

Řízení vědeckotechnického rozvoje a sociálně ekonomická efektivnost

FRANTIŠEK KUTTA
Ústav pro filozofii a sociologii ČSAV, Praha

Řízení vědeckotechnického rozvoje je v podmínkách spojování vymožeností vědeckotechnické revoluce s přednostmi socialistického systému národního hospodářství základní, výchozí a rozhodující stránkou celého řídicího systému.

Socialismus si vytváří na základě svých specifických zákonitostí, jejichž základem je likvidace soukromého a nastolení společenského vlastnictví výrobních prostředků a vznik bezprostředně společenské kooperace práce, poprvé v historii svůj vlastní, celospolečenský systém plánovitého řízení, který je ve stadiu budování vyspělé socialistické společnosti charakterizován třemi souhrnnými elementy:

1. *teorii a praxi celospolečenského plánování* jako mohutného nástroje předvídání a cílevědomého usměrňování společenského rozvoje,
2. *teorii a praxi socialistické racionalizace*, která je mohutným nástrojem mobilizace rezerv růstu produktivity práce na základě rozvoje velké iniciativy pracujících,
3. *teorii a praxi národohospodářských reforem*, které jsou mohutným nástrojem využívání vědeckých poznatků o vývoji systému řízení, socialistického hospodaření a zdokonalování ekonomického mechanismu všech zemí světové socialistické soustavy.

Úroveň a vzájemná vazba všech těchto prvků socialistického systému řízení je závislá na úrovni vědy a techniky, tvořící základ jejich progresivního rozvoje.

Rozvoj celého systému plánovitého řízení závisí ve velké míře na poznatcích *společenských věd*. Týká se to především systému plánování, kde obecné poznatky společenských věd jsou základem formulace

dlouhodobých cílových funkcí tohoto systému a spolu s konkrétními poznatky ostatních, přírodovědních disciplín základem tvorby vazeb mezi hospodářsko-politickými cíli a zdroji společenského rozvoje. Týká se to systému socialistické racionalizace, jejíž rozvoj je v jejím organizačním třídním aspektu podmíněn poznáním v oblasti vědecké organizace práce, i systému reforem, kde základním prvkem efektivního společenského rozvoje je výzkum účinnosti ekonomického mechanismu, působícího prostřednictvím rozdělovací fáze socialistické rozšířené reprodukce na technickou, organizační a sociální aktivitu socialistických výrobních kolektivů i jednotlivců.

Podobně je tomu i s technickým rozvojem, který — jakožto „materializované poznání“ — podmiňuje v období budování vyspělé socialistické společnosti rozvoj plánování cestou automatizace informačních soustav, rozvoj socialistické racionalizace automatizací výroby a s ní spjatým rozvojem technologie a organizace výroby a práce.

Vzájemné sepětí vědeckotechnického rozvoje s rozvojem socialistického systému řízení podmiňuje i globální přístup k plánování rozvoje vědy a techniky jako základu socialistického inovačního procesu ve všech souvislostech socialistické rozšířené reprodukce.

Pojetí inovačního cyklu je vyjádřeno všeobecnými cílovými funkcemi socialismu. Jestliže kapitalističtí teoretikové pod vlivem „jednorozměrné“ všeobecné cílové funkce kapitalismu — dosahování maximálního zisku — zabsolutňují rozvoj faktorů minulé práce a kapitálu ve formě cyklu věda — technika — výroba, pak socialismus zdůrazňuje svými inertními zá-

konitativní podmíněnou mnohorozměrnou cílovou funkci uspokojování neustále rostoucích hmotných a kulturních potřeb pracujících. Na tomto základě je inovační cyklus v socialismu chápán jako *jednota tří cyklů*, jimiž jsou:

1. rozvoj vědy — rozvoj techniky — rozvoj výroby a služeb,
2. rozvoj vědy — rozvoj vzdělání, kvalifikace a všech podmínek všestranného rozvoje člověka — rozvoj iniciativy pracujících,
3. rozvoj vědy — rozvoj systému organizace a řízení — rozvoj efektivnosti celého společenského systému.

Optimalizace vzájemných vazeb „trojediného“ inovačního cyklu je základní podmínkou rozvoje společenské efektivnosti ve všech jejích souvislostech technických, ekonomických a sociálních.

Konkrétní rozborů ukazují přímou „zpětnou vazbu“ mezi rozvojem techniky a rozvojem pracujícího člověka jako jejího tvůrce a „ředitele“.

Vyspělejší technika a s ní spjatý vyšší stupeň dělby a organizace práce vyžaduje i odpovídající vyspělejší strukturu kádrů. Progresivní kvalifikační a profesionální změny v „mikrosféře“ bezprostřední výroby vyžadují i odpovídající progresivní změny v „makrosféře“ kádrových struktur, kde se v období vědeckotechnické revoluce projevuje výrazná tendence přesunu kádrů do nevýrobní sféry služeb. Tato tendence je podmíněna technickým rozvojem a růstem produktivity práce v zemědělství, které uvolňuje masu pracujících pro ostatní sféry národního hospodářství, i v řadě průmyslových odvětví, která zajišťují rozvoj materiálně technické základny a společenské spotřeby při snižující se proporcii pracujících. Proporcionální přesun kádrů do sféry vědy, školství, zdravotnictví a ostatních služeb — se stává důležitou podmínkou rozvoje kulturně technické úrovně celé masy pracujících, a tím i růstu efektivnosti jak v oblasti „materializace“ vědeckých poznatků v nové technice, tak i zdokonalování úrovně organizace a řízení.

Vyšší technický rozvoj je založen na vyšších stupních společenské dělby práce,

spjaté s vyššími stupni vnitrostátní i mezinárodní integrace, které vyžadují i vyšší společenské formy kooperace, uskutečňující se plánovitě na základě zdokonalování celého systému řízení.

Nutnost zdůraznění komplexnosti, globálních přístupů a inovačních principů v řízení v období spojování vymožeností vědeckotechnické revoluce s přednostmi socialistické ekonomické soustavy je dána i řadou objektivních změn ve výrobních silách. Jde především o vznik „bariéry“ v pracovní síle vysokým stupněm zaměstnanosti činného obyvatelstva, viz blíže [Kutta 1973].

Vyčerpání kádrových rezerv jednak umocňuje nutnost intenzivního rozvoje vzdělání, kvalifikace a progresivních změn v profesionální struktuře pracujících, jednak vyzdvihuje úlohu všech ostatních intenzivních faktorů růstu, především pak úlohu vědeckotechnického rozvoje při zvyšování společenské produktivity práce a národohospodářské efektivnosti.

V materiálně technické stránce výrobních sil je progresivní kvalitativní zvrat od mechanizace k automatizaci výroby doprovázen i některými výraznými negativními symptomy vyčerpávání energetické a surovinové základny, zhoršováním podmínek těžby klasických paliv a surovin a tím i tendencí k růstu cen energie a surovin. To je dále zdrojem tendence ke snižování temp růstu efektivnosti výroby v důsledku nadměrného zvyšování podílu minulé práce v každé jednici výrobků. Tato objektivní tendence je navíc prohlubována spekulativními vlivy ze strany kapitalistických zemí. Okamžitě lze této tendenci čelit rozvojem racionalizace ve sféře spotřeby surovin a energie. Konečné řešení však spočívá v plánovité, perspektivní změně celé struktury výroby a těžby na základě přechodu od klasických zdrojů k novým zdrojům energie a surovin. V oblasti energetické je nejnadějnější přechod k technicky vyšším formám množivých atomových reaktorů a vyvinutí a osvojení hromadné výroby vodíku, v oblasti surovinové přechod od klasických surovin k syntetickým, které jsou charakterizovány nepatrnou náročností na přírodně surovinový základ a vysokým stupněm užitné hodnoty.

To je řešení, které bývá nazýváno „využitím technologického paradoxu vědy“. Podstata „technologického paradoxu“ spočívá v tom, že věda začíná zvládat vnitřní strukturu hmoty a připravovat ji k praktickému využití. Jestliže dosavadní vývoj se vyznačoval tím, že určitému růstu výroby užitných hodnot odpovídal úměrný růst spotřebované přírodní látky, pak věda začíná přeměňovat tuto přímou úměrnost v nepřímou: ze stále menšího množství přírodní látky bude možné získávat stále větší množství užitých hodnot [Valenta 1974]. V ekonomickém vyjádření se tento „paradox“ projevuje v nepřímé úměrnosti mezi cenou (hodnotou) a parametry užitečnosti výrobků, v národohospodářské oblasti pak v rychlejším růstu národního důchodu proti růstu společenského produktu.

Využití „technologického paradoxu vědy“ je však závislé na rozsáhlých strukturálních změnách ve vztazích těžební — zpracovatelský průmysl (zvláště na akceleraci v rozvoji chemického průmyslu). Tyto změny jsou opět podmíněny podstatnými strukturálními změnami v oblasti vědeckého a technického rozvoje, technologii a celé struktury národního hospodářství.

Jestliže v počátcích socialistické industrializace spočívalo těžiště růstu efektivnosti na racionalizaci v rámci jednotlivých odvětví národního hospodářství, pak v období spojování vymožeností vědeckotechnické revoluce s přednostmi socialistické ekonomické soustavy se nejmohutnějším zdrojem růstu efektivnosti stávají globální, celospolečenské strukturální změny v celém národním hospodářství. Tyto progresivní změny v charakteru rozšířené socialistické reprodukce implikují i nutnost progresivních změn v celém systému řízení, především pak v systému plánování, které je jeho základní součástí. Tyto změny lze stručně charakterizovat takto:

1. Plánování rozvoje vědy a techniky stává se základem a všeobecným východiskem celého plánovacího a řídicího procesu, viz blíže [Gatovskij 1971].

2. Plánování vědy a techniky nabývá výrazně globálního, komplexního charakteru,

zahrnujícího inovační cyklus v jeho reprodukční celostvosti.¹

3. Růst efektivnosti vědeckotechnického rozvoje je spjat s plánovitě řízenými strukturálními přeměnami v celém národním hospodářství. Obecnou tendencí ve strukturálních přeměnách národního hospodářství je tendence integrační, která se projevuje ve všech sférách společenské práce.

- a) V mikrostruktuře společenské práce se tato tendence projevuje ve sdružování profesí a vzniku nových všeobecných profesí širokého kvalifikačního profilu (seřizovač, údržbář, opravář), vyžadujících ve srovnání s dřívějšími úzce specializovanými profesemi všestranně rozvinuté pracovníky; v oblasti přípravy výroby propojováním hledisek konstrukčních, technologických a organizačních.

- b) V makrostruktuře společenské práce se integrační tendence projevují jednak přerůstáním společenské dělby práce mimo rámec jednotlivých zemí, jednak sdružováním jednotlivých klasických výrobně hospodářských jednotek (podniků) ve velká výrobně hospodářská sdružení.

Integrační procesy a z nich vyplývající změny v organizaci práce a výroby vytvářejí objektivní možnost vzniku vysoce efektivních komplexů věda — technika — výroba — spotřeba, v nichž vznikají příznivé podmínky pro řízení celých inovačních cyklů.

Strukturální přeměny na základě integračních tendencí jsou mohutným faktorem rozvoje efektivnosti v období intenzivního ekonomického růstu. Zároveň jsou objektivním základem rozvoje socialistických výrobních vztahů jak v mikrosféře práce (odstraňování rozdílů mezi prací fyzickou a duševní), tak v makrosféře (odstraňování sociálně ekonomických rozdílů mezi městem a vesnicí industrializací zemědělství a odstraňování těchto rozdílů mezi jednotlivými územními celky). V oblasti řídicího systému implikují tyto integrační tendence nutnost mezinárodní koordinace národohospodářských plánů jednotlivých zemí světové socialistické soustavy a hlubšího bilancování jednotlivých částí plánu jak po

¹ „Objektem státního plánování se stávají komplexy »věda-technika-výroba-spotřeba«, povolané hrát vedoucí roli ve veškerém plánovitém řízení hospo-

dářství“ (Gatovskij, L.: *O kompleksnom upravlenii effektivnostju novoj techniki*. Kommunist, No 14. 1973. s. 60).

linii vertikální (centrum-národohospodářská odvětví-sdružení-podnik), tak po linii horizontální (oblastní průřezy).

4. Globální charakter plánování a řízení vědeckotechnického rozvoje vyžaduje, aby všechny části „trojediného“ inovačního cyklu byly postiženy komplexně. Efektivnost základního inovačního cyklu věda-technika-výroba-spotřeba je podmíněna rozvojem cyklu věda-vzdělání-kvalifikace-rozvoj iniciativy pracujících, na základě rozvoje všech podmínek jejich rozvoje. Tak vchází do systému řízení i plánování rozvoje ekologických, sociálních, kulturně politických a pracovních podmínek všestranného růstu pracujících, označované souhrnně jako rozvoj socialistického životního způsobu.

Závislost plánování vědeckotechnického rozvoje na cyklu věda-organizace a řízení postupně vyúsťuje ve vznik nového prvku systému plánování — „metaplánování“. Podobně jako věda — jako určitý sociální subsystém společenského systému — si vytváří svůj vlastní vědecký základ „vědy o vědě“, vytváří plánování a řízení jak teorii řízení, tak systém plánování svého vlastního rozvoje ve formě dlouhodobého programu rozvoje řídicího systému.

Také tento metasystém plánovacího řízení je nutno pojímat inovačně — od rozvoje základního výzkumu (teorie řízení), přes rozvoj s ním spjatého aplikovaného výzkumu (vědecká organizace práce a řízení jednotlivých průmyslových odvětví), přes oblast difúze řídicích inovací (rozvoj vědecké expertízy a poradenského systému) až po zavádění a rozvoj vědeckých principů a prvků na všech stupních řídicí praxe.

5. Spojování vymožeností vědeckotechnické revoluce s přednostmi socialistického ekonomického systému se vyznačuje zdůrazněním role inovací vyššího řádu, spjatých s velkými vědeckými objevy. Cyklus tohoto druhu vědeckotechnických inovací, spjatých se strukturálními přeměnami v národním hospodářství, daleko přesahuje pětiletý horizont plánování. Proto celý systém plánování nabývá na své dlouhodobosti; krátkodobé, realizační plány se musí opírat o cílové, perspektivní úkoly dlouhodobých plánů a prognóz.

Plánovací systém tak nabývá těchto dimenzí:

a) *Dlouhodobé prognózy* vědeckotechnického, ekonomického a sociálního rozvoje v časovém rozsahu cyklu velkých inovací (20–30 let). Systém prognóz vycházejících z posledních objevů celého systému základního výzkumu představuje přípravné stadium plánovacího procesu, jehož úkolem je variantní postižení hlavních dlouhodobých tendencí společenských rozvojových forem.

b) *Generální perspektivy* socialistického rozvoje programově vymezují budování vyspělé socialistické společnosti v rozsahu přibližně 15 let. Základem konstrukce komplexu cílů a zdrojů je systém generálních programů, které postihují komplexně ve všech vědeckotechnických, ekonomických a sociálních aspektech jednotlivé rozhodující části celkového společenského „stromu cílů“ generální perspektivy. Každý generální program, ústící v řadu realizačních programů a projektů, zachycuje kromě vazeb vertikálního řízení (účast jednotlivých odvětví národního hospodářství na jeho realizaci) také rozhodující vazby horizontální (účast územních celků) a uvažuje všechny podstatné ekonomické a sociální zdroje a důsledky programových opatření. Tak jsou systémem generálních programů postihovány dlouhodobé strategické trendy rozhodování o společenských strukturálních přeměnách a překonávány meze úzce resortního (odvětvového a oborového) přístupu, který nutně zdůrazňuje extrapolační linearitu vývoje a nepostihuje nutné strukturální přeměny.

Systém generálních programů je základem konstrukce dlouhodobého plánu (výhledu), v němž na základě vědeckotechnického rozvoje je celospolečensky projektováno dosažení ekonomických a sociálních cílů budování vyspělé socialistické společnosti.

c) Z generálních perspektiv se pak „odvíjí“ projekce systému střednědobého (pětiletky) a krátkodobě realizačního (roční plány) plánování.

Cílové programový princip a komplexnost přístupu k tomuto systému optimálního plánování, odpovídajícímu novým podmínkám socialistické rozšířené reprodukce v období budování vyspělé socialis-

tické společnosti, proniká a ovlivňuje strategické rozhodování na všech stupních socialistického řízení.

Tak například v oblasti rozhodování makrosféry vytvářejí dlouhodobé sociální důsledky bytové výstavby nutnost preferencí této „ekonomicky málo efektivní“, nevýrobní sféry národního hospodářství — ve srovnání s takovými ekonomicky vysoce efektivními sférami výroby, jako je například výroba osobních automobilů. V rozvoji výroby osobních automobilů pak opět hrají významnou roli úvahy o vztahu mezi rozvojem soukromé osobní a hromadné dopravy, která nesrovnatelně zvyšuje efektivnost využití dopravní techniky a má i svůj sociální vliv na kolektivizaci úzce individuálních zájmů.

Podobně je tomu například s výrobou techniky dlouhodobé osobní spotřeby (mechanizace a automatizace jednotlivých domácností) ve vztahu ke zvyšování technické vybavenosti hromadných, vysoce ekonomicky a sociálně efektivních služeb, které zbavují pracující řady prací zpravidla vykonávaných ve volném čase. To se týká i nutných preferencí toho druhu výroby techniky, která zvyšuje kulturně technickou a estetickou úroveň pracujících (sdělovací technika, fotoaparáty a kinoaparáty, magnetofony apod.).

V projektování výrobní techniky se uplatňují programově cílové principy v požadavcích na prognosticky vybrané, sociálně ekonomicky efektivní a perspektivní druhy technologií, na komplexní změnu (přeškolení) kádrových struktur ještě před realizací technických a výrobních projektů, v požadavcích spojovat projekci nové výrobní techniky s antidevastačními opatřeními, přizpůsobovat techniku člověku a komplexně zlepšovat pracovní podmínky.

Vědeckotechnický rozvoj, který je základem budování materiálně technické základny socialismu a komunismu a jedním z důležitých faktorů rozvoje ekonomiky a formování socialistického životního způsobu, může však také při nekomplexním, jednostranném, nekoncepčním a neperspektiv-

ním řízení napomáhat zhoršování životních podmínek pracujících a pronikání dílčích, socialismu cizích forem životního způsobu do socialistického společenského klimatu.

Rozvoj cílově programových principů je spjat na jedné straně s komplexní optimalizací rozvoje vědeckotechnických, ekonomických a nadstavbových prvků v socialistickém systému plánovitého řízení, na druhé straně s *prohlubováním kritériálních funkcí efektivnosti*, v nichž se prvky technické spojují s prvky organizačně řídicími, ekonomickými a sociálně politickými.

Marxistické pojetí komplexních zdrojů (faktorů) růstu společenské produktivity práce od samého počátku sjednocuje technické, ekonomické a sociální kritériální funkce v jediný výsledek — růst společenské produktivity práce na základě: 1. vědeckotechnických faktorů, 2. organizačně řídicích faktorů, 3. faktorů lidských (všestranný rozvoj pracujících) [viz blíže Kutta 1962].

Optimalizace těchto tří faktorů přibližuje pojetí produktivity práce pojetí sociálně ekonomické efektivnosti, jestliže do podmínek rozvoje lidského faktoru jsou zahrnuty všechny podmínky všestranného rozvoje člověka.

Jak ukázala rozsáhlá diskuse o úloze faktorů růstu produktivity práce na první mezinárodní konferenci ekonomů socialistických a kapitalistických zemí,² docházelo u západních ekonomů pod vlivem kapitálového pojetí produktivity (Productivity of Ratio) k zabsolutňování kritériálních funkcí faktorů minulé, zvěcnělé práce a k ignorování úlohy lidského faktoru.

Absolutizace role minulé práce, materializované v hodnotových funkcích kapitálu, v kritériální funkci produktivity, vedla v období kapitalismu volné soutěže ke krizím z nadvýroby, v současném monopolním stadiu rozvoje kapitalismu ústí ignorování lidského faktoru v antagonistický rozpor mezi kreténním nárůstem hmotné stránky výrobních sil a spotřeby a stagnací uspokojování kulturně politických a sociálních potřeb člověka, viz blíže [Parsons 1973, s. 365—370] a [Kutta 1976].

² The Conference on Labour Productivity, konaná ve dnech 31. 8. — 8. 9. 1961 soustředila 40 předních ekonomů k diskusi o různých aspektech produkti-

vity práce, viz blíže *Labour Productivity*, red. John T. Dualop a P. Djačenko, McGraw-Hill Book Comp. New York, San Francisco, Toronto, London 1964.

V národohospodářské praxi socialistických zemí převládalo v období počátků socialistické industrializace pojetí produktivity živé práce, podle něhož byl společensko-ekonomický efekt souhrnně vyjadřován formou vztahu nákladů živé práce (počet pracovníků) k růstu společenského produktu nebo národního důchodu.³

Tento ukazatel sice vyjadřoval efektivnost v oblasti výroby, nemohl však charakterizovat efektivnost v nevýrobní oblasti služeb.⁴ Dále nedostatečně bral v úvahu úlohu minulé, zvětšené práce v růstu společenské produktivity práce a efektivnosti. Takto pojatý ukazatel produktivity živé práce může růst ze současné stagnace společenské efektivnosti v důsledku plýtvání prací minulou, zvětšenou, zvláště v energiích a surovinách.⁵

Vědecké poznání prohlubuje kritériální funkci ekonomické efektivnosti o vztah mezi náklady živé a minulé práce, přičemž analytickými kritérii využití minulé (zvětšené) práce se stávají surovinová a materiálová, palivová a energetická náročnost, z hodnotového hlediska pak náročnost fondová a investiční. Tyto agregované ekonomické ukazatele víceméně přesně podávají kvantitativní charakteristiku výsledků vynaložené práce v oblasti výroby a výrobních služeb. Mohou být určitou exaktní základnou zjišťování sociálně ekonomické efektivnosti, neboť podávají souhrnnou charakteristiku rozvoje ekonomie využití práce (živé i minulé) v oblasti výroby i výrobní spotřeby. Zároveň však nechávají stranou jak efektivnost osobní spotřeby, tak celou škálu sociálních důsledků,

jako je například rozvoj či devastace životního prostředí, rozvoj kulturních a zdravotních podmínek člověka apod.

Je třeba zdůraznit, že tak jako rozvoj výrobních sil a ekonomické stránky společenské existence je základem veškerého společenského rozvoje, tak jako ekonomické a sociální jsou „dvě stránky jedné mince“, *zůstávají vždy ekonomické kritériální funkce základem zjišťování společenské efektivnosti*. Avšak podobně jako tomu bylo u vztahu mezi úsporami živé a minulé práce, může zabsolutnění ekonomické stránky vědeckotechnického rozvoje v celospolečenském měřítku vést ke stagnaci společenské efektivnosti v důsledku nedostatečné pozornosti věnované jejím sociálním aspektům.⁶

Vnitřní rozpornost ekonomických a sociálních důsledků technického rozvoje vedla již na počátku šedesátých let k soustřeďování pozornosti socialistických společenských věd k sociálně ekonomickým problémům technického rozvoje [Sociálně-ekonomické problémy 1961]. Úvahy o sociálně ekonomické efektivnosti jsou v současné době znovu stimulovány rozvojem vědeckotechnické revoluce, která zdůrazňuje vztahy mezi ekonomickými a sociálními důsledky v historii nevídané akcelerace vědeckotechnického rozvoje.

V nejvyšší míře obecnosti lze říci, že sociálně ekonomická či prostě sociální efektivnost (zahrnující všechny stránky společenského rozvoje), jejímž základem je marxistické pojetí souhrnu faktorů růstu společenské produktivity práce, by měla být vyjádřena zlomkem, v němž čítec by vy-

³ V podnikové mikrosvěte to bylo množství produkce na 1 pracovníka.

⁴ „Spojení nevýrobní sféry s tvorbou národního důchodu je nepřímé a navíc nikoli jednostranné, ale mnohostranné, zprostředkované složitými sociálně ekonomickými vztahy, spojenými jak s užitím národního důchodu, tak se zpětným působením nevýrobní sféry na hmotnou výrobu a celý systém společenských vztahů“ (Pravdin, D. J.: *Neprůvodstvenná sfera, efektivnost i stimulování*, Moskva, Mysl 1973, s. 29.)

⁵ Kul'ta, F.: *Rezervy rosta proizvoditel'nosti truda*, Moskva, IIL 1962. Tento fakt zvláště zdůraznil i K. I. Kilmenko v předmluvě k uvedenému dílu:

„Rozbor rezerv růstu produktivity jen živé práce (produkce pracovníků) se stává stále nedostatečnějším v podmínkách zvyšujícího se významu minulé práce ve vlastních nákladech a hodnotě produkce, kdy v jednotlivých odvětvích průmyslu podíl nákladů na mzdy v celkové hodnotě produkce nepřevyšuje 10–15 % a v jednotlivých případech dokonce 5–6 %. Takový rozbor rezerv produktivity jen živé práce vede nezřídka k nesprávným závěrům (např.

při řešení otázek ekonomické efektivnosti investic a nové techniky). Zvláště nedostatečným se stává rozbor jen živé práce v podmínkách přechodu ke komplexní mechanizaci a automatizaci výroby. V těchto podmínkách vede uvažování jen úspor živé práce nezřídka k nesprávným závěrům o vysoké efektivnosti opatření při růstu vlastních nákladů produkce, to jest fakticky při neefektivních opatřeních vedoucích k celkovému zvýšení nákladů veškeré zvětšené práce“ (viz předmluvu k cit.: dílu, s. 6–7).

⁶ „Rozhodnutí v oblasti vědeckotechnického pokroku se přijímají především na základě ukazatelů ekonomické efektivnosti, v nichž vliv sociálních důsledků ve většině případů se neuvažuje. Vznikl a zkvétá svérázný »kult« ekonomické efektivnosti, jehož utváření v podstatě odporuje charakteru socialistického zřízení, zvláště v etapě rozvinutého socialismu“ (Vilenskij, M. A.: *O sociálně-ekonomické efektivnosti náučno-technického progressa*. Tezisy dokladov na mezinárodním symposiumu po ekonomickém problému náučno-technického progressa. Moskva, IEN SSSR 1974, s. 3).

jadřoval růst faktorů veškerého společenského potenciálu země, jmenovitě pak veškeré, úplné společenské náklady na výrobu a služby všeho druhu, počítaje v to náklady na rozvoj školství, zdravotnictví, kulturu a umění a všechny ostatní náklady na všestranný rozvoj podmínek všestranného růstu pracujících. K těmto nákladům by bylo třeba přičíst náklady na odstranění ztrát na společenském potenciálu, způsobené výrobou a spotřebou výrobků (ztráty z exploatace země, devastace a exhalace apod.).

Společenský potenciál země je možno obecně charakterizovat zhruba těmito vzájemně spjatými agregovanými rozvojovými faktory, jimiž jsou:

1. rozvojové faktory vědeckotechnické a ekonomické,
2. rozvojové faktory lidské,
3. rozvojové faktory ekologické,
4. rozvojové faktory organizační a řídicí.

Rozvojové faktory vědeckotechnické jsou všeobecnou základnou společenského rozvoje jakožto „východisko“ trojjediného společenského inovačního cyklu. Proto také rozvoj oblasti vědy, a zvláště pak základního výzkumu, nepodléhá jen výlučnému kritériálnímu funkcím ekonomické efektivity. Tuto oblast je třeba sociálně preferovat podle principu „rozvoj vědy předchází rozvoji techniky a rozvoj techniky rozvoji výroby“.

Podobně je tomu i s *technickým rozvojem*, který je materiální základnou rozvoje všech odvětví národního hospodářství. To je základem i nutných sociálních preferencí rozvoje těžkého průmyslu a jeho „jádra“ — strojírenství — jako východiska rozvoje materiálně technické základny socialismu a budování materiálně technické základny komunismu [Kutta 1962].

Ve vztahu k vědeckotechnickému rozvoji nelze chápat ekonomické faktory jen v úzce ekonomickém smyslu jako vztah mezi pracovními náklady a výrobními výsledky. Vědeckotechnický rozvoj je mohutným činitelem rozvoje socialistických výrobních vztahů. Technický rozvoj ve výrobě odstraňuje podstatné rozdíly mezi prací fyzickou a duševní a tím, že přibližuje práci dělnické třídy charakteru práce intelektuální,

napomáhá rozvoji a homogenizaci socialistické sociální struktury. Zároveň s tím napomáhá mechanizace a automatizace práce v zemědělství postupnému stírání sociálně ekonomických rozdílů mezi městem a vesnicí, upevňování svazku mezi dělnickou třídou a pracujícím rolnictvem. Na základě procesu postupného zespoolečňování výrobních sil v zemědělství dochází k postupnému spojování kolchozně družstevního vlastnictví se státním vlastnictvím a k vytváření všennárodního komunistického vlastnictví.

Tak vědeckotechnický rozvoj v podmínkách socialismu výrazně napomáhá rozvoji socialistických výrobních vztahů, jejichž rozvoj pak zpětně působí na veškerý společenský pohyb od nižší fáze rozvoje komunismu k jeho vyšší fázi. V souvislosti s cílovými funkcemi rozvoje socialistických ekonomických vztahů je třeba řídit technický rozvoj pomocí řady sociálních preferencí urychleného technického rozvoje v zemědělství a přizpůsobování výrobní techniky kvalifikačně rozvojovým potřebám pracujících, což těsně souvisí s rozvojem lidského rozvojového potenciálu země.

Rozvojové faktory lidské jsou jádrem cílových rozvojových funkcí socialismu, který na rozdíl od manipulačně despotických řídicích funkcí kapitalismu využívá zpětného rozhodujícího vlivu rozvoje velké pracovní a řídicí iniciativy všeho lidu k rozvoji všech odvětví národního hospodářství.

V určitých etapách rozvoje výrobní techniky dochází k záporným tendencím v rozvoji faktorů individuální produktivity práce uvnitř podniků. Je tomu tak zvláště v období přechodu od univerzálních strojů k jednoúčelovým „automatům“ a přechodu k hromadné pásové strojné ruční výrobě. Toto období technického rozvoje je charakterizováno určitými dequalifikačně specializačními tendencemi uvnitř dělnické kategorie struktury práce. Tyto tendence jsou prohlubovány nekomplexností mechanizace, zvláště v oblasti vnitropodnikové dopravy, která váže a plodí velkou proporcí málo kvalifikované práce. Těmto tendencím je třeba čelit rozvojem organizace práce, podřízené sociálním potřebám kvalifikačního růstu a odstraňování mono-

tónní jednostranné práce metodami střídavé práce, střídání práce a odpočinku, urychlování proudění kádru od méně k více kvalifikovaným pracím a vůbec všestranným zdokonalováním pracovního prostředí. Konečně řešení však spočívá v rychlém přechodu k vyšším formám komplexní mechanizace a automatizace výroby, kde specializační tendence v obsahu práce se mění v tendence rozvoje vysoké kvalifikovanosti a univerzality pracovních funkcí dělníků.

Efektivnost všestranného zdokonalování pracovního prostředí není dána jen faktory ekonomickými. Často značné doplňkové investice na zdokonalování sociálních podmínek práce, které zdánlivě „snižují“ ekonomický efekt, se společnosti vracejí ve formě rozvoje iniciativy pracujících.

Všestranný rozvoj a z něho vyplývající iniciativa pracujících jsou závislé na optimálním rozvoji všech rozvojových faktorů společenského potenciálu. Tento rozvoj má z hlediska odvětví národního hospodářství svou důležitou základnu v rozvoji sféry nevýrobních služeb, jejíž cílová efektivnost výrazně nepodléhá úzkým ekonomickým kritériím a jejíž společenský význam tkví v rozvoji faktorů sociálních.

Rozvojové faktory ekologické vytvářejí vnější podmínky všestranného rozvoje pracujících. Vědeckotechnický rozvoj a z něho vyplývající rozvoj průmyslu s sebou nesou — kromě kladných vlivů na rozvoj ekonomiky — i řadu záporných vlivů na rozvoj ekologického potenciálu.

V prvních fázích rozvoje industrializace byly průmyslové exhalace a devastace poměrně malé a mohly být živelně kompenzovány přírodními faktory, obnovujícími ekologickou rovnováhu. Obrovský rozvoj průmyslu a dopravy v dalších fázích společenského rozvoje však vede k rozsáhlým devastacím a exhalacím, zvláště ve velkých městech. Znečištění městských oblastí současně vytváří mohutný stimul „rekreačního útěku“ městského obyvatelstva do přírody, kde v důsledku toho dochází k dalším devastacím.

Tento vývoj, nepříznivý pro všestranný růst člověka, si vynucuje, aby systém národohospodářského plánování byl rozšířen

o plánovanou změnu od pouhé exploatace k cílevědomé ochraně a tvorbě životního prostředí. Vědeckotechnický rozvoj výroby se v aspektu preventivní ochrany přírodního prostředí, která je neúčinnějším prostředkem zachování ekologické rovnováhy, těsně spojuje s rozvojem antidevastační ekologické techniky. V období budování vyspělé socialistické společnosti by žádný projekt zavádění nové výrobní techniky neměl postrádat „druhou svou stránku“ antidevastačních a antiexhalačních opatření [Bystrov 1974].

Zavádění antidevastační (ekologické) techniky je často vysoce náročné na doplňkové investice a její společenskou účinnost nelze měřit ekonomickými ukazateli na základě míry investic a jejich návratnosti. Efektivnost této techniky spočívá často výlučně v její sociální účinnosti.

Problém tvorby životního prostředí má své tři stránky:

- a) zdokonalování přírodního prostředí (antidevastační a antiexhalační opatření, budování přírodních rezervací a rekreačních oblastí, rekultivace těžbou a devastacemi znehodnocené půdy apod.),
- b) výstavbu hmotného prostředí (rozvoj architektury a kultury bydlení, výstavba měst a komunikací apod.),
- c) zdokonalování pracovního prostředí jako jeden z hlavních úkolů komplexní socialistické racionalizace.

V komplexním postižení těchto sociálních faktorů se těsně promítají vazby mezi technickou, ekonomickou a sociální stránkou společenské existence. Proto také nejúčinnějšími formami ochrany a tvorby životního prostředí je využití všeobecných integračních tendencí budování techniky vyspělých průmyslových kombinátů a vytvoření technologie komplexního zpracování surovin. Popílkový odpad z komínů továren je cennou surovinou pro stavební průmysl, velké čisticí stanice jsou zdrojem cenných surovin pro chemický průmysl a hnojiv pro zemědělství a podobně je tomu u průmyslového odpadu papíru. V chemickém průmyslu představuje přechod k technologiím bezodpadového zpracování surovin jednak zdroj vysokých ekonomických efektů, jednak zdroj efektů sociálních zdokonalením přírodního prostředí.

Vědeckotechnický rozvoj vytváří v socialistických podmínkách komplexního národohospodářského plánování předpoklady harmonického růstu ekonomické a sociální stránky společenského rozvoje, v němž velké zdroje ekonomické a sociální efektivity jsou skryty v možnostech podstatných strukturních přeměn. Tak například programovaný perspektivní přechod energetiky od převahy tepelných elektráren k výrobnímu a provoznímu využití vyšších typů množivých atomových reaktorů umožní bezodpadové zpracování uranového paliva na vysokém stupni společenské efektivity. Podobně přechod od využití ropy a benzínu v dopravě k širokému rozšíření vodíkového paliva odstraní „smogem“ zamořená prostředí města hlavních silničních komunikací.

Nejvýrazněji se faktory integrační odrážejí v rozvojovém faktoru organizačně řídicím, jehož základní společenskou misí je organizovat a řídit kooperaci společenskou dělbu práce rozdělených odvětví národního hospodářství a jednotlivých stránek společenské existence.

V oblasti *řízení vědy* dochází v tomto smyslu k výraznému spojování různých vědních disciplín za účelem řešení závažných společenských úkolů. V důsledku vzájemných přímých vazeb mezi sférou technickou, ekonomickou a sociální dochází k interdisciplinárnímu spojení technických, ekonomických a sociologických disciplín, na jehož základě je možno rozšiřovat a prohlubovat celý plánovací a řídicí systém o stránky sociálního plánování a řízení a postupně vytvářet globální kritériální funkce sociálně ekonomické efektivity.

Současně se v řízení vědy projevují výrazné tendence mezinárodně integrační, dochází k vytváření mezinárodních výzkumných týmů, problémových komisí a mezinárodních výzkumných institucí, v nichž se znásobují intelektuální kapacity mezinárodní vědecko-výzkumnou kooperací.

Rada problémů spjatých se sociální efektivností není bez mezinárodní kooperace vůbec řešitelná. To se týká problémů ekologické a biologické rovnováhy, které výrazně přesahují rámec jednotlivých zemí, problémů rozvoje teorie komplexního opti-

málního plánování, kde rozvoj teorie je přímo závislý na využití praktických zkušeností a vědeckých poznatků všech zemí socialistické světové soustavy, problémů kosmického výzkumu, na jejichž řešení soustřeďuje své úsilí světová věda, problémů výzkumu surovinových a energetických zdrojů a podobně.

Podobné tendence se projevují v technickém rozvoji samém, kde například budování jednotných energetických soustav se stalo hlavním činitelem zvyšování efektivity výroby a spotřeby elektrické energie, budování automatizovaných soustav informací, jejichž efektivnost je přímo závislá na míře jejich mezinárodního využití pro potřeby rozvoje vědy a komplexních řídicích soustav.

Na tomto základě je postupný proces integrace organizačních a řídicích soustav v jedinou socialistickou soustavu plánovitého řízení mohutným činitelem růstu sociálně ekonomické efektivity vědeckotechnického rozvoje každé jednotlivé socialistické země.

Tak jako v řídicí makrosféře, je i v podnikové mikrosféře výroby rozvojový faktor organizace a řízení globálním činitelem sociálně ekonomické efektivity.

Spojení ekonomických a sociálních faktorů růstu se od počátku výrazně odráží v socialistické vědecké organizaci práce a racionalizační teorii, kde vzniká řada vzájemně spjatých společenských disciplín, jako jsou: ekonomie práce, zkoumající ekonomické aspekty dělby a kooperace práce, sociologie práce, zkoumající sociální aspekty těchto vztahů, orgatechnika, zkoumající odraz těchto vztahů v konkrétní technice organizace, psychologie a fyziologie práce, zkoumající vzájemné vztahy mezi rozvojem pracovních procesů a fyziologií a psychologií pracujících, ergonomika, zkoumající vztahy v systémech člověk-stroj, personalistika, zkoumající optimální tvorbu a vedení kádrových struktur apod.

Vzájemná kooperace vědeckých disciplín tohoto systému, jejichž obecnou cílovou výzkumnou funkcí je dosahování vyšší produktivity práce na základě rozvoje podmínek všestranného rozvoje pracujícího člověka, vytváří proti buržoaznímu pojetí podniku jako nástroje dosahování maxi-

málního zisku zcela nové, socialistické pojetí podniku a sdružení podniků.

Podnik (sdružení) je chápán jako společenský sociálně ekonomický organismus, jehož cílovou funkcí je — na základě všestranného růstu produktivity práce — spoluvytvářet podmínky pro harmonický rozvoj osobnosti v podmínkách všestranného uspokojování rostoucích hmotných a kulturních potřeb pracujících. Tomuto cíli musí být podřízena i organizace práce a výroby v socialistických podnicích. Na tomto základě dochází k postupnému rozšiřování technicko-hospodářského plánování o *systém plánování sociálního rozvoje kolektivů pracujících*, který organizaci práce a výroby spojuje s organizací sociálních podmínek rozvoje pracujících.

Jedním ze základních speciálních rysů tohoto plánu sociálního rozvoje je jeho „přerůstání“ do určitých komponent rajónového, oblastního plánu, neboť v sociálních faktorech rozvoje se sdružují podmínky využití jak pracovního času uvnitř podniků, tak volného času pracujících mimo podnik. Takové sociální komponenty, jako je zdokonalování dopravy do zaměstnání, podmínek bydlení, rekreace, kulturního života, zdokonalení komunálních služeb atp., přesahují rámec organizační působnosti podniků.

Sociální plány podniků tak na jedné straně musí vycházet z technicko-ekonomických podmínek a výrobních cílových funkcí podniků, na druhé straně se musí opírat o spolupráci vedení podniků s orgány lidové správy při zdokonalování sociálních podmínek života pracujících. Sociální plánování podniků tak postupně přerůstá v sociální plánování územních celků, což má svůj zcela konkrétní odraz v rozšiřování organizace sociálních podmínek práce a výroby na základě kooperace institucí výrobních resortů (odvětví) s institucemi oblastního řízení a lidové správy (národní výbory) i s jinými socialistickými organizacemi (sportovní a turistické instituce, instituce sociální péče apod.). Tak se verti-

kální principy řízení spojují s principy horizontálního řízení a dochází k výraznému prohloubení organizačního a řídicího systému. Sdružování ekonomických a sociálních faktorů růstu efektivnosti má tedy svůj reálný odraz v rozvojově organizačních změnách integračního a kooperačně-řídicího charakteru.

Zdokonalování řízení vědeckotechnického rozvoje na základě sociálně ekonomických kritériálních funkcí je tedy výrazným společenským procesem, závislým na urychlování tvorby a difúze inovací vědeckého poznání, především v oblasti společenských věd, pro něž je konkrétní, praktický rozvoj systému řízení všeobecnou cílovou funkcí.

Prvořadým problémem při realizaci progresivních změn v celém systému plánování a řízení je *tvorba systému ukazatelů sociálně ekonomické efektivnosti vědeckotechnického rozvoje*. Je nutno konstatovat, že jestliže v oblasti ekonomické je systém ukazatelů do značné míry propracován v konkrétních komplexních metodikách, pak v oblasti sociálních aspektů stojí sociologická věda na počátku řešení problému.

Existují dvě linie, jimiž se výzkum v této oblasti ubírá. První linie, která se rozvíjí zvláště ve sféře ekonomického výzkumu, usiluje o postupné rozšiřování ekonomických ukazatelů o sociální parametry.⁷ Objektivní podmíněnost tohoto postupu je dána faktickým zpětným odrazem většiny sociálních zdokonalení v ekonomické sféře. Tento základní směr byl výstižně charakterizován v pracích H. Maiera a jeho spolupracovníků: „Současná metodika hodnocení efektivnosti výsledků vědeckotechnického rozvoje, které mají být uplatněny v praxi, musí být doplněna vícedimenzionální analýzou nákladů a výsledků ve vztahu k zaváděným poznatkům vědy a techniky.“⁸

Vícedimenzionální analýza zahrnuje: *komponenty technické a užitkové* (parametry výkonu, provozní spolehlivost, vnější

⁷ Viz např.: Probst, A. E.: *Ekonomičeskaja effektivnost' novoj techniki*. Moskva 1960; Smirnickij, E. K.: *Ekonomika i mašina*. Moskva 1970.

⁸ Maier, H.: *Probleme der Beschleunigung des wissenschaftlich-technischen Fortschritts im Sozialismus*, In: *Wirtschaftswissenschaft* 4/1973, s. 517. Na nutnost vícedimenzionální analýzy ve vztahu k uka-

zatelům růstu produktivity práce upozornila i zmíněná již mezinárodní konference o produktivitě práce v r. 1961 (viz blíže: Kutta, F.: *Reserves of the Growth of Labor Productivity and Methods for Revealing and Exploiting Them*. In: *Labour productivity*. New York, London, McGraw-Hill 1964).

úprava, životnost apod.), *komponenty ekonomické* (celkové náklady na novou techniku ve srovnání s náklady na techniku zaměňovanou, vliv na strukturu společenského reprodukčního procesu, surovinová energetická a pracovní náročnost apod.), *komponenty sociální* (efekty v nemateriálních oblastech reprodukčního procesu, vliv na přírodní zdroje a životní prostředí, pracovní podmínky pracujících), *komponenty integrační* (exportní intenzita a efektivnost, zejména s přihlédnutím k potřebám socialistické ekonomické integrace), *komponenty časové prostorové a inovační* (doba, kdy bude řešení vědeckého objevu k dispozici, délka období realizačního procesu, doba počátku ekonomické účinnosti, rychlost rozšíření, předpokládaná doba využívání).⁹

Druhá linie řešení problému systému sociálně ekonomických ukazatelů efektivnosti, která se rozvíjí na půdě sociologie, směřuje k vytvoření *komplexní informační základny pro systém sociálního plánování ve formě systému sociálních ukazatelů*.

Jestliže kvalitativně odlišné hospodářské jevy lze převádět na společného ukazatele prostřednictvím všeobecného hodnotového ukazatele a široce přitom využít matematických metod formalizace, pak kvalitu jevů sociálních v mnohých případech matematicky postihnout nelze a charakter analýz je povahy heuristické.

Systém sociálních ukazatelů vychází z analýzy rozvojových *komponent socialistického životního způsobu* jako všeobecného souhrnu podmínek všestranného rozvoje pracujících. Tyto rozvojové komponenty lze stručně charakterizovat asi takto:

1. *komponenty lidských zdrojů* (sociálně demografické aspekty, reprodukce a využití pracovních sil, pohyb, migrace, adaptabilita pracovních sil),
2. *komponenty rozdělování* (materiální podmínky reprodukce pracovních sil, rozdělování prostřednictvím nominálních mezd, rozdělování prostřednictvím společenských spotřebních fondů),
3. *komponenty výchovy pracovníků* (úroveň a změny proporcí ve vzdělání, kvalifikace, profesionální příprava apod.),

4. *komponenty zdravotní péče* (zdravotní stav, léčebné preventivní péče a zdravotní služby apod.),

5. *komponenty bydlení* (potřeby a standard bydlení),

6. *komponenty sociální péče* (péče o rodinu, občany v produktivním věku, práce neschopné a opuštěné apod.).

7. *komponenty ochrany a tvorby životního a pracovního prostředí* a využití volného času (ochrana a tvorba přírodního a pracovního prostředí, urbanizace a osídlení, doprava, vytváření podmínek využití volného času (zájmové organizace, „hobby“, kultura, rekreace, atd.),

8. *komponenty rozvoje politického uvědomění a iniciativy pracujících* (rozvoj politické aktivity, účasti pracujících na řízení, apod., viz blíže [Mihálik 1974].

Tvorba systému ukazatelů sociálního plánování se realizuje ve 3 postupných etapách:

a) evidence a klasifikace ukazatelů využitelných pro charakteristiky rozvojových sociálních komponent v dosavadní statistické evidenci,

b) vytvoření metodik konstrukce nových sociálních ukazatelů ze stávajících statistických ukazatelů a dat,

c) vytvoření komplexního systému sociálních ukazatelů a jeho zavedení do statistické praxe, viz blíže [Illner a kol. 1976].

Dosavadní systém ukazatelů, vytvořený podle rozvojových sociálních komponent životního způsobu je jen prvním krokem k vytvoření prakticky využitelného systému sociálních ukazatelů. Složitou síť vazeb mezi jednotlivými početnými ukazateli je třeba prozkoumat, ověřit vypovídací schopnost jednotlivých ukazatelů, provést selekci a přistoupit k optimalizaci jejich struktury formou agregací. Přitom je třeba agregovat nejen vnitřní systém sociálních ukazatelů, ale integrovat tento systém se systémem ukazatelů ekonomických. V žádném případě však nelze od sebe odtrhovat ekonomickou a sociální stránku společenské efektivnosti.

Je například zřejmé, že na zdokonalování sociální stránky společenského rozvo-

⁹ Viz blíže: Marschall, W.: *Effektivnost vědeckotechnického pokroku*. Politická ekonomie 6 1973. s. 551. Z integrovaných komponent společenského potenciálu země, uvedených výše, vychází práce:

Glückhaufová, D., Toms M.: *Sociálně ekonomická efektivnost a problémy vyhodnocování variant*. Politická ekonomie 6, 7, 1975.

je má vysoký vliv národohospodářský sektor služeb nevýrobní sféry, kde na jedné straně sociální kritéria hodnocení výsledných efektů jsou rozhodující, na druhé straně však nelze opomíjet stránku ekonomickou. V některých odvětvích nevýrobní sféry jsme často svědky ekonomicky nepříznivých jevů — celkového růstu nákladů na poskytování jednotlivých služeb při stejné kvalitě (např. na výchovu jednoho vysokoškola, na ošetrovací den v nemocnici apod.). Přitom se v ČSSR náklady na ošetrovací den dítěte v jednotlivých jeslích liší o desítky procent. V ČSSR roste objem investiční výstavby v nevýrobní sféře zhruba stejným tempem jako u výrobních investic a dosahuje 30 % objemu všech investic. Tím roste i objem základních nevýrobních fondů, počet pracovníků a celkový rozsah provozních prostředků na společenskou spotřebu. Nejvyšší dynamiku rozvoje v posledních letech zaznamenává bytové hospodářství, zdravotnictví a školství.

Technický pokrok ve sféře nevýrobních služeb se opoždí, přičemž jeho realizace probíhá ve specifických formách zdokonalování výkonů určitých funkcí služeb, tedy nikoli v kvantitativním nárůstu služeb za současného uvolňování pracovní síly, jako je tomu v průmyslu.

Například ve zdravotnictví existuje množství diagnostických přístrojů, které zkvalitňují, ale nenahrazují vysoce kvalifikovanou práci lékařů a zdravotnického personálu. Důsledkem těchto specifických důsledků technického pokroku v sociální sféře je vysoká investiční náročnost. Jak však ukazují rozbory, značně vysokou část investic tvoří stavební práce (především v bytovém hospodářství a školství), jejichž ekonomická efektivnost rovněž klesá následkem růstu měrných investičních nákladů.

Tyto reálné nepříznivé jevy, týkající se výrazně ekonomické stránky sociálně ekonomické efektivnosti nevýrobních, sociálních služeb, nelze omlouvat odkazem na sociální cílové funkce tohoto odvětví národního hospodářství. Při plném respektování těchto sociálních funkcí je nutno se důsledně zabývat zvyšováním ekonomické efektivnosti služeb prostřednictvím zdoko-

nalování metod racionálního hospodaření se svěřenými prostředky.

I zde se výrazně projevuje těsná vzájemná souvislost mezi ekonomickou a sociální efektivností.

Proto také tvorbu systému sociálních ukazatelů nelze odtrhnout od systému ukazatelů ekonomických. Je nutno jít cestou postupné integrace, agregace, vzájemného prolínání obou těchto evidenčních stránek zkoumání jednotné objektivní sociálně ekonomické reality vědeckotechnického rozvoje.

Vědeckotechnický rozvoj v období budování vyspělé socialistické společnosti je tedy na jedné straně spjat se všestranným rozvojem celého systému plánování a řízení, na druhé straně s rozšiřováním ekonomických kritériálních funkcí efektivnosti o funkce sociální. Celý socialistický systém plánovitého řízení vědeckotechnického rozvoje tak nabývá komplexního, systémového společenského charakteru.

Literatura

- Bystrov, A. S.: *Sociálně-ekonomičeskaja effektivnost' techniki po zaščite okružajuščej sredy*. Tezisy dokladov na meždunarodnyj simposium po ekonomičeskim problemam naučno-techničeskogo progressa. Moskva, AN SSSR 1974.
- Gatovskij M.: *Ekonomičeskije problemy naučno-techničeskogo progressa*. Moskva, Nauka 1971.
- Gatovskij, L. M. — Kutta, F. — Maier, H. a kol.: *Ekonomičeské problémy realizace výsledků vědeckotechnického rozvoje*. Praha, EÚ ČSAV 1974.
- Illner, M. a kol.: *Časové řady vybraných statistických ukazatelů způsobu života čs. společnosti 1945—1973*. Praha, ÚFS ČSAV 1976.
- Kompleksnoje narodnochozajstvennoje planirovanije* (red. Fedorenko, N. P.). Moskva, Ekonomika 1974.
- Kutta, F.: *Rezervy rosta proizvoditel'nosti truda*. Moskva, IIL 1962.
- Kutta, F.: *Budování materiálně technické základny komunismu*. Praha, NPL 1962.
- Kutta, F.: *Člověk, práce, technika*. Praha, Práce 1968.
- Kutta, F. a kol.: *Ispol'zovanie resursov rabočej sily v period nastupajuščej naučno-techničeskoy revolucii v ČSSR*. In: *Materiály meždunarodnoj konferencii „Ispol'zovanie resursov rabočej sily stran SEV v uslovijach naučno-techničeskoy revolucii“* (14.—16. 11. 1972). Moskva, SEV-EMSS 1973.
- Kutta, F.: *Systém řízení sociálních procesů*. Praha, Svoboda 1976 (v tisku).

Kutta, F. — Soukup, M. a kol.: *Sociální plánování a sociální efektivnost*. Praha, ÚFS ČSAV 1965.

Mihálik, J.: *Plánovanie sociálneho rozvoja*. Bratislava, Práca 1974.

Parsons, L.: *Technology and the Crisis of Dehumanization in the United States Today*. Proceedings of the XVth World Congress of Philosophy I, Varna 1973.

Socialno-ekonomičeskiye problemy tehničeskogo progressa. Materialy naučnoj sessii otdelenija ekonomičeskich, filosofskich i pravovych nauk AN SSSR. Moskva, Izd. AN 1961.

Valenta, F.: *Nové aspekty společenské efektivnosti*. In: Sborník referátů vědeckotechnické konference: Vědeckotechnická revoluce a zvyšování efektivnosti národního hospodářství (16. 4. 1974), Praha.

Резюме

Кутта Ф.: Управление научно-техническим развитием и социально-экономическая эффективность

На основании специфических закономерностей социализма впервые в истории возникает система планомерного управления в масштабах всего общества, которая на стадии строительства развитого социалистического общества характеризуется теорией и практикой общественного планирования, рационализации и реформ. Уровень и связь всех политических, государственно-правовых, экономических и социальных элементов управления определяется определенным уровнем науки как исходной точки «триединого» цикла нововведений:

развитие науки — техники — производства и услуг,

развитие науки — образования, квалификации и всех условий всестороннего развития человека — развитие инициативы трудящихся, развитие науки — организации и управления — развитие эффективности общественной системы.

Ускорение развития науки и техники приводит к существенным изменениям в расширенном воспроизводстве, для которых характерен сдвиг от экстенсивных к интенсивным источникам роста. Это обуславливает и серьезные изменения в системе планирования, которая, в результате удаления горизонта планирования, дополняется и системой прогнозов и системой долгосрочного планирования. Сквозь всю систему планирования проходит принцип нововведений, на основании которого план комплексно постигает весь цикл нововведений. Планирование научно-технического развития является основой и отправной точкой всего плана.

Принцип нововведений связан с целепрограммным планированием и управлением, которое исходит из целого набора долгосрочных научно-технических, экономических и социально-политических целей, которые со-

относятся с общественными ресурсами и разрабатываются в форме системы генеральных программ и программ реализации. Если в современном планировании все еще преобладает вертикально-отраслевой принцип, по которому отдельные отрасли более или менее изолированно проектируют свое развитие на будущее, то целевое программное планирование объединяет горизонтальные связи плана с вертикальными начиная с системы прогнозов через систему генеральных программ и перспективные планы до среднесрочных и краткосрочных планов.

Развитие целе-программных принципов планирования и управления связано с углублением функции общественной эффективности в качестве критерия пачиная со сферы узко экономической до охвата экономических, социальных и политических последствий запланированных мероприятий.

Марксистское понимание общественной производительности труда подчеркивает комплексность воздействия научно-технических, организационно-управленческих и человеческих факторов, оптимизация которых сближает понятие производительности труда с понятием социально-экономической эффективности. На практике, однако, общие показатели общественной эффективности в планировании и управлении выводятся из показателей производительности общест. труда, через совмещенные показатели, выражающие отношение между живым и прошлым трудом, характеризующим потреблением сырья и материалов, топлива и энергии. Но и эти показатели отражают лишь эффективность производства и услуг и оставляют в стороне социальные факторы, развитие которых является непременным условием роста и научно-технических и экономических факторов.

Поэтому неизбежно построение показателей социально-экономической эффективности. Социально-экономическую эффективность следовало бы выражать дробью, в которой числитель отражал бы рост всех факторов потенциала страны, а знаменатель полные общественные издержки на производство и услуги, включая сюда и развитие народного образования, здравоохранения, культуры и искусства и все издержки на развитие условий всестороннего роста трудящихся, а также издержки на восполнение потерь в общественном потенциале в результате производства и потребления.

Общественный потенциал страны можно характеризовать факторами развития: научно-техническими, экономическими, социально-людскими, экологическими и организационно-управленческими.

Научно-техническое развитие воздействует на все эти факторы и его эффективность определяется оптимизацией всех факторов общественного потенциала страны. В статье далее подробно рассматривается влияние научно-технического развития на отдельные факторы общественного потенциала страны и основные тенденции развития этих факторов.

Постичь социально-экономическую эффективность — сложная теоретическая проблема, решение которой зависит от дальнейшего развития экономических показателей и создания системы социальных показателей.

Эта система исходит из анализа слагаемых социалистического образа жизни, как общей суммы условий всестороннего развития трудящихся. Эти слагаемые можно разделить следующим образом:

1. слагаемые человеческих ресурсов (социально-демографические, воспроизводства и использования рабочей силы, миграции, приспосабливаемости и т. д.),

2. слагаемые распределения (материальные условия воспроизводства рабочей силы, распределение через материальную зарплату и общественные фонды потребления),

3. слагаемые образования (уровень, развитие и изменения соотношений в образовательной системе, квалификации, профессиональная подготовка и т. д.),

4. слагаемые здравоохранения (санитарное состояние, лечебно-профилактическая охрана, учреждения здравоохранения),

5. слагаемые жилища (потребности и развитие эталона и культуры жилища),

6. слагаемые социального обеспечения (забота о семье, о гражданах в продуктивном возрасте, о нетрудоспособных, одиноких и т. д.),

7. слагаемые охраны и формирования жизненной среды и использования свободного времени (охрана и формирование естественной и рабочей среды, урбанизация и расселение, транспорт, создание условий для использования свободного времени),

8. слагаемые развития политической сознательности и инициативы трудящихся (развитие политической активности, участие трудящихся в управлении, развитие социалистического соревнования и т. д.),

9. слагаемые социально-психологические (межличностные отношения).

Существующая система социальных показателей, являющаяся основой построения информационной базы социального планирования, до сих пор весьма несовершенна. Нужно будет проверить информационные возможности отдельных показателей и проанализировать сеть связей между ними, дополнить всю систему и приступить к ее оптимизации путем отбора, совмещения и агрегации. Такую совмещенную систему социальных показателей необходимо будет затем совместить с системой экономических показателей, для того чтобы можно было точнее постичь развитие социально-экономической эффективности научно-технического развития.

Summary

Kutta F.: Management of Scientific and Technological Development and Socioeconomic Effectiveness

For the first time in history, on the basis of specific laws of socialism there arises an *all-social system of planned management*. At the

stage of building up a developed socialist society, this system is characterised by social planning, rationalization and reforms in theory and in practice. The level and the interconnections of all political, legal, economic and social elements of management are given by a certain level of science as the starting point of the *"triune" innovation cycle*: development of science — technology — production and services; development of science — of education, qualification and all conditions of the all-round development of man — development of the working people's great initiative; development of science — of organization and management — development of the effectiveness of the social system.

The acceleration in the development of science and technology leads to substantial changes in expanded reproduction characterized by the exhaustion of extensive sources of growth and by a shift to intensive ones.

This also conditions *significant changes in the system of planning* which, on the basis of the *prolongation of the planning horizon*, is complemented by the system of prognoses and by that of long-term planning. The *innovation principle* on whose basis the plan *complexly covers the entire innovation cycle* permeates throughout the whole system of planning. The planning of scientific and technological development forms the basis and the starting point of the whole plan.

The innovation principle is connected with *goal-programme* planning and management based on a whole set of long-term scientific and technological, economic and sociopolitical goals that are compared with social sources and elaborated in the form of a system of general and realization programmes. If the vertical — departmental (branch) principle according to which individual branches, in greater or lesser isolation, are projecting their development into the future has been prevalent in present-day planning, then *goal-programme* planning joins the horizontal links of the plan with the vertical ones, from the system of prognoses over the system of general programmes and the prospective plan to the middle-range and short-term (realization) plan.

The development of goal-programme principles of planning and management is connected with the *deepening of criterial functions of social effectiveness* from narrowly economic functions to those encompassing the economic and sociopolitical consequences of the measures in question.

The Marxist conception of the social productivity of labour lays stress upon the complex operation of scientific and technological, organizational and managerial as well as human factors whose optimalization brings the concept of labour productivity nearer to the concept of socioeconomic effectiveness. In the practice of planning and management, however, global indices of social effectiveness are developing from indices of living-labour

productivity over aggregated indices expressing the relation between living and past labour characterized by high claims laid on raw materials, materials, fuel and power. Yet also these indices involve the effectiveness of production and services only, leaving aside social factors whose development is an essential condition of the growth of both scientific-technological and economic factors.

Consequently, the construction of *indices of socioeconomic effectiveness* is necessary. Socioeconomic effectiveness should be expressed by a fraction whose numerator would indicate the growth of all the factors of the country's potential and the denominator the total social expenses for production and services of all kinds, inclusive of the development of the school system, health service, culture and arts, as well as all expenses for developing conditions favouring an all-round growth of working people and of the costs of losses in the social potential caused by production and consumption.

The *social potential of the country* may be characterized by developmental — scientific and technological, economic, social and human, ecological and organization-managerial — factors.

Scientific and technological development affects all these factors and its effectiveness is determined by the optimalization of all the factors of the country's social potential. The paper goes on to analyze in detail the influence of scientific and technological development upon the single factors of the social potential of the country, and the main developmental tendencies of these factors.

The comprehension of socioeconomic effectiveness represents a complex theoretical problem dependent upon the further development of economic indices and the *elaboration of a system of social indices*.

This system is underlaid by an analysis of the components of the *socialist way of life* as a general complex of the conditions of the working people's all-round development. These components can be classified as follows:

1. *human-resources components* (sociodemo-

graphic components, reproduction and labour-power exploitation, migration, adaptability);

2. *distribution components* (material conditions of labour-power reproduction, distribution through nominal wages and social consumption funds);

3. *education components* (level, development and changes of proportions in the educational system, qualification, professional preparation, etc.);

4. *health-service components* (state of health, curative and preventive care and sanitary services);

5. *habitation components* (needs and development of the standard and culture of habitation);

6. *social-welfare components* (care of the family, of citizens in productive age, of disabled and lonely persons, etc);

7. *components of living-environment preservation and development and the utilization of leisure* (preservation and development of the natural and working environment, urbanization and settlement, transport, creation of conditions for utilizing leisure);

8. *components of the development of political consciousness and of the working people's initiative* (development of political activity, of the working people's participation in management, development of socialist competition, etc.);

9. *social-psychological components* (inter-human relations).

The present system of social indices whereon the information basis of social planning is built up has, until now, been far from perfect. It will be necessary to substantiate the statement ability of individual indices and to examine the net of their interrelations, to complement the whole system and start optimalizing it through selection and aggregation. This aggregated system of social indices will then have to be joined with the system of economic indices in order to provide the possibility of more precisely comprehending the development of the socioeconomic effectiveness of scientific and technological development.

Socialistická společnost se vyvíjí v procesu stálé diferenciaci a integrace. Převládající tendencí je vývoj směrem k větší sociální stejnorodosti. Jde především o překonávání rozdílu mezi prací duševní a fyzickou a uvnitř práce fyzické pak o sbližování pracovních podmínek. Tento proces je podporován změnami v oblasti výrobních sil i výrobních vztahů. Jsou to především změny v obsahu a charakteru práce. Tyto změny je možno zachytit především jako změny ve struktuře povolání. V profesionální struktuře dochází ke změnám spojeným se zánikem starých povolání a vznikem nových. Jsou překonávány úzké hranice jedné profese, řada pracovníků si osvojuje druhou i třetí profesi. Současně probíhá proces drobení práce na dílčí operace, především s dalším rozšiřováním pásové výroby. Tento proces vede u části pracovníků k dequalifikaci, ke ztrátě původní profese. Vývoj profesionální struktury společnosti je rozporný proces, který je možno sociologicky zachytit a studovat. Probíhající profesionální změny je možno správně interpretovat jen v rámci sociální struktury tříd a vrstev, které tvoří základ všech společenských vztahů. Poznávání a vysvětlování vývoje profesionální struktury tvoří oblast společného zájmu řady vědních disciplín. V této stati jde o výklad problematiky povolání z hlediska ekonomické sociologie, především sociologie práce.

Ekonomická sociologie se dosud zabývá především sociologií organizace jako sociální mezostruktury, jejíž poznání dává předpoklady ke zdokonalování řízení. Studie také pracovní skupiny v této organizaci, tedy sociální mikrostrukturu, s cílem poznat její uspořádání a sociální funkce. Značně menší pozornost je dosud věnována sociální makrostruktuře, tj. velkým sociál-

ním skupinám. Pokud je sociální makrostruktura studována, pak je to většinou jen v kategoriích tříd a vrstev, tj. jako základní rozdělení společnosti na dělníky, družstevní rolníky a inteligenci. Vnitřní struktura těchto tříd a vrstev je již opomíjena. Jako diferencující faktor se užívá vzdělání, které však je pouze jednou z charakteristik profesionálních skupin uvnitř jednotlivých tříd. Přes značný pokrok, kterého bylo dosaženo v poznání pracovních a životních podmínek různých skupin pracujících, nám dosud *chybí ucelené sociologické studium povolání*, které s jistotou licencí můžeme označit jako sociologii povolání. Má to své příčiny teoretické i praktické. Pokusíme se na některé ukázat a naznačit řešení.

Hned na počátku tohoto zkoumání je však třeba odlišit sociologii povolání od *profesiografie*, kterou se zabývá psychologie. Profesiografie zjišťuje především způsobilost k povolání, tj. povolání jako činnost a typ osobnosti, který jí vyhovuje. Psychologie zkoumá, viz [Matoušek 1965]:

1. *pracovní výkon*, tj.
 - a) pohybovou ekonomii,
 - b) pracovní metodu,
 - c) rytmus a monotonii,
 - d) pracovní a osobní tempo,
 - e) pracovní dobu a její členění;
2. *pracovní motivaci*, tj.

- a) vztah k práci,
- b) pracovní postoje a pracovní morálku,
- c) technologii a pracovní uspokojení.

Naproti tomu *sociologickou analýzu povolání* je nutno zaměřit na ty oblasti, které nejsou řešeny psychologii práce ani jinou společenskou vědou. Jsou to tyto otázky:

1. místo povolání v sociální a třídní struktuře společnosti,
2. povolání jako sociální skupina a jeho instituce,

3. odvětvová, oborová a oblastní struktura povolání,
4. kvantitativní a kvalitativní vývoj povolání.

Úkolem této stati je pokusit se o částečnou odpověď na vytyčené otázky a ukázat, jak je problematika povolání řešena v konkrétních sociologických výzkumech.

1. Místo povolání v sociální a třídní struktuře společnosti

Sociologií povolání se zabývá jak marxistická, tak i buržoazní sociologie. Sociologií povolání a jejich souvislostmi se sociální strukturou se zabývají přední američtí sociologové P. M. Blau a O. D. Duncan. Vycházejí z Durkheimovy teorie dělby práce a své pojetí sociální struktury opírají o práci M. Webera. Je jim zřejmá souvislost povolání s třídní strukturou společnosti. Říkají: „Postavení v povolání není totožné ani se sociální třídou, ani s prestižním statusem, ale je spojeno s oběma, zvláště s prvním“ [Blau 1967]. Současně však zařazují povolání do svého systému sociální stratifikace, který neguje třídní pojetí společnosti. S tímto teoretickým problémem buržoazní sociologie souvisejí však i praktické problémy, spojené se získáváním empirických údajů statistickou metodou. Na tyto potíže upozorňují američtí průmysloví sociologové D. C. Miller a W. H. Form: „Stejně jako v případě klasifikace průmyslu, také základ klasifikace povolání se měnil od jednoho censu k druhému. Alba Edwards a další vynaložili značné úsilí na to, aby dosáhli srovnatelnosti kategorií povolání používané v cenzech Spojených států v různých letech. Edwards vytvořil hrubou socioekonomickou škálu s příjmem a vzděláním, pohybující se více méně systematicky kolem škály od specialisty k nekvalifikovanému dělníku“ [Miller 1964]. Přestože Miller a Form uvádějí ve své práci řadu monografií o různých povoláních, ani oni nevytvořili systematickou teorii povolání. V anglosaské literatuře je problematické také rozlišování povolání a zaměstnání, většinou jsou oba pojmy ztotožňovány.

Podstatně dále se v konstituování sociologie povolání dostala marxistická sociologie, zejména pokud jde o analýzu obsahu

a charakteru práce, tedy o místo povolání ve výrobních silách a v třídní struktuře společnosti.

Máme-li správně zařadit kategorie povolání mezi základní pojmy sociální struktury společnosti, je třeba vycházet z dělby práce ve společnosti.

Dělba práce je závislá na stupni rozvoje výrobních sil, tedy na technologii i na kvalifikaci pracovních sil. K. Marx říká: „Práce se organizuje a dělí různé podle nástrojů, jichž se při ní používá. Ruční mlýn předpokládá jinou dělbu práce než mlýn parní...“ [Marx 1958]. Rozdílné nároky technologie ovlivňují i dělbu práce mezi jednotlivými skupinami pracovníků. Současně se projevuje vliv výrobních vztahů na dělbu práce, a tím i na strukturu povolání. Sama dělba práce je ovlivňována vlastnictvím výrobních prostředků. Tato diferenciací určuje do značné míry i třídní strukturu jednotlivých povolání. V buržoazní společnosti jsou buržoazii nebo buržoazní inteligenci vyhrazena povolání spojená s řídicí prací nebo tzv. svobodná povolání s vysokými příjmy, zatímco dělnická třída zastává povolání spojená s fyzickou prací, často v nepříznivém pracovním prostředí. Povolání je tedy diferencující činitel uvnitř společenských tříd a vrstev. K. Marx říká: „... dělba práce vytváří různé druhy práce uvnitř jedné a téže třídy“ [Marx 1958]. *Povolání jsou tedy skupiny uvnitř společenských tříd a vrstev, diferencované podle obsahu pracovní činnosti.* J. Szcze- pański uvádí, že povolání je „... systé- m činností či prací, který je vnitřně spoje- ný, zaměřený na vytváření nějakého předmě- tu či služeb uspokojujících určité potřeby ... jsou to stále soubory činností a dovedností ... činnosti aktuálně vykonávané ... vyža- dující určitou techniku a technologii práce“ [Sociologia 1965]. Povolání však často rozměr třídy přesahuje, jeho příslušníci mohou patřit k různým společenským třídám. Například řada řemeslníků může být dělníky v továrně, a tedy příslušníky dělnické třídy, ale může také samostatně provozovat své řemeslo a příslušet tedy k ma- loburžoazii. Se zespolečenštěním výrobních prostředků u nás se řemeslníci stali dělníky nebo členy výrobních družstev, takže tím je tento teoretický problém většinou

prakticky vyřešen. Zůstávají však problémy další, související s obsahem práce a postavením v organizaci. Například ekonom může být referentem, vedoucím oddělení nebo ekonomickým náměstkem. Kde končí povolání ekonoma a kde začíná povolání vedoucího hospodářského pracovníka jako zvláštní profese, to je jeden z problémů diferenciace povolání.

V souvislosti s problematikou třídní struktury společnosti je třeba brát v úvahu to, že například dělnická třída nemůže být definována součtem dělnických povolání. Je tomu tak zejména proto, že dělnickou třídu je nutno definovat nejen výrobně a ekonomicky, ale i politicky a ideologicky [Charvát 1974]. Kromě toho zejména instituce dělnické třídy, jako například dělnická strana, odbory, SSM aj. přesahují výrobně definované hranice dělnické třídy.

2. Povolání jako sociální skupina a jeho instituce

Další okruh otázek je spojen s *povoláním jako sociální skupinou*. J. Szczepeński říká: „... kategorie povolání není skupinou v sociologickém smyslu toho slova, ale skupinou statistickou, tzn. souborem logicky vybraným na základě výkonu povolání. Kategorie povolání se může přeměnit ve skupinu ve smyslu sociologickém, jestliže podléhá institucionalizaci, *vytváří vlastní instituce*, vnitřní vazby, vlastní symboly a pocit společných zvláštností. Například stav hornický se svými institucemi, uniformou, společným vědomím, tradicemi a obřady je již nejen kategorií ve smyslu statistickém, ale sociální skupinou“ [Sociologia 1965].

K *institucím povolání* tedy patří uniformy, obřady, zvyklosti, ale i tituly (například u povolání intelektuálních), mistrovské zkoušky (u náročných profesí dělnických), časopisy (které často vytvářejí nejen společné vědomí zvláštností povolání, ale i početnou skupinu amatérů, kteří dané povolání obdivují a třeba je částečně vykonávají jako svého koníčka). Povolání formuje lidi, kteří je vykonávají. Všeobecným požadavkem je dosažení vysokého stupně profesionality, tj. dokonalosti ve výkonu povolání. To je důležité nejen pro plnění funkcí v dělbě práce, ale také pro

vlastní seberealizaci pracovníků a pro jejich osobní spokojenost s povoláním.

Zvláštnosti povolání jsou nejen kritériem pro jeho vykonávání, ale také činitelem formujícím způsob života a často i způsob myšlení těch, kteří je vykonávají. Rozhodující je zde však osobní aktivita pracovníků, jejich vlastní světový názor a struktura individuálního vědomí. K. Marx říká: „Technologie odhaluje aktivní vztah člověka k přírodě, bezprostřední výrobní proces jeho života a tím i jeho společenských životních podmínek a z nich vyvěřajících duševních představ“ [Marx 1954]. Je samozřejmé, že tento vztah není přímočarý, že je mezi ním zprostředkování aktivního vědomí člověka a vliv celkové kulturně technické úrovně daného povolání. *Znalost technologie povolání je jen jednou částí vědomí pracujících, je však z hlediska jejich uplatnění ve výrobním procesu, a tím i v procesu rozdělování, tedy v odměňování práce, částí nejdůležitější.*

Vývoj povolání je historicky podmíněn způsobem výroby. Povolání je pak faktorem, který nejvíce ovlivňuje způsob života a kulturně technickou úroveň pracujících. Z tohoto hlediska ovlivňuje povolání takové znaky *způsobu života*, jako je obsah práce (podíl fyzické a duševní práce, podíl tvořivých a rutinních funkcí), charakter práce (vzájemné vztahy mezi pracovníky a účast na řízení), dále časový rozvrh (práce na směny, práce v turnusech), životní úroveň (typ vlastnictví a úroveň odměňování) i způsob prožívání volného času. Povolání ovlivňuje i úroveň a typ vzdělání (i když zde nejde o jednostrannou závislost) a také intenzitu a formy dalšího zvyšování kvalifikace samostatným nebo organizovaným studiem. Uvnitř téže skupiny povolání jsou však určité rozdíly jak ve způsobu života, tak i v kulturně technické úrovni. Tím se dostáváme k otázce diferenciace mezi povoláními i uvnitř povolání.

3. Odvětvová, oborová a oblastní struktura povolání

Základem pro diferenciaci mezi povoláními je třídní struktura společnosti. V souladu s ní dochází k diferenciaci v postavení povolání v dělbě práce, v jejím odměňování i v soustavě řízení. V souladu s touto dife-

renciáci pak probíhá i distribuce pracovních sil mezi jednotlivá povolání. V socialistické společnosti vede vedoucí úloha dělnické třídy k tomu, že řada dělnických povolání je poměrně přitažlivých a že jediným způsobem uplatnění nadání není jen studium a volba povolání intelektuálního. To se pozitivně projevuje i ve vysoké kulturně technické úrovni dělnické třídy.

Dalším faktorem diferencujícím povolání je struktura národního hospodářství. Předešlým je možno odlišit jednotlivá odvětví, která mají vliv i na typ a počet pracujících v určitých povoláních.

Tato odvětvová struktura je v každé zemi odlišná, závisí na zdrojích surovin a energie, na stupni industrializace, na geografických zvláštностech, na historickém vývoji dané země. Počet pracovníků v průmyslu závisí na stupni industrializace. Naproti tomu dosažený stupeň životní úrovně ovlivňuje počet pracovníků ve stavebnictví, obchodě a veřejném stravování, školství, kultuře a osvětě, zdravotní a sociální péči, komunálních službách a bytovém hospodářství. Geografické zvláštности určují počet pracovníků v různých odvětvích dopravy, zatímco celková vyspělost dané společnosti se projevuje v počtu pracovníků pracujících ve vědě a výzkumu.

Vzhledem k podobným podmínkám hospodářského a sociálního vývoje v uplynulých 30 letech vznikla v některých socialistických zemích i podobná struktura zaměstnanosti v hlavních odvětvích národního hospodářství.

chemii, textilním průmyslu atd. Postupně dochází ke sbližování profesionální a kvalifikační struktury jak mezi jednotlivými podniky, tak i mezi jednotlivými socialistickými zeměmi. Zůstávají jen ty rozdíly, které jsou funkčně zdůvodněné.

Struktura povolání ovlivňuje také sociální strukturu oblastí měst a obcí. Výsledkem této rozdílné struktury povolání jsou nejen rozdíly v životní úrovni, ale i ve způsobu prožívání volného času, nárocích na kulturní zařízení atd. Struktura povolání je tedy přímým odrazem struktury výrobních sil a má značný význam pro všechny ostatní struktury a sociální procesy. *Struktura povolání je hlavní součástí sociální struktury jednotlivých výrobních odvětví.* Právě podle struktury povolání je možno hodnotit vyspělost technické základny určitého odvětví. V některých odvětvích například pracují většinou vysokoškolsky kvalifikovaní pracovníci (školství, kultura, osvěta), jinde vysokoškolsky a středoškolsky kvalifikovaní pracovníci (věda a výzkum, zdravotnictví a sociální péče, peněžnictví a pojišťovnictví). Tato odvětví jsou sociálně značně homogenní. Tato homogenita je velká i v odvětví vnitřního obchodu a veřejného stravování, kde je zase jen minimální počet vysokoškoláků a převažují pracovníci vyučení. V průmyslu jsou značné rozdíly mezi obory, v nichž převažují vyučení dělníci (strojírenství, hutě, chemie) a obory, kde převažují zaučení pracovníci (textil, obuv). Odvětví průmysl, doprava, stavebnictví, zemědělství jsou podle struktury

Rozdělení pracovních sil podle vybraných odvětví v %¹

Odvětví	ČSSR 1972	NDR ² 1973	BLR 1971	PLR 1973
Průmysl	45,4	36,4	41,3	45,2
Stavebnictví	11,7	7,1	10,0	11,6
Doprava a spoje	5,9	7,5	7,1	10,2
Věda a výzkum	1,7	—	1,9	1,1

¹ Údaje jsou získány ze statistických ročenek příslušných zemí

² Údaje nejsou zcela srovnatelné, protože v NDR jsou řemesla vykazována zvlášť.

Ke správné interpretaci těchto údajů z hlediska profesionální struktury by však ještě bylo třeba znát například počty pracujících v hutním průmyslu, strojírenství,

povolání značně heterogenní, s velkým kvalifikačním i příjmovým rozpětím.

Od této homogenity či heterogenity jednotlivých odvětví národního hospodářství

je zapotřebí odlišit homogenitu či heterogenitu základních pracovních skupin. Pracovní skupiny dělníků v průmyslu a stavebnictví jsou značně homogenní, složené z většího počtu pracovníků stejné nebo příbuzné profese. Heterogenní jsou však co do jejich stáří, eventuálně výdělků. Jinak vypadá základní pracovní skupina v dopravě, kde ji tvoří dvou nebo tříčlenné osádky, jinak i povolání, která potřebují klienty (učitelé, lékaři, právníci), a jsou i povolání, kde dělník pracuje sám (malíř pokojů, traktorista). To samozřejmě ovlivňuje jak pracovní podmínky, tak i návyky a některé rysy osobnosti těchto pracovníků.

Rozdílná struktura povolání v jednotlivých odvětvích národního hospodářství je také spojena s rozdílným technickým vybavením různých povolání. Jsou povolání, při nichž jsou obsluhovány a řízeny složité technická zařízení v hodnotě mnoha milionů korun — například hutníci, pracovníci v elektrárnách, operátoři samočinných počítačů, pracovníci v chemickém průmyslu, v těžkém strojírenství nebo pracovníci automatizovaných a plně mechanizovaných zemědělských podniků. Mají velkou odpovědnost za svěřenou techniku a tato odpovědnost se stává jedním znakem povolání i jejich osobní vlastností. Jiná povolání naopak mají technické vybavení minimální a kladou spíše nároky na tvořivost, což má ovšem rovněž důsledky velkého rozsahu v oblasti výrobních sil. Jde například o povolání konstruktérů a projektantů, kteří ovlivňují parametry nových technických zařízení.

V diferenciaci povolání je třeba odlišit povolání, *typická pro určitá odvětví*. Jsou to ta povolání, která plní hlavní funkci v daném odvětví a jsou také nejpočetněji zastoupena. Jde celkem o dvě kategorie povolání:

1. *málo diferencovaná* — učitelé, lékaři, řidiči, bankovní úředníci, herci, číšníci;
2. *více diferencovaná* — a to nejen podle odvětví národního hospodářství, ale i podle oborů; jsou to v hutnictví taviči a valčíři, ve strojírenství soustružníci a frézari, v chemii lučebníci, v lesnictví pěstitelé a těžaři atd.

Od těchto povolání, která se mohou uplatnit jen v určitém odvětví nebo oboru,

je možno odlišit *průběžná povolání*, která mají více společného než rozdílného, i když jsou vykonávána v různých odvětvích a oborech. To jsou povolání zámečníků, elektromontérů, svářečů, ale patří sem i řada intelektuálních profesí, například ekonom, sekretářka, právník, matematik aj. Tato okolnost také ovlivňuje sociální mobilitu a je možno říci, že průběžná povolání snáze nacházejí nové uplatnění než povolání specializovaná, jež je možno uplatnit pouze v jednom oboru.

Tyto předpoklady jsou ověřeny průzkumem, který byl proveden Domem techniky v Pardubicích v ostravských hutních závodech. Na rozdíl od specificky hutnických profesí (hutník vysokých pecí, ocelář, valčíř, tavič) jsou tzv. průběžné profese (zámečnické, elektromontérské) atraktivnější, vykazují vysoký stupeň spokojenosti s prací, ale nižší spokojenost se závodem. Jejich potenciální fluktuace je podstatně větší než u klasických hutnických profesí.

V práci *Sociologia zawodów* analyzuje A. Sarapata [Sociologia 1965] *rozpory v modelu povolání*. Uvádí tyto čtyři základní rozpory:

1. mezi lidmi v povolání a těmi, kteří na ně aspirují,
2. mezi lidmi uvnitř povolání (úsilí o lepší postavení),
3. mezi lidmi v povolání a jejich klienty (lékař — pacient, číšník — host, průvodčí — cestující),
4. mezi povoláními v úzkém kontaktu nebo bez kontaktu (lékaři — sestry, humanitní vědci — přírodovědci).

Tyto rozpory mohou ovlivňovat některé sociální procesy. Pokusíme se o jejich stručnou analýzu. Rozpor prvního typu se projevuje jen v případech, že lidé, kteří zastávají určité povolání, nejsou pro jeho výkon kvalifikováni. Jinak jde o běžný proces volby povolání. Rozpor druhého typu dostává konfliktní podobu jen tehdy, jestliže nejsou vytvořeny instituce, které regulují vzájemné vztahy v povolání, a tím i vzestup na vyšší funkce. Rozpor třetího typu se projevuje tehdy, jestliže jednou stranou není respektována sociální role druhé strany nebo jestliže kapacita služeb a jejich potřeba jsou v nerovnováze. Rozpor čtvrtého typu se projevuje jako konflikt

tedy, jestliže mezi oběma povoláními je příliš velká a nezdůvodněná distance. Správným řízením je tedy možno tyto rozpory zmenšit nebo zcela odstranit.

4. Kvantitativní a kvalitativní vývoj povolání

Dalším úkolem sociologie povolání je zachytit kvantitativní a kvalitativní vývoj povolání. Pod vlivem vědeckotechnického rozvoje dochází k rychlému početnímu růstu některých skupin povolání. „V SSSR ... v letech 1960–1970 ... rychle rostlo množství seřizovačů, opravářů, mistrů a šoférů, zatímco množství lidí v profesích těžké a nekvalifikované práce klesalo. V USA v letech 1950–1960 rostly nejvíce profese úředníků (o 8,5 % ročně), laborantů (o 6 % ročně), inženýrů (o 5,1 % ročně), mistrů (o 3,5 % ročně), opravářů (o 2,5 % ročně), šoférů (rovněž o 2,5 % ročně) [Člověk 1973]. Rostou tedy početně především profese spojené s mechanizací a automatizací výrobního procesu a se stále většími nároky na silniční dopravu. V USA pak jde o částečně funkční, částečně parazitický růst počtu administrativních úředníků i ostatních kategorií pracovníků. V ČSSR nejsou podobné statistiky k dispozici a to je další důkaz potřeby konstituovat sociologii povolání jako organickou součást ekonomické sociologie.

Další údaje ukazují celkový kvalitativní růst pracovních sil, který se projevuje růstem počtu odborníků [Člověk 1973].

Růst počtu odborníků z celkového počtu činného obyvatelstva

SSSR	1960	10,2 %
	1970	15,9 %
ČSSR	1960	13,3 %
	1970	18,7 %

Povolání se vyvíjejí v závislosti na vývoji výrobních sil, který klade nové požadavky na profesionální strukturu a kvalifikaci pracovníků. Současně však na vývoj povolání působí i změny vyvolané vývojem výrobních vztahů, změnami v třídní struktuře společnosti. V socialistické společnosti jde o proces sbližování různých povolání

v souladu s překonáváním podstatných rozdílů mezi prací duševní a fyzickou, mezi městem a vesnicí. Součástí tohoto procesu je růst kvalifikace pracujících. Tato tendence se projevuje především ve zvyšování kulturně technické úrovně fyzicky pracujících a překonáváním přežitků sociálního distancování ve vědomí inteligence. Tento proces je nejintenzivnější u technické inteligence, která je v těsném kontaktu s dělníky. Na této styčné ploše mezi inteligencí a dělníky pak vznikají také nové profese, vyžadující vysoký stupeň manuální zručnosti i středoškolské (a někdy i vysokoškolské) odborné vzdělání.

Současně se projevují i tendence k de-kvalifikaci, zejména tam, kde je zaváděna pásová výroba, kde je nahrazováno zastaralé výrobní zařízení novým, jehož provoz vyžaduje nové profese a u něhož se starší pracovníci nemohou uplatnit.

Jak se odráží problematika sociologie povolání v konkrétních sociologických výzkumech organizovaných marxistickými sociology?

Odpověď na tuto otázku se pokusíme dát v analýze nám dostupných průzkumů, aniž bychom si činili nároky na úplný a vyčerpávající rozbor; spíše jen nastíníme hlavní tendence.

První soubornou publikací, která se zabývá sociologií povolání, je již výše citovaný sborník *Socjologia zawodów*. Obsahuje řadu teoretických statí, někdy založených

na empirickém výzkumu. Ve sborníku jsou zachycena tato povolání: 1. úředník, 2. rolník, 3. rybář a kovář, 4. pastevec, 5. horník, 6. hutník, 7. stavbyvedoucí, 8. ekonom, 9. účetní, 10. bankovní úředník, 11. obchodník, 12. kulturní pracovník, 13. učitel základní školy, 14. novinář, 15. lékař, 16. právník, 17. ošetřovatelka, 18. prokurátor.

Hlavní přínos sborníku spočívá v řešení obecných otázek, jako je vymezení povolání, jejich srovnatelnost, klasifikace a historický vývoj v Polské lidové republice.

Druhou soubornou publikací, která se zabývá problematikou sociologie povolání, je sborník *Socjalnyje problemy truda i proizvodstva*, zpracovaný společně sovětskými a polskými sociology [Socjalnyje 1969]. Zabývá se nálehavou problematikou výběru povolání mládeže. Toto zkoumání je jistě užitečné, přináší však především škálu prestiže povolání. Nejvýše zde podle sovětského průzkumu V. V. Vodzinské stojí povolání vědeckých pracovníků, dále radio-technika, letce, pak profese různých typů inženýrů, zámečnicka, seřizovače automatů a elektromontéra.

Další reprezentativní práce, sborník *Przemysl i społeczeństwo w Polsce Ludowej* [Przemysl 1969] opouští téma sociologie povolání a analyzuje sociální strukturu polského průmyslu z hlediska profesionálních pozic a rolí ředitele, specialisty, mistra, administrativního pracovníka a dělníka. Tento záměr není náhodný. Vyplyvá z logického vývoje ekonomické sociologie, která přináší prakticky použitelné výsledky tehdy, jestliže analyzuje průmysl z hlediska jeho systému řízení. Tento postup umožňuje agregovat povolání do skupin pozic a rolí a vyhnout se tak obtížnému problému přesné diferenciaci povolání.

Řešením problematiky definice povolání se zabývá W. Wesolowski ve studii *Metodologicke problémy empirických výzkumů socioprofesionální diferenciaci*. Wesolowski především zpochybňuje vzdělání jako základ profese. Říká: „Mnoho povolání může být vykonáváno, a to i velmi kvalitně, osobami s různou úrovní vzdělání“ [Wesolowski 1973]. Ukazuje na stejnou přípravu lékařů, ale různou přípravu mistrů, ředitelů. Sám však cítí, že s opomíjením teoretické přípravy, zvláště vedoucích hospodářských pracovníků, není cosi v pořádku, a proto dále říká: „Znamením toho, že se formuje nové povolání, je vždy zakládání škol, jež mají připravovat odborníky podle specifického programu. Dnes žijeme v éře škol pro ředitele.“ Je zřejmě společensky efektivnější rozšířit odbornou přípravu ve-

doucích pracovníků v průmyslových podnicích na rozsah přípravy (tj. vysokoškolského a postgraduálního studia) nutné pro lékaře než čekat, až se někteří z pracovníků podniku sami připraví pro výkon těchto funkcí — i když vlastní praxe je jedním z faktorů kvalifikace. Rovněž jeho pokusy o seskupování povolání podle:

1. kritéria typičnosti pro určité odvětví národního hospodářství,
2. oboru potřebných vědomostí (tj. vědy technické, přírodní, společenské, humanitní a lékařské),
3. zobecněné společenské funkce (tj. osvětově výchovné, řídicí a organizačské, technicko-výrobní, obchodní a spojené se službami, správně pořádkové, lékařské, rekreační, estetické),

neřeší problematiku integrace povolání tak, jak ji umožňuje řešit pojem profesionální pozice a role. To je zřejmě také důvodem toho, že v empirických výzkumech v ČSSR se problematika povolání spíše obchází a pracuje se s pojmy pozic a rolí nebo s dělením pracovníků do 3 kategorií — na manuální, manuální a zemědělské.

Nedostatek poznatků o jednotlivých povoláních je způsoben tím, že povolání vyžaduje makrostrukturální přístup a že tedy také sociální objednávka musí přicházet od celospolečenských řídicích orgánů. Velký přínos by mohl znamenat zájem odborových svazů o studium problematiky zejména těch povolání, která jsou nepopulární, mají z různých důvodů nízkou prestiž a nemají dostatek dorostu. Sociologický průzkum by mohl vyřešit dvě základní otázky:

1. zjistit skutečné hodnoty daného povolání, a tím bez povrchní propagace, se skutečnou znalostí věci změnit představy o daném povolání v široké veřejnosti;
2. zjistit skutečné problémy, které jsou s výkonem povolání spojeny a které je třeba řešit nejen silami a prostředky jednotlivých organizací, ale z celospolečenských rezerv.

Jde zejména o taková povolání, jako je kameník, soustružník, kovář, slévač (a pracovníci ústředních hospodářských orgánů a odborových svazů by jistě mohli uvést další), tedy povolání, u nichž je třeba obnovit dřívější vážnost.

Sociologie povolání přispívá k poznání společenského postavení a úlohy dělnické třídy. Na tuto problematiku upozorňuje Vl. Čech, když říká: „Vztahy, které zaujímá dělnická třída v socialistické společnosti vůči všem ostatním složkám této společnosti, jsou základem a páteří vztahů také v oficiální struktuře socialistického podniku. Ani jednu z rovin této struktury není možno vystihnout v její podstatě — ať jde o strukturu mocenskou, řídicí, či skupinovou — jestliže nebudeme vycházet ze vztahů dělnické třídy a ostatních velkých skupin socialistické společnosti“ [Čech 1973]. Jde například o různý přístup různých povolání k otázkám socialistického soutěžení, k účasti na řízení a jiných politických aktivitách v ekonomických organizacích. I když nelze aktivitu dělnické třídy redukovat na tyto údaje, jsou z hlediska řízení užitečné. G. N. Cerkasov například ukazuje, že i když zámečníci tvoří v jednom výzkumu jen 21,8 % respondentů, jsou autory 72,1 % všech zlepšovacích návrhů [Cerkasov 1972].

Rada dosavadních výzkumů trpí jakýmsi obecným sociologismem, který vede k porovnávání nejrůznějších postojů zkoumaných skupin, aniž by se přihlíželo k jejich skutečnému postavení v materiální výrobě. *Sociologie povolání by naopak mohla ukázat skutečnou kulturu dělnického povolání i faktory, které ji proti vůli dělníků snižují.* J. Szczepański říká: „... kultura povolání dělníků, spočívající na myšlence dobře vykonaného díla a touhy po dosažení dokonalosti svěřené práce, pocitu odpovědnosti za část nebo celek výrobku... kultura povolání je produktem dlouhé doby, vytváří se na základě mnoha činitelů, ale v průmyslu plní velmi důležitou roli“ [Przemysl 1969]. *Právě poznání sociálních norem různých povolání může podstatně přispět ke zvýšení kultury povolání.* Nesmí jít samozřejmě v žádném případě o nějaké kastovníctví, dělení na „důležitější“ a „méně důležitá“ povolání. Takové kastovníctví je dělníkům, kteří dobře znají své povolání a jeho spojitost s prací jiných, rozhodně cizí. Dovedou však ocenit povolání, které vyžaduje více znalostí a delší přípravu. Tak by se měla sociologie povolání věnovat studiu například tzv. pětiletých učebních oborů

s maturitou a ukázat, v čem se liší nároky tohoto povolání od nároků povolání tradičních.

Empirické výzkumy povolání jsou zatím u nás ve větším počtu provedeny u dvou kategorií pracovníků: u pracovníků dopravy (kde zřejmě úzce souvisí s profesiografií) a u vedoucích hospodářských pracovníků (kde slouží analýze sociální struktury, pravomoci i sociální orientace těchto pracovníků). V této souvislosti je možno uvést průzkumy uplatnění absolventů středních odborných škol dopravních, stability vybraných pracovníků ČSAD aj. Jedním z mála průzkumů, které respektují členění respondentů podle profesí, je i průzkum pracovních a životních podmínek v n. p. ZPS v Gottwaldově. Pokud jde o vedoucí hospodářské pracovníky, byla řada průzkumů provedena ve strojírenství, stavebnictví, dopravě, energetice, zemědělství, výzkumu. Obohacení ekonomické sociologie znamenaly i průzkumy uplatnění absolventů vysokých škol technických a Vysoké školy ekonomické v Praze.

Vyvrcholením série výzkumů v dopravě je výzkumný úkol *Postupové linie absolventů specializovaných studijních oborů v dopravě*, řešený E. Mlezivou a kolektivem ve Výzkumném ústavu dopravním v Praze. Sociologická studie postupových linií vychází z poznání, že je zapotřebí přiblížit skutečnou kvalifikační strukturu povolání v dopravě struktuře optimální. Snaží se vyrovnat s tím, že řada vedoucích funkcí je dosud obsazena pracovníky, kteří nesplňují kvalifikační předpoklady, a současně na železnici pracuje dostatek lidí, kteří tuto kvalifikaci mají, ale nemají možnost a někdy i chuť do těchto funkcí postoupit. Autoři výzkumné zprávy provádějí analýzu uplatnění absolventů různých škol v dopravě. Usilují o přesnou definici kategorií zjištěných postupových linií, jako je výchozí funkce, prahová funkce, cílová funkce, jedinečná funkce atd. Dále definují základní postup, variantní postup a praktizovaný postup. Přínosem tohoto výzkumu je snaha zachytit vertikální dimenzi povolání studiem profesionální dráhy, kterou pracovníci dopravy procházejí po svém nástupu do zaměstnání. Jde přitom zejména o to, aby byli zařazováni v souladu se svou

kvalifikací a aby jejich další funkce odpovídaly potřebám přípravy na jejich funkci cílovou, tj. takovou, kterou budou vykonávat v hlavním období své pracovní aktivity, v době svého největšího odborného rozvoje. Celý tento výzkum znamená obohacení pojmového a metodologického aparátu ekonomické sociologie a vybízí k následování.

Příkladem sociologického studia povolání jsou práce o povolání inženýra. Na toto téma byla napsána řada prací zejména v Polsku. V ČSSR se touto problematikou zabývají především Vl. Čech a E. Jukl, řešitelé výzkumného úkolu *Postavení a úloha inženýrskotechnické inteligence v socialistickém podniku*. Autoři ukazují tendenci k diferenciaci i integraci inženýrského povolání. Uvádějí obecnou definici povolání inženýra a upozorňují na tradici považovat inženýry v podniku za příslušníky jedné profesionální kategorie. Je proto třeba řešit problém jejich povolání konkrétně, jako povolání specializovaných inženýrů strojařů, elektrotechniků atd. Současné však z provedené analýzy vyplývá, že inženýři různých typů mají mnoho společných rysů, zejména pokud jde o jejich životní podmínky, postoje a hodnotové orientace. Významným příspěvkem ke studiu povolání inženýra je autoprofesiogram, který Čech a Jukl při výzkumu použili. Také v něm se ukazuje, že inženýři mají mnoho společného: polovina z nich vykonává funkce vedoucích, polovina funkce samostatných specialistů. Funkce vedoucího vyžaduje praktické znalosti, nároky na fyzickou a psychickou stránku osobnosti, politickou angažovanost a osobní odpovědnost. Funkce samostatného specialisty dává větší předpoklady k odbornému rozvoji, k větším kontaktům s výpočetní technikou a umožňuje věnovat volný čas osobním zálibám. Tato diferenciací platí pro všechny inženýry bez ohledu na jejich technickou specializaci. Autoři připomínají i společnou problematiku normování inženýrské práce a za jeden ze společných rysů inženýrů považují jejich profesionální etiku. Je možno konstatovat, že citovaný výzkum potvrzuje možnost studovat povolání jako sociologickou kategorii, která má značný poznávací a praktický význam.

Sociologie povolání se setkává s řadou problémů teoretických i praktických. Současné však je nesporný její velký význam pro prohloubení poznání sociální struktury společnosti i pro řízení sociálních procesů, především v ekonomické oblasti. Řada výzkumů přináší některé údaje o povoláních, většina výzkumů však dosud problematiku povolání obchází nebo opomíjí. Přitom povolání je činitelem, který spojuje řadu sfér sociálního života, vytváří kulturu práce a ovlivňuje způsob života.

V souvislosti se sociálním plánováním se často diskutuje otázka ukazatelů sociálního rozvoje. Je možné, že by struktura vybraných povolání mohla být syntetickým ukazatelem rozvoje společnosti, který by vyjadřoval změny jak v obsahu, tak i v charakteru práce.

Průzkumy zpravidla získávají sociologické proměnné, tedy charakteristiky, které lze připsat skupině, ale jen částečně přispívají k poznání společenských realit a strukturních vztahů [Charvát 1974]. Měly by však také vypovídat o dělbě práce, přátelství, účtě, formách soužití aj. strukturních vztazích.

Jakými otázkami by se měla zabývat soudobá sociologie povolání? Měly by to být například tyto problémové okruhy:

1. sociální struktura povolání a jeho vztah k třídní struktuře společnosti;
2. obsah práce v povolání, vztah duševní a fyzické práce, tvořivost práce a kvalifikace;
3. dělba práce a kooperace mezi povoláními a uvnitř povolání;
4. sociální vztahy v kontextu povolání, tj. soudržnost, přátelství, účta, závislost, podřízenost;
5. sociální hodnoty a sociální normy povolání;
6. instituce jednotlivých povolání a jejich místo v soustavě celospolečenských institucí;
7. sociální mobilita jednotlivých povolání;
8. prestiž povolání a volba povolání.

Nutnost vytvořit sociologii povolání vystupuje do popředí zejména s rozvojem sociálního plánování. V plánech podniků, odvětví a oblastí je třeba vyjádřit potřebu pracovních sil nejen v kategoriích dělník, technik nebo administrativní pracovník,

ale také v kategoriích zcela konkrétních profesí (např. zámečnick, elektromechanik, svářeč, nástrojař atd.). Také uplatnění sociologie při studiu otázek řízení jednotlivých odvětví národního hospodářství vyžaduje studium sociální struktury konkrétních profesí a analýzu obsahu a charakteru jejich práce. Přitom *profil každého odvětví určuje skupina několika hlavních povolání, která je možno podrobit teoretickému i empirickému studiu*. Tak budou postupně vytvořeny předpoklady pro rozvoj sociologického výzkumu povolání jako integrální součásti ekonomické sociologie.

Literatura

- Blau, P. M. — Duncan, O. D.: *The American Occupational Structure*. New York, Wiley 1967.
- Čech, V.: *Problematika dělnické třídy v sociologii podniku*. Sociologický časopis 9, 1973, č. 5.
- Cerkasov, G. N.: *Sociologie práce a odbory*. Praha, Práce 1972.
- Clowěk, věda, technika. Sborník, Praha, Svoboda — Moskva, Mysl 1973.
- Charvát, F.: *Dělnická třída v procesu přeměny světa a procesy přeměny světa v dělnické třídě*. Sociologický časopis 9, 1973, č. 1.
- Charvát, F.: *Sociální vztahy a sociologické proměnné*. Sociologický časopis 10, 1974, č. 6.
- Marx, K.: *Spisy* 4. Praha, SNPL 1958.
- Marx, K.: *Kapitál* I. Praha, SNPL 1954.
- Matoušek, O. — Růžička, J.: *Psychologie práce*. Praha, NPL 1965.
- Miller, D. C. — Form, W. H.: *Industrial Sociology*, New York, Harper & Row 1964.
- Przemysł i społeczeństwo w Polsce Ludowej*. Sborník, Wrocław — Warszawa — Kraków Ossolineum 1969.
- Social'nye problemy truda i proizvodstva*. Sborník, Moskva, Mysl — Warszawa, Książka i wiedza 1969.
- Sociologia zawodów*. Sborník, Warszawa, Książka i wiedza 1965.
- Wesołowski, W.: *Metodologické problémy empirických výzkumů socioprofesionální diferenciace*. Sociologický časopis 9, 1973, č. 4.

Резюме

Коларж Я.: Социологическая проблематика профессий

Социологическое изучение профессий является отраслью экономической социологии, которая развита еще недостаточно, несмотря на существующую объективную общественную потребность в изучении структуры и развития профессий, особенно с точки зрения теории и практики социального планирования.

На разделение труда в обществе влияет как развитие производительных сил, прежде всего технологии, так и производственные отношения, т. е. тип собственности на средства производства. Профессии являются группами внутри общественных классов и слоев, различающимися по содержанию трудовой деятельности. Профессия, однако, часто выходит за рамки класса и люди одной профессии могут принадлежать к разным общественным классам. Поэтому и определение рабочего класса не может быть суммой рабочих профессий, так как учреждения рабочего класса — партия, профсоюзы и др. — выходят за рамки рабочего класса.

К институтам профессии относятся формы, обряды, навыки, титулы, экзамены, но и журналы, которые часто соединяют профессионалов с любителями в ряде профессий. Общим требованием является достижение высокового уровня профессиональности, т. е. совершенности при выполнении профессии. Профессия формирует и психику человека и его образ жизни.

Профессиональная структура определяется структурой народного хозяйства. В социалистических странах на одинаковой ступени социального развития возникла и примерно одинаковая профессиональная структура. Профессиональная структура влияет и на социальную структуру областей, городов и прочих населенных пунктов. В последнее время быстро растет численность палачиков, ремонтников, мастеров, водителей. Происходит как сближение родственных профессий, так и разделение профессий, возникновение новых профессий. Одновременно у ряда профессий мы сталкиваемся с проблемой падения квалификации.

При распределении профессий мы можем выделить несколько профессий, типичных для определенных отраслей. Существуют профессии, которые выполняют основные функции и численно преобладают в определенной отрасли. К социологическому анализу профессий относится и изучение противоречий в модели профессии.

Изучение профессий требует макроструктурного подхода и, следовательно, социальный заказ на социологическое исследование профессий должен исходить от высших, в основном выше уровня предприятия, органов управления. Задачей социологического исследования является выяснение подлинных ценностей данной профессии и подлинные проблемы, связанные с ее выполнением.

Эмпирические исследования профессий осуществились в ряде социалистических стран, прежде всего в Польше, СССР и ЧССР. Чаще всего изучается социальная структура профессий (демографическая и квалификационная) и престиж с точки зрения выбора профессии. Больше всего исследованных профессий в ЧССР было осуществлено на транспорте, многочисленны и исследования профессий ведущих работников народного хозяйства. С точки зрения теоретической модели ценно исследование линий продвижения работников, осуществленное на транспорте.

Необходимость развития социологического изучения профессий особенно ярко выступает в связи с социальным планированием. И дальнейшее развитие экономической социологии требует социального анализа профессий. Профессия является таким фактором, который объединяет ряд сфер социальной жизни, создает культуру труда и влияет на образ жизни.

Summary

Kolář J.: Sociological Problems of Occupation

Sociological vocational research represents a hitherto insufficiently developed area of economic sociology, even though there exists an objective social need for studying the structure and the development of occupations — particularly with a view to the theory and practice of social planning. In statistical surveys, the different criteria applied in the differentiation of occupations constitute an actual problem.

The division of labour in society is affected both by the development of productive forces (primarily technology) and by production relations (i. e. type of ownership of production means). Occupations represent groups within social classes and strata differentiated according to the content of working activity. Frequently, however, occupation exceeds the class dimension and members of the same occupation may belong to different social classes. This is also why the working class cannot be defined in terms of the sum of working-class occupations, since working-class institutions — such as the Party and the trade union — surpass the bounds of the working class.

Vocational institutions involve uniforms, ceremonies, customs, titles, examinations, but also periodicals frequently joining professionals and amateurs in a number of occupations. The attainment of a high degree of professionalism, i. e. of perfection in performing an occupation, is generally required. The occupation also forms the psyche of man and his way of life.

The occupational structure is determined by the structure of national economy. In socialist countries, an approximately similar occupational structure arose on a similar social-

-development level. The occupational structure also affects the social structure of regions, towns and villages. Of late, there has been a rapid increase in the numbers of setters, repairmen, foremen, drivers. An approximation of related occupations as well as a new differentiation of occupations are taking place and new occupations are coming into existence. Simultaneously, the problem of dequalification is emerging in a number of occupations.

Within the scope of vocational differentiation, several occupations typical of a particular branch may be distinguished. These occupations fulfil the principal function and are most numerous in the branch. Sociological vocational analysis also involves the study of contradictions appearing in the model of occupations. The investigation into occupations requires a macrostructural approach and, consequently, the social order for sociological vocational research must be given by higher, particularly superenterprise management organs. The aim of sociological research is to ascertain the actual values of the given occupation and to reveal the actual problems connected with its performance.

Empirical vocational research has been carried out in a number of socialist countries, especially in Poland, in the USSR and in Czechoslovakia. The social (i. e. demographic and qualification) structure of occupations and occupational prestige from the point of view of vocational choice are the most current research subjects. In Czechoslovakia, the majority of vocational research has been carried out in the area of transport; also inquiries into the occupations of leading economic workers are frequent. The investigation of promotion lines applied in transport is a contribution to the theoretical model of occupations.

The necessity to develop sociological vocational research manifests itself most markedly in connection with social planning. The social analysis of occupations is also essential for the further development of economic sociology. Occupation is a factor joining a number of spheres of social life, creating the culture of work and affecting the way of life.

[REDACTED]

Nové otázky a problémy souvisí jednak s konstrukcí, účelností a použitím tzv. minipočítačů, jednak s vývojem a konstrukcí supervýkonných počítačů a multipočítačových systémů. Zvláště vývoj superstrojů naráží na různá omezení jak rázu technického, tak i sociálně ekonomického. V podmínkách kapitalistických států je v důsledku živelného vývoje trhu struktura parku počítačů tvořena ze 70–80 % malými počítači.

Další snižování ceny strojů, umožněné hromadnou výrobou LSI prvků³ a celých funkčních bloků, povede k tomu, že se dostanou do nižšího cenového rozpětí a tím i do třídy kancelářských příručních strojů.

Vývoj a výroba počítačů v zemích RVHP byla až do roku 1968 roztržštěná, jednotlivé stroje byly vzájemně nekompatibilní. Významnějších výsledků v konstrukci a výrobě počítačů dosáhly NDR, ČSSR a hlavně SSSR. Sovětská výroba počítačů typu Minsk (M2 až M32) zabezpečila vybavení většiny členských zemí RVHP spolehlivou technikou II. generace. Ještě v roce 1974 tvořily tyto stroje 30 % počítačového parku ČSSR v kategorii „střední počítač“.⁴

Obrovský pokrok v zavádění výpočetní techniky v zemích RVHP představuje realizace programu Jednotného systému elektronických počítačů (označovaných jako řada EC), který je logickým využitím předností socialistické integrace v oblasti, v níž může přinést maximální výsledky. V roce 1968 byla vytvořena Mezivládní komise pro výpočetní techniku, již se za podpory stranických a vládních orgánů podařilo sjednotit úsilí výzkumných a vývojových organizací zemí RVHP tak, že již v roce 1973 byla zahájena sériová výroba některých typů počítačů jednotného systému. Tento systém je tvořen šesti typy vzájemně kompatibilních počítačů, vyráběných v různých zemích: EC 1010 – maďarské výroby; EC 1020 – vyráběn v SSSR a Bulharsku; EC 1040 – vyráběn v NDR; EC 1030 – vyráběn v SSSR. Současně je řešena jednotná služba technického servisu

NOTO (národní organizace technické obsluhy), která zabezpečuje jednotný způsob zřizování a vybavování výpočetních středisek a také výměnu uživatelských programů. V ČSSR bylo v roce 1974 uvedeno do provozu již pět ze šesti typů počítačů řady EC.

2. Problémy tvorby systémů člověk – počítač

Zvláštní problém představuje stanovení potřeby automatizovat činnosti dosud zřazované mezi práce duševní. Ve výrobní sféře je dnes zcela jasné, že pracovní funkce člověka lze analyzovat, zdokonalovat a měnit pouze jako výsledné funkce systému člověk – stroj. Tento přístup není zatím plně respektován v oblastech lidské činnosti, kde převažuje duševní práce. Významným omezením se stávají lidé a úroveň poznání procesů duševní práce, což limituje možnosti převádět dosavadní duševní činnost z oblasti živé práce do oblasti práce zvěcnělé. Zavádění a použití počítačů přináší nové problémy spojené s přípravou lidí a tvorbou nových kvalifikačních struktur, jež jsou základním předpokladem pro úspěšnou substituci živé práce prací zvěcnělou – ve formě počítačů a jejich programového vybavení. V období zavádění výpočetní techniky a budování kvalitativně nových automatizovaných systémů řízení se ve struktuře pracovních profesí objevují nové profese, jako analytici, programátoři a operátoři počítačů.⁵

V ČSSR bylo podle údajů FSÚ k 31. 12. 1973 zaměstnáno ve výpočetních střediscích⁶ celkem 27 tisíc pracovníků v tomto složení:

vedoucí pracovníci	3163
projektanti, systémoví	
inženýři, analytici	3597
programátoři	2999
operátoři počítačů	2898

(na 1 stroj přibližně 16 analytiků a programátorů).

³ Large-Scale-Integration: prvky vysoké integrace – realizující celý komplex funkčních prvků v jednom bloku.

⁴ Přitom stroje domácí výroby tvoří 44 % parku v této kategorii. Vyhodnoceno podle: *Zpráva a rozbor stavu a efektivního využívání výpočetní techniky v národním hospodářství za rok 1973*. Praha, FSÚ 1974.

⁵ V USA bylo v roce 1968 v profesích systémový analytik, programátor, operátor zaměstnáno 500 tisíc osob a roční přírůstek až do roku 1980 je odhadován na 70 tisíc osob.

⁶ Týká se pouze středisek vybavených počítačem, nikoli „strojně početních stanic“ vybavených stroji na děrné štítky.

Za rok 1972 činily náklady na vývoj a ověření základního a uživatelského software přes 300 miliónů Kčs a jeho pořizovací cena dosáhla hodnoty přes jednu miliardu Kčs. Kromě toho pracuje značný počet analytiků a programátorů v projekčních organizacích, mimo oblast zahrnovanou do výkazů o výpočetní technice.⁷

Automatizované informační a řídicí systémy vybavené výpočetní technikou modifikují pracovní náplň a působí na změny v obsahu práce dalších asi 30 tisíc pracovníků.

Analýza ukazuje, že chceme-li v organizaci využít počítač, je nutno změnit kvalifikační a profesní strukturu tak, aby bylo k dispozici nejméně 60 pracovníků pro analytické a programovací práce a přímou obsluhu počítače.⁸ Kromě toho u řady pracovníků v organizacích, které budou ve své běžné činnosti užívat výsledků z počítače, dojde k některým modifikacím pracovní náplně v přímé souvislosti s funkcí počítače.

V socialistických zemích představují významný směr racionalizace řízení a intenzifikace výrobních hospodářských procesů automatizované systémy řízení (ASŘ).⁹ Tempo rozvoje výpočetní techniky je zde odvozováno od prognóz vývoje společenské potřeby. Analytické a programátorské práce jsou soustřeďovány do vědeckých a projektových ústavů, jichž bylo v roce 1972 v SSSR 750 a pracovalo v nich na 40 tisíc specialistů. Koncem roku 1975 má počet specialistů rozpracovávajících ASŘ dosáhnout asi 140 tisíc. Navíc asi 120 tisíc pracovníků zajišťuje provoz nově zaváděných nebo rutinně pracujících ASŘ.

Zavádění a využívání počítačů se stává v současné době nejenom významným faktorem kybernetizace řídicích a duševních prací, ale především faktorem růstu duševního potenciálu společnosti. Jak ukázal

XXIV. sjezd KSSS, budování automatizovaných systémů řízení na bázi výpočetní techniky je významným činitelem budování materiálně technické základny komunismu.

Rozvoj použití automatizovaných systémů na bázi počítačů vede přirozeně ke vzniku kvalitativně nových problémů. Kromě problematiky změn kvalifikačních a profesních struktur se objevují příbuzné problémy, spojené se zaštaráváním znalostí a dovedností, které zvláště ostře vystupují v souvislosti s rychlým technickým a morálním opotřebením počítačů. Směna generací počítačů probíhala za 5–8 let, také životnost počítačů nepřekračuje tyto hranice. Dále jsou to otázky zaměstnanosti žen v oblasti výpočetní techniky, vytváření nových kolektivů obsluhy automatizovaných systémů a řešení komplexních motivačně komunikačních problémů vyplývajících ze skutečnosti, že nové automatizované systémy připravují projektanti jedné organizace, zatímco zavádění a konkrétní exploatace je věcí jiných pracovníků. Ti však často bývají jinak profesionálně orientováni, a proto se v procesu přípravy a zavádění automatizovaných systémů mohou projevit určité deformace vztahů uvnitř organizací.¹⁰

Perspektivně se objevují možnosti úplné prostorové restrukturalizace pracovních míst řídicího aparátu, který by mohl pracovat u centralizovaných technických stanic v blízkosti svého bydliště (nebo přímo ve vlastním bytě) a komunikovat s centrálním počítačem obhospodařujícím centrální banku dat. Tak se rýsují některé problémy související se zaváděním a využíváním moderní výpočetní techniky.

Miniaturizace funkčních bloků počítačů vytváří technickou možnost stále více používat právě digitální techniky k přímému řízení výrobních strojů, což má velký vý-

⁷ Podle údajů z roku 1971 lze předpokládat, že je to více než 60 % všech analytiků a programátorů. Z celkového počtu 981 připravených programů jich bylo zpracováno ve vlastní organizaci 658, což činí 68 %, viz: *Rozbor zvyšování efektivnosti výpočetní techniky v národním hospodářství*. Praha, FSÚ, ČJ. OAM/1954/1971, s. 22.

⁸ Podle údajů anglických specialistů bylo ve Velké Británii na 4,2 · 10³ počítačů v roce 1971 celkem 25 · 10³ systémových analytiků a programátorů (kromě jiných profesí). Podle: Grindley (Urwick Dynamic Ltd). Seminář CKVŘ 17.–18. 11. 1972, Praha.

⁹ Tak např. v období 1966–1970 bylo v SSSR zavedeno 417 ASŘ různé úrovně, do konce roku 1975 se

zavedlo cca 1600 ASŘ; viz: *Automatizirovannyye sistemy upravleniya*. Sborník trudov. Moskva, Ekonomika 1972.

¹⁰ Na tyto skutečnosti upozorňují některé výsledky dříve realizovaných výzkumů. Např. T. Laky uvádí: „Konflikty mezi vedoucími různých útvarů se stávají trvalými a ostrými. Protože zavádění počítače se nezdá být zájmem celé organizace, vedoucí různých oddělení je považují za záležitost iniciátorů...“ (T. Laky, *The Beginning of Compulsory Adaptation*. Case Studies of the Computerization of Hungarian Plans. In: SI-71, 2. celostátní konference systémového inženýrství. Dodatek Praha, Dům techniky 1972, s. 65.

znam pro automatizaci prací, které dříve nebylo možno automatizovat, musel je vykonávat člověk, často jako „pružný přívěsek stroje“. Začítá se rozvíjet celý průmysl „robotů“, kteří dovedou nahradit člověka u řady prací na výrobních páscech. Elektronicky řízení roboti dokážou zvládnout úplně pracovní programy. Nasazování takových strojů bude mít dalekosáhlý význam pro další modifikaci použití počítačů a prohloubí vliv kybernetizace na všeobecnou přeměnu práce.

3. Telefonizace a zpracování dat

Efektivnost výpočetních systémů velmi úzce souvisí s možnostmi komunikace na větší vzdálenosti. Stupeň rozvoje spojovacích systémů je další technickou oblastí, která může v blízké budoucnosti limitovat efektivní využití automatizovaných řídicích i poznávacích systémů.

Technickým prostředkem efektivního sdělování informací stále zůstává telefon. Telefonizace sice již není ve stadiu prudkého rozvoje, jako například výpočetní technika, avšak tím, že se neustále zdokonaluje (družice, transkontinentální kabely), představuje co do objemu přenášených informací účinnější komunikační prostředek než rozhlas a televize, a to jak ve vnitrostátním, tak v mezinárodním přenosu.¹¹

Odhaduje se, že počet telefonů ve světě, který činil na konci šedesátých let 200 miliónů, stoupne v roce 2000 na pětinasobek,

tj. na 1 miliardu. K 1. 1. 1970 bylo na celém světě téměř 260 miliónů telefonních stanic.

Rozdíly mezi státy s vysokým a s nízkým rozvojem telefonizace se dále prohloubily.¹² Přitom se však ani ve státech s vysokým rozvojem telefonizace neprojevovalo dosud nasycení. Ukazuje se naopak jasná korelace mezi procentem telefonizace a specifickým přírůstkem telefonů na 100 obyvatel.¹³

Podíl zemí RVHP na počtu telefonů ve světě se od roku 1950 do 1960 zvýšil ze 4,75 % na 5,94 % a do roku 1969 na 7,18 %. Relativní přírůstek telefonů zemí RVHP byl za léta 1950–69 více než dvojnásobný proti světovému přírůstku (viz tab. 1). To svědčí o tom, jaký význam přikládají telefonizaci a obecně telekomunikaci socialistické státy vzhledem k efektivnímu přenášení a využívání informací i k dalším funkcím, jež mají pro rozvoj společnosti.

Všimněme si stavu telefonizace v ČSSR, patrného z tabulky 2.

Stupeň telefonizace v ČSSR s hustotou 16 účastnických stanic na 100 obyvatel (počátek r. 1974) plně neodpovídá dosaženému stupni rozvoje společnosti. Pro současný stav v ČSSR jsou typické tyto skutečnosti: Tempo rozvoje sítě je nedostatečné (počet meziměstských telefonních hovorů roste pomaleji než společenský produkt) a není proporcionální vzhledem k celkovému rozvoji československého národního hospodářství; totéž se týká i automatizace mezi-

Tabulka 1: Porovnání světové telefonizace a telefonizace zemí RVHP¹⁴

Rok	Počet telefonů v miliónech			Přírůstek telefonů 1950 až 1969 v %
	1950	1960	1969	
Svět	75,3	141,7	265,2	239
Země RVHP	3,58	8,4	18,3	480
Podíl zemí RVHP (%)	4,75	5,94	7,18	—

¹¹ Další údaje, které uvádíme, vycházejí z materiálů: Laška, I.: *Koncepce rozvoje spojů do r. 1990*. Plánované hospodářství 12/1972, s. 23–35;

Michalica, K.: *Světová telefonní statistika k 1. 1. 1970 a rozvoj telefonizace v ČSSR*. Slaboproudý obzor 33 (1972), č. 3, s. 144–150;

Rozvoj telekomunikací do r. 2000. Praha, ÚVTEI 1972;

Vodíčka, F.: *Současný a budoucí rozvoj telekomunikací*. Synopsis 6/1973, s. 85–103;

Zpráva o dalším postupu automatizace meziměstského telefonního provozu v ČSSR (federální mi-

nisterstvo spojů) a další materiály federálního ministerstva spojů.

¹² 35 států, především ze západní Evropy a Severní Ameriky, mělo 245,4 mil. telefonů, tj. 96,2 % všech telefonů světa.

¹³ Ukazatelem rozvoje telefonní sítě je podíl investic určený pro telekomunikace. Ve všech státech se tento podíl zvětšuje; v roce 1955 se pohyboval od 1 % do 5 %, v roce 1970 již 1,5 %–8 %.

¹⁴ Podle: Michalica K., cit. práce. Údaje jsou uváděny d 31. prosince příslušného roku.

Tabulka 2: Telefonizace v ČSSR k 1. 1. 1971.¹⁵

Stanice	1971
Celkem	2 003 421
Z toho: automatické	1 898 845
% automatizace	94,77
Za rok	1970
přibýlo stanic	108 192
přírůstek %	5,7

městského telefonního styku. V roce 1970 byly v ČSSR v provozu 2 milióny telefonních přístrojů, současně k 1. 1. 1971 bylo 196 944 nevyřízených žádostí o zřízení telefonu. V současné době je účastnických stanic více jak 2 360 000, nevyřízených žádostí¹⁶ je více než 320 000 a jejich počet dále narůstá. Přitom je tento vzrůst větší v SSR. Vyšší procento telefonizace v ČSR je dáno skutečností, že v Praze je přes 21,5 % všech telefonů v ČSSR.¹⁷

4. Některé perspektivní problémy

Významným racionalizačním faktorem telefonního provozu je automatizace meziměstského telefonního provozu. V roce 1970 bylo asi 30 % meziměstského telefonního styku (tj. asi 50 miliónů meziměstských hovorů) odbaveno automaticky. V současné době se uskutečňuje přes 50 % meziměstských hovorů automaticky.

Oficiální plán výstavby předpokládá, že v ČSSR vzroste počet telefonů ze 2 miliónů na začátku roku 1971 na 2,5 miliónů do konce roku 1975 a procento telefonizace se zvýší v daném období z 13,9 % na 16,5 %. V roce 1990 má telefonizace dosáhnout cca 40 %.

Přes některé nedostatky vzrostl u nás počet telefonních stanic v letech 1950–1970 4,4krát, čemuž odpovídá průměrný roční přírůstek 8 %. Procento automatizace místního telefonního provozu se ve stejném období zvýšilo z 61 % na 96 %.

Za sociální ukazatel je považováno procento bytů vybavených telefonem (viz graf 1).

V grafu 1 je znázorněn i předpokládaný růst počtu bytů vybavených telefonem v ČSSR. Cílem bude zavést do každého bytu a pracoviště alespoň 1 linku, která umožní výměnu informací jako součást celé řady nových služeb.

Hlavním cílem rozvoje pro období 1971–1980 je odstranění disproporce mezi hustotou telefonizace a kapacitou meziměstské sítě cestou výstavby přenosových tras, což je předpokladem pro další rozvoj automatizace meziměstského telefonního provozu, jakož i základem pro přenos dat.

Vědeckotechnický pokrok se však hlavně projevuje zaváděním nové techniky do telekomunikační sítě. To se děje ve skocích, přičemž údobí mezi jednotlivými kvalitativními změnami se zkracuje. Po roce 1965 se ve světě objevuje 3. generace spojových systémů – v níž je plně využíváno tech-

¹⁵ Blíží viz. Laška I., cit. práce.

¹⁶ Jako ukazatel práce resortů spoju se používá relativní počet nevyřízených žádostí o zřízení telefonní stanice – to činí ve Švédsku a Švýcarsku

1,5–3 %, v ostatních kapitalistických státech cca 3–10 %.

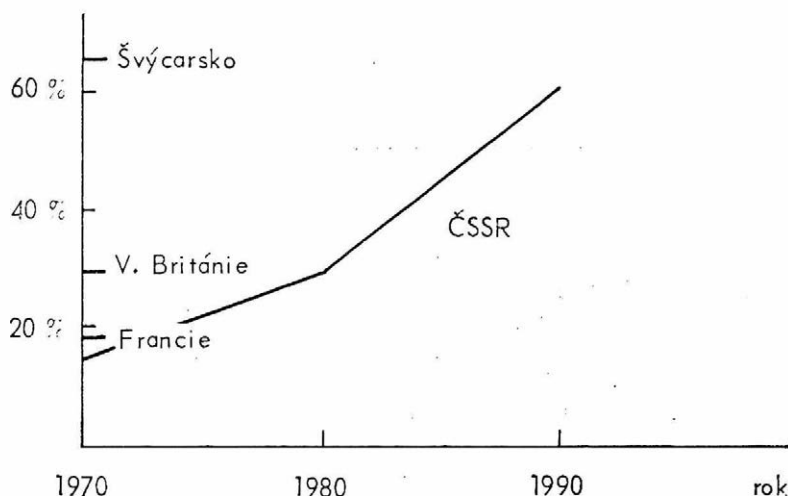
¹⁷ Celkové hodnoty telefonních stanic na 100 obyvatel:

Rok	1970	1975	1980	1985	1990
ČSR	15,5	18,3	23,0	31,0	40,0
SSR	10,6	13,6	19,0	25,8	35,3
ČSSR	13,9	16,8	21,7	29,3	38,2

niky počítačů jako řídicích prvků. Tato generace má předpoklady pro sjednocení spojovací techniky v zemích RVHP a její zavádění lze očekávat v osmdesátých le-

pak budováním automatizovaných systémů řízení různých úrovní. Je zřejmé, že potřeba dálkového přenosu dat neustále roste. Další rozvoj použití výpočetní tech-

Graf 1



tech, tj. za dobu podstatně kratší, než bylo období přechodu z první na druhou generaci. Ve vzdálenější perspektivě 20–30 let lze očekávat zavedení přenosového systému programově řízeného počítačem, umožňujícího tak přenos všech druhů informací — od dálkopisu, telefonu, přenosu dat až po rychlou obrazovou telegrafii a videofon.¹⁸

Významný tlak na další rozvoj telekomunikačních sítí je vyvoláván dalším rozvojem využití výpočetní techniky, především

niky je orientován na výstavbu počítačových sítí s centrálními, vysoce výkonnými počítači, které spolupracují s menšími, periferními počítači a terminálovými stanicemi. Úroveň spojů může v nejbližší budoucnosti limitovat možnosti využití výkonné výpočetní techniky. Prognózy hovoří o relativně prudkém růstu přenosu dat (viz graf 2):¹⁹

Obrovské možnosti se skrývají ve využití družic (v rámci RVHP program Intersput-

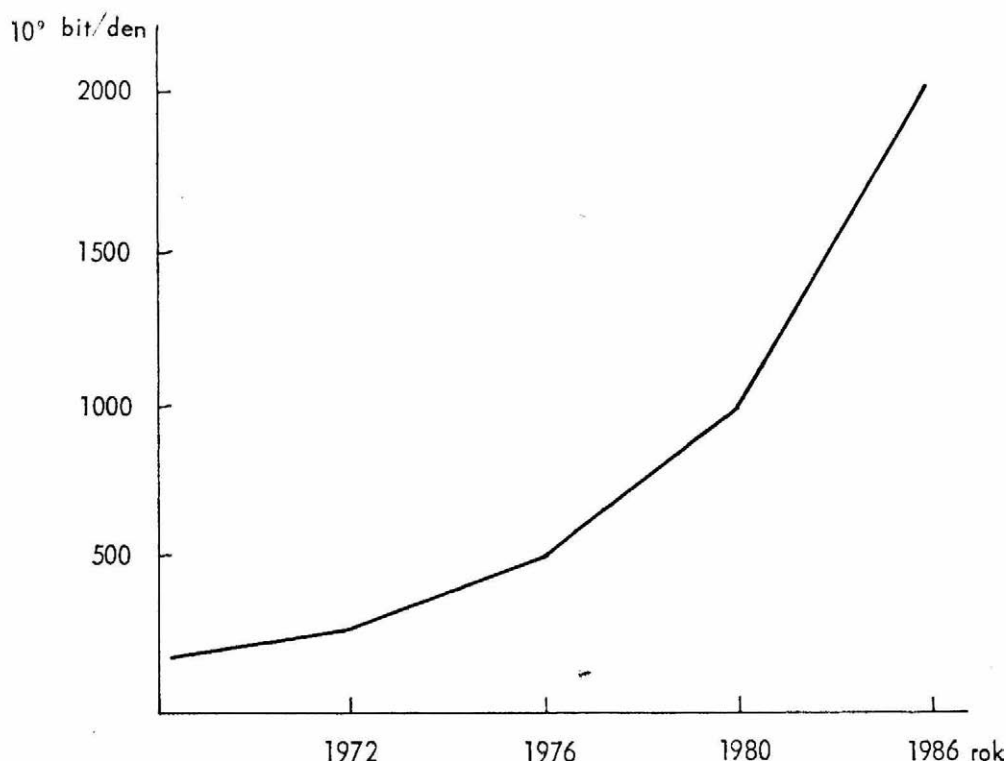
¹⁸ V souvislosti s perspektivními problémy se zmiňuje o výměně informací — např. pořádání konferencí „na dálku“, kdy telefon, či v další budoucnosti videofon, umožní bezprostřední a vzájemné předání informací. Komunikace na dálku je efektivnější než přímé předávání informací, spojené s nutností cestovat.

¹⁹ Podobně se předpokládá zvýšení počtu terminálových stanic zapojených na poštovní komunikace.

Podle: Melíšek, F.: *Přítomnost a budoucnost elektronických počítačů*, Mechanizace a automatizace administrativy, 1975, č. 3, s. 105–108.

Země	Počet terminálů zapojených na poštovní komunikace (tis. kusech)	
	1972	1985
Anglie	26,3	193,1
NSR	14,6	220,5
Francie	11,0	135,3
Itálie	8,2	60,4
Švédsko	3,7	30,6
Španělsko	3,3	29,0
Holandsko	3,2	41,9
Švýcarsko	2,2	26,2

Graf 2 Prognóza růstu objemu přenosu dat v západních zemích



nik) pro telefonní spojení a telefonní přenosy. Soustavy družic se jeví jako nejefektivnější při pravidelném předávání informací a s růstem počtu stanic jejich efektivnost — jak ekonomická, tak sociální — vzrůstá. Navíc tyto soustavy jsou ekonomicky výhodnější než výstavba nových mezistátních a mezikontinentálních pozemních spojení a kromě telefonního spojení mohou být využity i pro další účely.²⁰

Rozvoj družicového spojení lze považovat za politický problém. Imperialistické mocnosti, zejména USA, se snaží i v rozvojových zemích získávat výhody ovládnutím trhu satelitové komunikace.²¹ Začíná se rýsovat velký význam propojení telekomunikačních zařízení a počítačů. Lze předpokládat, že v průběhu několika let nabídne

IBM svým zákazníkům v Evropě napojení na americká výpočetní střediska pomocí družic, což bude dalším krokem vedoucím k ovládnutí informačních sítí v západním světě Američany a k prohloubení rozporů mezi kapitalistickými mocnostmi, zejména Francií a Amerikou.

V socialistických zemích se věnuje velká pozornost problematice efektivního využití moderní výpočetní techniky ve spojení s komunikační technikou. XXIV. sjezd KSSS vytyčil úkol vybudování celostátního automatizovaného systému sběru a zpracování ekonomických informací (OGAS). Vysoké požadavky na funkci tohoto systému předpokládají spojení všech výpočetních středisek země v jediný celek. Vzhledem k vysoké ceně spojovacích kanálů

²⁰ Podrobnější údaje o ekonomické efektivnosti jsou uvedeny ve stati: Talinin N. V. a kol.: *Ob optimal'nykh parametrah ekonomičeskoj effektivnosti mnogostoronně sistemy sputnikovoj svyazi*. Radiotekhnika 24/1969, s. 5.

²¹ Americká firma IBM, největší světový výrobce počítačů, proniká také do společností, které ovládají

družicové spoje. IBM a společnost COMSAT (řídí síť Intelsat spojových družic) oznámily svůj úmysl uvést v činnost síť družic pokrývající americké území. Obě firmy se sdružují v jednu společnost, v níž 55 % patří IBM a 45 % COMSAT (Le Monde 24. 8. 1974).

vytváří úkol organizace vysoce efektivní automatické komutace kanálů a samotných sdělení. Technickými prvky komunikačních míst pro sdělení se stane síť celostátních informačních výpočetních středisek (OGIVC). Takový obrovský úkol klade vysoké požadavky na řešení technických problémů (VS a spojovací kanály), otázek programového zabezpečení a zároveň na výstavbu informační základny, včetně komplexu opatření ekonomického a organizačního charakteru. Očekává se, že odstranění nedostatků vyplývajících jen z nedostatečné synchronizace práce podniků může 1,5–2krát zvýšit tempo ekonomického rozvoje. Je nesporné, že úkol takového rozsahu může být realizován výhradně v podmínkách socialismu.

Spojení výkonných telekomunikací, zabezpečujících bezchybný přenos dat na neomezené vzdálenosti, s výpočetními prostředky dává možnost přesunout některé, zejména administrativní práce přímo do bytů pracovníků nebo do pracovních center, nepřilíh vzdálených od obydlí pracovníků. Některé prognózy uvádějí, že tímto způsobem bude pracovat 20 % pracovních sil v centrálních úřadech již v letech 1976–1980. Investice do výpočetní a komunikační techniky se stávají významným činitelem sociálně technického rozvoje a lze je považovat za vysoce efektivní z hlediska dlouhodobého působení.

V zemích socialistického tábora mají uvedené vývojové trendy zvláštní význam, neboť jsou technickým předpokladem konkrétní realizace integračních snah ve všech oblastech existence společnosti, výrobou počínaje, a jsou perspektivní rezervou zdrojů růstu společenské produktivity práce. Mezinárodní program budování satelitového spojení v rámci zemí socialistického tábora lze proto označit za významný krok ke „spojení vymožeností vědeckotechnické revoluce s přednostmi socialismu“.

Literatura

- Day, L. H.: *An Assessment of Travel. Communication Substitutability*. Futures 6/1973).
Ershov, A. P.: *A History of Computing in the USSR*. Datamation, September 1975.
Glúškov, V. M.: *Vvedeníje v ASU*. 2., doplněné vydání. Kijev, Technika 1974.

- Projev federálního ministra spojů V. Chalupy. Rudé právo 26. 3. 1975.
Tisíce kilometrů telefonních kabelů. Rudé právo 26. 3. 1975.
Vodáček, L.: *Některé ekonomické charakteristiky automatizovaných systémů v SSSR*. Podniková organizace 1/1975, s. 16–17.

Резюме

Палатова М. - Перница В.: Социальное значение развития техники для обработки и передачи информации

В статье на основании анализа существующего уровня и тенденций развития в оснащении вычислительной техникой и техникой дальней связи раскрывается проблематика взаимосвязей этих двух областей и настоятельность конкретных мероприятий. Анализ современного состояния и тенденций развития вычислительной техники основан на данных о производстве в капиталистических и социалистических странах. Внедрение и использование ЭВМ ставит новые проблемы, связанные с подготовкой кадров и складыванием новых квалификационных структур, что является основной предпосылкой успешной замены живого труда овеществленным в ЭВМ и их программных аппаратах. В период внедрения вычислительной техники и создания качественно новых автоматизированных систем управления в профессиональной структуре появляются прежде всего аналитики, программисты и операторы ЭВМ.

С постепенным развитием употребления автоматизированных систем на базе ЭВМ можно предположить возникновение качественно новых социальных проблем, которые потребуют социологического изучения. Обзор социальных проблем ставит себе целью указать на важнейшие сферы социальных перемен, порождаемых внедрением и использованием современной вычислительной техники. Углубление влияния кибернетизации на всеобщее изменение труда можно предполагать при внедрении в производство электронно управляемых роботов, которые заменили бы человека в целом ряде производственных функций на поточных линиях.

Эффективность вычислительных систем теснейшим образом связана с возможностями дальней связи. Степень развития систем связи — это следующая область техники, которая в недалеком будущем может лимитировать эффективное использование управляющих и познавательных автоматических систем.

Основным средством эффективной передачи информации считается телефон. Анализ уровня телефонизации ставится в связь с дальнейшим развитием автоматизированных систем и управляющих и познавательных. Рост требований к передаче данных показывает, что уровень развития связи может уже в ближайшем будущем стать тормозом использования мощной вычислительной техники. Из современных средств дальней связи наиболее эффективными кажутся системы спутников.

Развитие связи при помощи спутников можно считать политической проблемой. Империалистические державы стремятся добиться выгод в развивающихся странах путем овладения рынком каналов коммуникации посредством спутников, на котором в настоящее время безраздельно господствуют североамериканские компании.

Соединение мощных средств связи, обеспечивающих безотрывную передачу данных на ограниченные расстояния, с вычислительными машинами, дает возможность перенести некоторые виды работ, прежде всего управленческих, прямо на квартиры работников или в рабочие центры, находящиеся вблизи от их места жительства.

Капиталовложения в вычислительную технику и технику связи становятся важным фактором социально-экономического развития и их можно считать высокоэффективными с точки зрения долгосрочного воздействия.

Summary

Palatová M. — Pernica V.: Social Significance of the Development of Technology for Information Processing and Transmission

With the aid of the analysis of the actual level and development trends of equipment with computation and telecommunication technique, the problems of interrelations between these two areas and the urgency of concrete measures are pointed out. The analysis of the present level and development trends of computation technique is based on data concerning production in capitalist and socialist countries. The introduction and use of computers bring forth new problems connected with the training of people and with the formation of new qualification structures representing an essential precondition of a successful substitution of objectified work in the form of computers and their programme equipment for living work. In the era of introducing computation technique and of building up qualitatively new automated systems of management, it is primarily analysts, programmers and computer operators who are making their appearance in the structure of working occupations.

With the gradual development of the application of automatic systems on the basis of computers, the emergence of qualitatively new

social problems requiring sociological research can be anticipated. A survey of social problems should call attention to the most relevant areas of social change generated by the introduction and application of modern computation technique. The intensification of the effect of cybernetization upon the general transformation of labour can be anticipated in introducing electronically controlled automations in production; these automations would replace man in a number of working functions on production lines.

The effectiveness of computation systems is most narrowly connected with the possibilities of communication at greater distance. The developmental level of communication systems is a further technical area that, in the nearest future, might limit the effective utilization of automatic management and cognitive systems.

The telephone is considered to be the primary technical means of an effective communication of information. The analysis of the telephonization level is connected with the further development of automatic, management and cognitive systems. The rising claims laid on data transmission indicate the fact that the communication level may, in the nearest future, impose limits upon the application of effective computation technique. To all appearance, systems of Earth satellites are the most effective from among modern telecommunication sets.

The development of satellite communication can be regarded as a political problem. Imperialist powers are endeavouring to derive advantages from controlling the satellite-communication market even in the developing countries which, in our time, is unambiguously under the control of North American societies.

The combination of effective telecommunications securing a faultless transmission of data to a limited distance with computation means provides the possibility of transferring some kinds of work — particularly administrative work — directly into the workers' flats or into working centres not too far-away from the workers' dwelling-places.

Investments in computation and communication technology are becoming an important factor of sociotechnical development and can be considered as highly effective from the viewpoint of long-term effect.

V súvislosti s výzvou ÚV KSČ, vlády ČSSR, ÚR ROH a ÚV SZM na rozvoj iniciatívy pracujúcich na počesť XV. zjazdu KSČ sa nástojčivo dostáva do popredia otázka nástrojov a ciest podnecovania, prehlbovania a zvyšovania spoločenskej aktivity pracujúcich. V podmienkach práce SZM sa táto otázka stáva organickou súčasťou presadzujúceho sa úsilia vedecky plánovať a riadiť proces komunistickej výchovy mládeže.

Komunistická výchova mládeže a spoločenská aktivita

Komunistická výchova [Fedosejev 1971 : 462] je cieľavedomé a systematické formovanie uvedomelých, disciplinovaných a všestranne vyspelých ľudí, ktorí sa zbavili prežitkov minulosti a harmonicky v sebe spájajú vysokú ideovosť, pracovitosť, organizovanosť, duchovné bohatstvo, mravnú čistotu a fyzickú zdatnosť. Komunisticky vychovaný človek sa vyznačuje vedeckým svetonázorom, hlbokým ideovým presvedčením, je všestranne vzdelaný, vnútorne a vonkajškovo kultivovaný, má vycibrený estetický vkus, je fyzicky zdatný. Práca je mu životnou prvou potrebou, vysoké mravné kvality charakterizujú jeho povahu a správanie.

Výchova ľudí s komunistickým uvedením a morálkou však nemôže predstavovať iba konečný cieľ, ku ktorému speje naša socialistická spoločnosť ako spoločnosť na prechode ku komunizmu. Je súčasne aj nevyhnutnou podmienkou dnešného úspešného napredovania pri budovaní materiálno-technickej základne socializmu a komunizmu, úspešného rozvoja socialistických spoločenských vzťahov a ich postupného prerastania do vzťahov komunistických.

V leninskej koncepcii komunistickej výchovy sa nie náhodou zvýrazňuje skutočnosť, že uvedené základné ciele sa môžu dosahovať predovšetkým prostredníctvom širokého zapájania pracujúcich do revolučnej praxe, spoločensky angažovanej účasti na riešení hlavných úloh sociálnej politiky formulovaných komunistickou stranou. „...rozhodujúcim faktorom pri prerastaní socialistického vedomia do komunistického je praktická činnosť ľudí zameraná k zmene spoločenského bytia, t. j. vybudovania rozvinutej materiálno-technickej základne a utvárania komunistických spoločenských vzťahov“ [Fedosejev 1971 : 463].

V. I. Lenin pri rozpracovaní učenia o vzrastajúcej úlohe širokých mas pracujúcich na riadení spoločnosti pri výstavbe socializmu a komunizmu osobitne pripomína, že zapájanie čo najväčšieho počtu predstaviteľov pracujúcich tried do riadenia spoločnosti treba pokladať za *významný spôsob výchovy nového socialistického typu osobnosti*, zdroj sily socialistického štátu, jeden z účinných prostriedkov na zdokonaľovanie socialistických spoločenských vzťahov, rozvoj socialistickej demokracie.

História pokrokového mládežníckeho hnutia v socialistických krajinách ukazuje, ako víťazstvo socialistickej revolúcie a nastolenie diktatúry proletariátu znamenali zásadný obrat v možnostiach a perspektívach tvorivého a angažovaného uplatnenia sa mládeže vo všetkých oblastiach spoločenského života. Socialistická spoločnosť utvorila kvalitatívne nové podmienky pre formovanie jednoty základných záujmov všetkých skupín pracujúcich, objektívne utvára predpoklady pre neprestajný a zákonitý rast spoločenskej aktivity ľudových mas, tried, vrstiev a spoločenských skupín.

História mládežníckeho hnutia po oslobodení Československa Sovietskou armádou a po nastolení diktatury proletariátu vo februári 1948 je aj históriou stavieb mládeže, údernického a brigádnického hnutia, brigád socialistickej práce, Reflektoru mladých, Zenitu, študentskej vedeckej a odbornej činnosti, letnej aktivity študentov, olympiád a ďalších konkrétnych foriem rozvoja spoločenskej aktivity mládeže ako mimoriadne efektívnych nástrojov komunistickej výchovy mládeže.

Ak zvýrazňujeme význam aktívnej spoločensky prospešnej činnosti, aktívnu účasť na riešení úloh socialistickej a komunistickej výstavby ako nevyhnutný predpoklad formovania socialistickeho uvedomenia mládeže, nechceme opomenúť skúsenosti nedávnych rokov, ktoré potvrdili, že „... k formovaniu socialistickeho zmýšľajúceho a konajúceho človeka nestačí iba jeho aktívna účasť na socialistických premenách, ak nebudú zmeny v spôsobe života podmienené zmenami v oblasti vedomia ...“ [Grulich 1974 : 85]. V skutočnej výchovnej práci v podmienkach Socialistického zväzu mládeže sa znovu a znovu pred mládežníckymi funkcionármi otvára „bludný kruh“: dosiahneme stanovené ciele komunistickej výchovy zvýšenou pozornosťou politickému vzdelávaniu, seminárom, besedám a podobným formám zámerného, cieľavedomého (v pedagogickej terminológii *intencionálneho*) pôsobenia, alebo skôr zvýšenou systematickou pozornosťou zapájania mladých ľudí do socialistickej súťaže, hnutia Zenit a Reflektor mladých, brigádnickej činnosti a ďalších foriem nepriameho, sprostredkovaného (v pedagogickej terminológii *funkcionálneho*) výchovného pôsobenia? Bludný kruh však iba zdánlivý, pretože sa predpokladá, ako keby na vedomie a jeho utváranie v socialistickej podobe vplývalo iba teoretické osvojovanie učenia o socializme a na spôsob života iba účasť na spoločenskej aktivite. Skutočnosť je však ďaleko zložitejšia a vzájomná prepletenosť výchovného pôsobenia a seba výchovy je podmienená konkrétnou situáciou (tradíciami, sociálnou skladbou a podobne) v závode, úrade či na škole.

V. I. Lenin mnohokrát vo svojom vystúpení na III. všeruskom zjazde Komunistic-

kého zväzu mládeže Ruska 2. októbra 1920 pripomínal nevyhnutnú spätosť vzdelávania, vyučovania, výchovy s prácou robotníkov a roľníkov. Pripomínal Komsomolu, „... aby sa neuzatváral do svojich škôl a neobmedzoval iba na čítanie komunistických kníh a brožúr. Len v spoločnej práci s robotníkmi a roľníkmi môžete sa stať skutočnými komunistami“ [Lenin 1975 : 255]. Ale súčasne v tom istom vystúpení pripomína: „Vašou úlohou je budovať, a môžete túto úlohu splniť iba vtedy, ak si osvojíte všetky moderné poznatky, keď dokážete zmeniť komunizmus z hotových naučených formúl, rád, receptov, smerníc a programov na to živé, čo zjednocuje vašu bezprostrednú prácu, keď dokážete urobiť z komunizmu vozidlo vo svojej praktickej činnosti.“ [Lenin 1975 : 248].

Aj súčasná pedagogika mládežníckeho hnutia na základe teoretického poznania a zovšeobecnenia praktických skúseností pri rozpracovaní otázok výchovného systému a cieľa SZM zdôrazňuje organickú spätosť, nerozlučnosť, vzájomnú podmienenosť intencionálneho a funkcionálneho pôsobenia na mládež. V námete výchovného cieľa SZM, ktorý sformuloval prof. Ernest Sýkora, sa hovorí: „Cieľom výchovy v SZM je pripravovať pod vedením KSČ politicky uvedomelých, všestranne rozvinutých mladých ľudí pre socializmus a komunizmus. Pritom rešpektovať špecifické vlastnosti mládeže a neustále sa meniace spoločenské podmienky pri jej vstupe do práce a života utváraním mládežníckeho hnutia, v ktorom učenie, vzdelávanie a výchova sa nerozlučne spájajú s iniciatívou a praktickými činmi pri riešení aktuálnych a perspektívnych politických a budovateľských úloh spoločnosti i vlastných problémov mládeže a vyúsťujú v osobitú školu zväzackej výchovy a seba výchovy, ovplyvňujú všetku mládež“ [Sýkora 1972 : 394].

Skúsenosti jednotných mládežníckych organizácií v socialistických krajinách, osobitne v ZSSR, potvrdzujú, že účinnosť ideovopolitického vzdelávania je najvyššia vtedy, keď sa ono nerealizuje izolovane, ale keď je organicky späté so spoločenskou aktivitou mládeže. Spoločenská aktivita mládeže v jej mnohostranných formách, usmerňovaná na podklade úloh, ktoré pred

mládež a jej organizáciu stavia KSČ, sa stáva prirodzeným zdrojom otázok, problémov a podnetov, ktoré by mali nachádzať svoj odraz, odpovede a objasnenie v celkovom charaktere a obsahu ideovopolitického vzdelávania SZM.

Predovšetkým praktická účasť mladých ľudí na revolučných premenách spoločnosti prostredníctvom politickej práce, účasti na rozvoji pracovnej iniciatívy a budovateľskej aktivity, teda tam, kde sa neustále rieši otázka vzťahu individuálneho, skupinového, lokálneho a celospoločenského záujmu, im umožňuje hlbšie pochopiť nielen to, čo si už osvojili, ale vyvoláva v nich skutočnú potrebu a úsilie prehĺbovať si svoje vedomosti prostredníctvom politického vzdelávania.

Riešenie onoho „bludného kruhu“ pochopiteľne nemôže spočívať v rozhodnutí „bud“ – alebo“, ale „aj – aj“, pričom je tu kladená požiadavka ich nerozlučnej spätosti, dialektickej jednoty ako skutočného predpokladu rozvíjania mládežníckeho hnutia. Ak v súčasnosti často počuť na adresu politického vzdelávania SZM požiadavku adekvátnosti foriem jeho uskutočňovania, ktoré by prihliadali na špecifické vlastnosti mládeže, tak o nič menej závažnou požiadavkou voči rozmanitým formám pracovnej iniciatívy a budovateľskej aktivity je požiadavka ich socialistického obsahu.

Skutočná masová premena ľudí, formovanie ich socialistického a komunistického uvedomenia a presvedčenia prostredníctvom ich účasti na rozmanitých formách spoločenskej aktivity sa môže dosahovať iba vtedy, ak má charakter praktického revolučného hnutia, revolučnej praxe, v ktorej sa dosahujú nielen zmeny v objektívnej skutočnosti (t. j. rozvoj materiálno-technickej základne, vedecko-technický rozvoj, ekonomická efektívnosť, produktivita práce a podobne), ale aj zmeny v osobnosti účastníkov tohto hnutia v zmysle jej všestranného a harmonického rozvoja.

Ak chápeme spoločenskú aktivitu mládeže ako organickú súčasť socialistických revolučných premien našej spoločnosti, ako praktické revolučné hnutie, revolučnú prax, realizujúcu idey marxizmu-leninizmu, stáva sa ona chrbticou, nosným skeletom kon-

cepcie komunistickej výchovy mládeže v podmienkach Socialistického zväzu mládeže. Účasť mládeže na revolučných socialistických premenách, „... na praktickom riešení tej či onej úlohy spoločnej práce, hoc i najmenej a najjednoduchšej“ [Lenin 1975 : 257] je a musí byť rozhodujúcim kritériom úrovne socialistického a komunistického uvedomenia a presvedčenia mladého človeka, člena Socialistického zväzu mládeže.

K problematike systému spoločenskej aktivity mládeže v SZM

Komunistická výchova mládeže a spoločenská aktivita mládeže predstavujú základné pojmy marxisticko-leninskej koncepcie začleňovania mladých ľudí do spoločenského života. Hlavnou myšlienkou tejto koncepcie, ktorej základy sú rozpracované v prácach klasikov K. Marxa a V. I. Lenina, je nevyhnutnosť dialektickej jednoty výchovy a vzdelávania a praktickej činnosti ako predpoklad celistvého utvárania mladšej socialistickej generácie. Podľa tejto koncepcie sa osobnosť mladého človeka utvára nielen tým, že sa prispôsobuje požiadavkám spoločenského prostredia, ale aj tým a predovšetkým tak, že vlastnou činnosťou aktívne pôsobí na pretváranie celej spoločnosti, na rozvoj jej výrobných síl a zdokonaľovanie spoločenských vzťahov.

I keď o spoločenskej aktivite mládeže či tiež sociálnej aktivite mládeže existuje bohatá literatúra, najmä od sovietskych sociológov [Borovik 1975 : 35], predsa len na mnohé teoreticko-metodologické otázky nie je daná uspokojivá odpoveď, čo v značnej miere ovplyvňuje úroveň a validitu informácií získaných zo sociologických výskumov tohto špecifického sociálneho javu. Avšak potreby spoločenskej praxe komunistickej výchovy mládeže si vyžadujú preskúmanie foriem a metód riadenia aj takého sociálneho procesu, akým je zvyšovanie spoločenskej aktivity mládeže, stanovenie efektívnosti práce takej spoločenskej organizácie, akou je Socialistický zväz mládeže.

Pri sociologickom výskume spoločenskej aktivity mládeže je potrebné vychádzať z predpokladu, že stály a zákonitý rast spoločenskej aktivity mládeže, ako organická

súčasť spoločenskej aktivity pracujúcich máš, nemá a nemôže mať živelný charakter. Je v rozhodujúcej miere výsledkom cieľavedomej ideovej a organizátorskej práce KSC, socialistického štátu, odborov a mládežníckej organizácie ako aj ďalších spoločenských organizácií. Z uvedeného vyplýva, že do rozsahu pojmu spoločenská aktivita nemôžeme pojať niektoré neformálne aktivity (napr. písanie petícií) či aktivity expresívneho charakteru (napr. spievanie), ale iba *sformalizované aktivity inštrumentálneho charakteru* [Dražkiewicz 1974 : 172].

K jedným z mnohých podmienok objektívneho zhodnotenia úrovne spoločenskej aktivity mládeže, ktorá spadá pod pôsobnosť tej ktorej základnej organizácie SZM, je vytypovanie čo najúplnejšieho systému ukazovateľov, t. j. konkrétnych foriem spoločenskej aktivity mládeže systematicky rozvíjaných organizáciou.

V dostupnej literatúre, ktorá prináša najnovšie výsledky sociologických výskumov spoločenskej aktivity mládeže chápanej ako výraz úrovne efektívnosti práce mládežníckej organizácie, sa objavuje nasledovná klasifikácia základných druhov činnosti mládeže [Speranskij 1975 : 111]:

- výrobnopracovná;
- spoločensko-politická;
- zameraná na osvojovanie a propagandu znalostí základov marxisticko-leninskej teórie a účasť na tvorbe a rozširovaní hodnôt duchovnej kultúry;
- zameraná na rast vzdelanostnej úrovne;
- vojensko-vlastenecká;
- športová.

Na základe spolupráce s funkcionármi VLKZM vytypovali výskumníci najdôležitejšie konkrétne formy činnosti mládeže pre jednotlivé druhy spoločenskej aktivity ako konkrétne ukazovatele efektívnosti práce komsomolských organizácií.

Aktivita vo *výrobnopracovnej sfére* je charakterizovaná počtom chlapcov a dievčát, ktorí

- plnia a prekračujú výrobné úlohy, pracovné normy;
- odovzdávajú výrobky bez závad;
- sa venujú vynalezectvu a racionalizácii;
- sa stále zúčastňujú prehliadky hospodárnosti a úspor, akcií Komsomolského re-

flektoru zameraných na šetrenie energetických zdrojov, surovín a materiálov;

- sa zúčastňujú práce rozličných tvorivých združení;
- zúčastňujú sa socialistického súťaženia a majú adekvátne úlohy a zmluvy;
- zúčastňujú sa hnutia za komunistický vzťah k práci (napr. súťažiaci či držiteľia titulu „Úderník komunistickej práce“);
- zúčastňujú sa súťaže o titul „Najlepší mladý robotník v profesii“, na konkurzoch a turnajoch pracovného majstrovstva;
- zvyšujú si kvalifikáciu, zvládli príbuznú profesiu;
- neporušili pracovnú disciplínu, nemajú neskoré príchody a absenciu.

Spoločensko-politická aktivita sa charakterizuje počtom:

- chlapcov a dievčát, ktorí majú stále spoločenské úlohy;
- komsomolcov k celkovému počtu pracujúcej mládeže;
- chlapcov a dievčát, ktorí sa podieľajú na propagácii hodnôt duchovnej kultúry (agitačné brigády).

Aktivita mládeže na *osvojení a propagande znalostí základov marxizmu-leninizmu* sa vyjadruje počtom mládenčov a dievčát: preukazujúcich dobré znalosti základov marxisticko-leninskej teórie v priebehu absolvovania teoretickej časti Leninského zápočtu;

- zúčastňujúcich sa výuky v sieti stranických a komsomolských politicko-vzdelávacích útvarov;
- pracujúci v mládežníckych lektorských skupinách;
- zúčastňujúcich sa na súťažiach k otázkam spoločenských vied (študenti).

Efektívnosť práce komsomolských organizácií pri *zvyšovaní vzdelávacej aktivity* mládeže sa vyjadruje počtom chlapcov a dievčát, ktorí

- sa učia na večerných a diaľkových školách a úspešne ich zakončujú;
- študujú na vysokých školách a stredných odborných školách a prospievajú „dobro“ a „výborne“;
- sa zúčastňujú na školských fyzikálnych, matematických a podobných olympiádach, krúžkoch, sekciách;
- sa zúčastňujú práce krúžkov vedecko-technickej tvorivosti.

Vojensko-vlastenecká a športová aktivita mládeže sa vyjadruje počtom chlapcov a dievčát, ktorí:

- splnili normu GTO (pripravený k práci a obrane);
- učia sa v krúžkoch s vojensko-technickou a športovou náplňou;
- sú držiteľmi masovej športovej triedy;
- zúčastňujú sa rozličných masových športových súťaží;
- sú organizátormi športovej činnosti.

Predložený námet systému spoločenských činností mládeže, podľa nášho názoru, vcelku dostatočne zrkadlí práve tie formálne aktivity inštrumentálneho charakteru, na ktorých možno postihnúť úroveň a efektívnosť organizátorskej práce mládežníckej organizácie.

V sociologickom výskume pracujúcej mládeže v strojárskych závodoch na Slovensku, ktorý sme realizovali v ideovej, organizačnej a materiálnej spolupráci s ideologickým oddelením SÚV SZM r. 1973, sme si spoločenskú aktivitu mládeže vymedzili nasledujúcimi základnými druhmi činnosti:

- pracovná iniciatíva
- budovateľská aktivita
- spoločensko-politická aktivita
- vzdelávacia aktivita
- záujmovo-kultúrna činnosť

Pri pokrytí jednotlivých druhov činnosti konkrétnymi ukazovateľmi sme narážali na isté ťažkosti, čo môžeme považovať za signál, že systém spoločenskej aktivity mládeže v koncepcii komunistickej výchovy mládeže v podmienkach Socialistického zväzu mládeže je ešte stále v štádiu rozpracovávaní. Mohli sme pochopiteľne prevziať niektorú z koncepcií spoločenskej aktivity mládeže vypracovanú z tradícií VLKZM, ale mnohé z aktivít sa v praxi komunistickej výchovy u nás nesledujú a nerozvíjajú v tak širokom merítku, aby sme mohli zodpovedne porovnávať výsledky medzi jednotlivými závodmi a ich organizáciami SZM.

Najdokonalejšie sa nám podarilo vyty-povať konkrétne ukazovatele pracovnej iniciatívy (člen BSP, člen kolektívu súťažiacieho o titul BSP, účastník hnutia ZENIT, Reflektor mladých), budovateľskej aktivity

(brigády na stavbách mládeže, na pomoc poľnohospodárstvu, úprava životného prostredia pracoviska, obce), spoločensko-politickej aktivity (členstvo v KSČ, členstvo, funkcia a zväzacká úloha SZM, členstvo a funkcia v ďalších spoločenských organizáciach, poslanec NV), čiastočne vzdelávacej aktivity (štúdium popri zamestnaní). K aktivitám záujmovo-kultúrnej povahy sme zisťovali iba subjektívny postoj.

I keď pochopiteľne nejde a ani nemôže ísť o vyčerpávajúce vytypovanie ukazovateľov jednotlivých foriem spoločenskej aktivity, predsa len nám umožňujú dosiahnuť základný cieľ výskumu. Týmto cieľom bolo verifikovať v konkrétnych spoločenských podmienkach platnosť teoretickej hypotézy, ktorá tvorí základ vymedzenia spoločenskej aktivity mládeže [Puti... 1972 : 140] ako objektívne determinovaného subjektívneho vzťahu a pripravenosti k činnosti, ktorá sa prejavuje v adekvátnych aktoch správania sa a predstavuje cieľavedomú, tvorivú spoločenskú činnosť, ktorá pretvára objektívnu skutočnosť a v ktorej činnosti sa mení aj osobnosť mladého človeka. Zmeny v osobnostnej štruktúre sme identifikovali úrovňou socialistického uvedomenia, hodnotovou orientáciou, zameraním kultúrnych záujmov a postojom k vzdelávacej aktivite.

Vzhľadom na význam socialistickej pracovnej iniciatívy z hľadiska zvyšovania účasti mládeže na vedecko-technickom rozvoji demonštrujeme získané poznatky iba na základe tejto formy spoločenskej aktivity mládeže. Môže to byť zaujímavé aj z toho hľadiska, že práve táto forma spoločenskej aktivity mládeže ako keby najviac sledovala ciele ekonomické, technické a technologické a najmenej sa dotýkala základného cieľa komunistickej výchovy — formovania všestranne rozvinutej osobnosti mladého človeka.

Vo výskume sme zistili, že v rozličných formách socialistickej pracovnej iniciatívy sa zúčastňovalo 47,8 % a na rozličných formách budovateľskej aktivity 66,4 % z celku skúmaných mladých ľudí vo veku od 15 do 30 rokov z 10 strojárskych závodoch Slovenska. Rozdiely medzi jednotlivými závodmi sa v prípade pracovnej iniciatívy pohybujú od 63,8 % do 28,4 %, v prípade budovateľskej aktivity od 80 % do 25 %.

Toto značné rozpätie ukazuje, že ukazovatele, ktoré sme použili v našom výskume, majú značnú rozlišovaciu schopnosť a poskytujú dostatečnú orientáciu o celkovej ideovo-organizátorskej práci politických a spoločenských organizácií a riadiacej práci hospodárskeho vedenia. Pri obsahovej analýze základných dokumentov ZO SZM v daných závodoch sme dospeli k poznatku, že práve rozvinutie mládežníckych foriem pracovnej iniciatívy ako Reflektor mladých, KRB, BSP, zapájanie mladých pracovníkov do hnutia Zenit (súťaže zručnosti, Burzy nápadov, zlepšovateľstva, novátorstva a racionalizátorstva, súťaže priemyslovej a užitej estetiky, veľtrhy Zenitu), utvorenie Rady mladých odborníkov a podobne sa stávajú dôležitým faktorom dynamickosti celkového života základnej organizácie SZM. V tých závodoch, kde sa nedarilo rozvinúť uvedené náročnejšie formy socialistickej pracovnej iniciatívy a kde sa v značnej miere zameriavala pozornosť na brigádnicku činnosť (nakládka, vykládka, zber odpadu a podobne) v jednoduchých a fyzicky náročných pomocných prácach, bolo cítiť celkové upadanie záujmu členov SZM ako aj ostatných mladých ľudí o činnosť organizácie ako takej.

Závery IX. pléna ÚV SZM o otázkach robotníckej mládeže obsahujú dôležitú myšlienku, ktorá korešponduje s výsledkami výskumu, že práve v týchto náročnejších formách rozvoja pracovnej iniciatívy mládeže sú ešte značné rezervy pre podchytenie celkovej spoločenskej aktivity mládeže. I keď počet účastníkov Zenitu rastie z roka na rok práve tak ako hliadok a štábov Reflektoru mladých, predsa len sa nedarí vo všetkých závodoch dosiahnuť harmonické rozvinutie všetkých foriem socialistickej pracovnej iniciatívy, najmä špecificky mládežníckych.

Zapájanie mladých ľudí do rozmanitých foriem socialistickej pracovnej iniciatívy vytvára predpoklady pre ich ďalší osobnostný rozvoj. Pri porovnaní záujmu o zvyšovanie vzdelania a kvalifikácie v prípade potreby závodu sa ukázalo, že členovia kolektívov súťažiacich o titul BSP ho manifestovali o 10 % viac ako tí mladí ľudia, ktorí sa nezúčastňujú žiadnej formy socialistickej pracovnej iniciatívy. Podobná ten-

dencia sa prejavuje aj v úrovni súčasnej vzdelávacej aktivity.

Na otázku: Ak vidíte v závode lajdácku prácu, aké stanovisko obvyčajne zaujmete? sa vyskytli aj odpovede ako „nepletiem sa do toho, aj tak sa nič nezmení; nechcem si páliť prsty, kritika sa nevypláca; je mi to jedno“. Ukázalo sa, že tí, ktorí sa nezúčastňujú socialistickej pracovnej iniciatívy, uviedli tieto tri negatívne odpovede v 38 %, zatiaľ čo tí, čo sa zúčastňujú na socialistickej súťaži, v 21 % členovia hliadok Reflektoru mladých v 11 %.

Účastníci socialistickej pracovnej iniciatívy dosahujú všeobecne lepšie výsledky v znalostiach niektorých politických skutočností, pozitívnejšie hodnotia možnosti mladých ľudí z hľadiska ich uplatnenia v socialistickej spoločnosti, socializmus podľa nich má väčšie predpoklady a záujem na využití myšlienok a nápadov ľudí ako kapitalistická spoločnosť. Uvedené, ako aj celý rad ďalších poznatkov výskumu, umožňuje konštatovať pozitívnu súvislosť medzi účasťou na pracovnej iniciatíve a osobnostným rozvojom jej účastníkov. Táto súvislosť má charakter vzájomného podmieňovania a ovplyvňovania. Rozvíjané hnutie v oblasti pracovnej iniciatívy priťahuje práve tie skupiny pracujúcej mládeže, o ktorých hovoríme ako o osobnostne všestranne rozvitejších, a súčasne toto hnutie utvára svojimi objektívnymi požiadavkami v rôznych oblastiach ľudskej činnosti potrebné podmienky na ďalší osobnostný rozvoj jeho aktívnych účastníkov.

Skutočnosť, že zapájanie mladých ľudí do rozmanitých foriem pracovnej iniciatívy sa prejavuje nielen v ekonomických výsledkoch, v raste produktivity práce, v splnení a prekročení plánovaných úloh, ale aj v cieľoch komunistickej výchovy, iste poteší každého funkcionára SZM, či inej spoločenskej organizácie podieľajúcej sa na organizácii tohto hnutia mládeže. Avšak základnou taktickou otázkou dňa je skôr: ako získať, presvedčiť, podnietiť, prehĺbiť, zvýšiť spoločenskú aktivitu mládeže, osobitne účasť mládeže na vedecko-technickom rozvoji.

Jedným zo základných poznatkov, ktorými sme mohli objasniť pomerne značné rozdiely v účasti mládeže na pracovnej ini-

tatívne medzi jednotlivými závodmi, bola početnosť jeho osadenstva, početnosť mladých ľudí do 30 rokov, ich kvalifikačná štruktúra, osobitne však kvalifikačná štruktúra robotníckej mládeže závodu.

Spoločenská aktivita robotníckej mládeže

V marxisticko-leninskej sociológii sa vymedzuje mládež ako triedne diferencovaná sociálno-demografická skupina spoločnosti, ktorá zahŕňa mladých ľudí vo veku od 16 do 30 rokov, pričom jej postavenie a úloha v spoločnosti, funkcie a druhy činnosti, hodnotové orientácie, svetonázor, záujmy, potreby a sociálno-psychologické vlastnosti sú podmienené charakterom sociálno-politického zriadenia, spoločenskými vzťahmi, konkrétnou historickou situáciou.

Pre sociologickú úroveň poznávania mládeže ako spoločenského javu je tak príznačné, že ho dáva do vzťahu so sociálno-triednou štruktúrou a že ho skúma zo zorného uhla jeho miesta a funkcie v tejto štruktúre. Triedne hľadisko, otázka triednej diferenciácie mládeže v zásade odlišuje marxisticko-leninský prístup k problematike mládeže od všetkých ostatných. Triedne hľadisko nám súčasne zabezpečuje najobsažnejšiu informáciu o charakteristických osobitostiach základných kategórií mládeže, ktorá determinuje ich príslušnosť k základným sociálnym triedam a vrstvám. Získané poznatky o vzdelanostno-kvalifikačnom, spoločensko-politickom, kultúrnom a fyzickom potenciáli príslušníkov základných sociálnych kategórií mládeže utvárajú nevyhnutný predpoklad „... veľmi presného určenia úloh sociálnej orientácie mládeže, určenia obsahu, foriem a metód výchovného pôsobenia [Kamaľdinova 1975 : 125].

Triedne hľadisko a prístup k problematike mládeže si tak vyžaduje aj pri nastolovaní otázky komunistickej výchovy mládeže a jej spoločenskej aktivity venovať osobitnú pozornosť mladej generácii robotníckej triedy.

V revolučnom procese socialistickej a komunistickej výstavby spoločnosti má rozhodujúcu úlohu práve robotnícka trieda ako hlavná sila a vedúca trieda socialistickej spoločnosti, čo vyplýva z toho, že práve ona je najužšie spätá so socialistic-

kým vlastníctvom a rozhodujúcimi odvetvami národného hospodárstva, že ako početne najsilnejšia trieda je aj vysoko organizovaná a disciplinovaná, že jej záujmy a potreby sú v súlade s objektívnymi potrebami spoločenského vývoja, že ju zjednocuje a vychováva komunistická strana vyzbrojená vedeckým svetonázorom.

Aj výsledky, ktoré dosahuje Socialistický zväz mládeže v rozvíjaní socialistickej pracovnej iniciatívy, ukazujú, že je to práve robotnícka mládež, ktorá je jeho oporou pri plnení úloh kladených pred našu mladú generáciu Komunisticou stranou Československa. Preto v súlade s veľkou úlohou KSČ — upevniť vedúcu úlohu robotníckej triedy tak, aby vzostupom jej vzdelanosti, kultúry, politického a triedneho uvedomenia bola hlavným bojovníkom za politický, ekonomický a technický rozvoj spoločnosti, za socialistický spôsob života — upriamuje SZM svoju pozornosť na komunistickú výchovu jej mladej generácie, na rozvoj jej spoločenskej aktivity.

Významným prostriedkom utvárania socialistickej osobnosti mladých príslušníkov robotníckej triedy sa stáva socialistický pracovný kolektív, na ktorého báze sa rozvíjajú rozmanité pracovné a spoločenské hnutia urýchľujúce nielen riešenie náročných hospodárskych úloh, ale aj proces formovania socialistickeho uvedomenia a presvedčenia. Spoločensko-politická aktivita a pracovná iniciatíva robotníckej mládeže sa dostáva do základného fondu revolučných a pracovných tradícií robotníckej triedy aj preto, že symbolizuje jednotu individuálnych a triednych záujmov, že posilňuje presadzovanie progresívnych tendencií vo vývoji robotníckej triedy. Jej celková úroveň signalizuje dosiahnutý stupeň vnútornej konsolidácie, sebaorganizácie robotníckej triedy, stav skupinového vedomia, existenciu pocitu triednej jednoty záujmov, kolektívnu súčinnosť pri ich realizácii [Dražkiewicz 1974 : 173].

Jednou z charakteristických črt nášho socialistickeho rozvoja je celkový rast vzdelanostnej úrovne obyvateľstva. Nedielnou súčasťou tejto tendencie je rast, zvyšovanie kvalifikačnej úrovne robotníckej triedy, ktorá sa realizuje predovšetkým prostredníctvom mládeže.

Od roku 1954 vzrástol počet študujúcich v ČSSR v prípravkách pre kvalifikovaných robotníkov zo 144 na 369 tisíc r. 1972. Ak r. 1945/46 bolo na Slovensku 85 učňovských škôl s celkovým počtom učňov 18 529, tak r. 1973/74 to bolo už 263 škôl so 121 025 učňami. Systematická pozornosť zvyšovaniu kvalifikácie mladej generácie robotníckej triedy sa priaznivo prejavuje v tendencii znižovať podiel nekvalifikovaných robotníkov. Proti roku 1950 sa znížil ich počet o 28 % (r. 1972), takže v súčasnosti je podiel kvalifikovaných robotníkov a prevádzkových pracovníkov 66 %, pričom niektoré optimistické prognózy na r. 1990 predpokladajú jeho zvýšenie na 85 % z celku robotníkov [Selecký 1975 : 80 – 81].

Aj analýza sociálno-triednej štruktúry skúmanej pracujúcej mládeže strojárskych závodov na Slovensku ukázala, že jednak predstavuje robotnícka mládež kvantitatívne najvýznamnejšiu skupinu (71,2 %), pričom kvalifikovaní robotníci sú zasa najvýznamnejšou skupinou v štruktúre robotníckej mládeže (61,3 %). Zastúpenie pomocných robotníkov (8,9 %), zaučených robotníkov (29,7 %) ako aj kvalifikovaných robotníkov v štruktúre robotníckej mládeže, skutočnosť, že 87,6 % z nich absolvovalo učňovskú školu, ukazuje aj v našom prípade vcelku pozitívne tendencie, vyvolané vedeckotechnickým pokrokom, narastajúcou „intelektualizáciou“ robotníckej práce, poklesom hrubej manuálnej a rastom mechanizovanej a poloautomatizovanej práce.

Pri vyhodnotení získaných poznatkov o spoločenskej aktivite robotníckej mládeže sme dospeli k záveru, že kultúrno-technická úroveň rozličných oddielov robotníckej mládeže je významným faktorom, ktorý sa prejavuje v rozdielnej úrovni ich účasti na rozmanitých formách spoločenskej aktivity.

V úrovni organizovanosti v SZM niet medzi jednotlivými skupinami robotníckej mládeže podstatnejšieho rozdielu, ale podiel funkcionárov sa v jednotlivých skupinách utvára diferencovane. V celku pomocných robotníkov je tento podiel 4,4 %, v celku zaučených robotníkov 6,2 % a v celku kvalifikovaných robotníkov 11,5 %. V súčasnosti prikladáme v SZM veľký vý-

znam vyhľadávaniu a prideľovaniu konkrétnych zväzáckych úloh pre jednotlivých členov organizácie. Pri rozvoji tohto zapájania mladých robotníkov do spoločenskej práce sa ukazuje istá bariera, ťažkosť, dané práve kultúrno-technickou úrovňou pomocných a zaučených robotníkov. Ak pomocní robotníci z 13,3 % a zaučení z 16,2 % vyhlásili, že majú zväzáčku úlohu, tak kvalifikovaní robotníci dosiahli až 32 %. Kvalifikovaní robotníci sú oporou organizácií SZM aj pri výbere poslancov národných výborov (z celkového počtu 23 bolo 14 kvalifikovanými robotníkmi).

Aj v zapájaní robotníckej mládeže do rozmanitých foriem pracovnej iniciatívy a budovateľskej aktivity sa prejavuje obdobná tendencia. Z celku pomocných robotníkov sa zúčastňovalo na socialistickej pracovnej iniciatíve 38,4 % a na budovateľskej aktivite 48,7 %, analogicky u zaučených robotníkov máme údaje 39 % a 52 %. Kvalifikovaní robotníci dosahujú účasť na pracovnej iniciatíve 67,9 % a na budovateľskej aktivite 68,1 %.

Už z doteraz uvedených výsledkov možno usúdiť, že kvalifikačná úroveň robotníckej mládeže v značnej miere ovplyvňuje úroveň spoločensko-politickej aktivity a pracovnej a budovateľskej iniciatívy jej jednotlivých oddielov. Pritom z mnohých sociologických výskumov pracujúcej mládeže vyplýva zaujímavá zákonitosť: čím vyššia je úroveň vzdelania a kvalifikácie robotníckej mládeže, tým väčšie je jej úsilie ďalej si ju v rozmanitých formách zvyšovať.

V našom výskume sme zistili, že vzdelanie a kvalifikáciu si zvyšuje 1,6 % pomocných robotníkov, 6,8 % zaučených robotníkov a 15,1 % z celku kvalifikovaných robotníkov. Tu sa kvalifikovaní robotníci vyrovnávajú technikom-absolventom stredných priemyslových škôl, ktorí si zvyšujú vzdelanie a kvalifikáciu v 18,6 %. Výrazne sa táto tendencia prejavila aj v prejavenom subjektívnom záujme zvýšiť si vzdelanie a kvalifikáciu v prípade potreby závodu. Záporný postoj prejavilo 49,2 % pomocných, 29,3 % zaučených, ale iba 16,8 % kvalifikovaných robotníkov (technici 13,9 %).

Postoj k zvyšovaniu kvalifikačnej úrovne je pochopiteľne objektívne determinovaný nielen subjektívnymi predpokladmi jednotlivca, ale predovšetkým požiadavkami charakteru práce, ktorú jednotlivé skupiny vykonávajú. Preto sú vcelku pochopiteľné zistené subjektívne hodnotenia adekvátnosti vzdelania, skúseností a zručností pracovnému zaradeniu: 92 % pomocných robotníkov uvádza, že ich pracovné zaradenie zodpovedá ich vzdelaniu, 81,8 % ich tak hovorí o svojich skúsenostiach a 81,2 % o zručnostiach, zatiaľčo zaučení robotníci majú analogicky zistené hodnoty 76,4 %, 78,8 % a 77,44 % a kvalifikovaní robotníci 85,8 %, 67,3 % a 72,9 %.

Význam kultúrno-technickej úrovne mladých robotníkov je v dôležitej miere odzrkadlený aj v ich úrovni socialistického uvedomenia. I keď si všetci želajú, aby sa svet vyvíjal k socializmu, jednako sme zistili istú štatistickú závislosť ($X^2 = 34,1$; 18 st. v.; $p < 0,05$) medzi týmto postojom a kultúrno-technickou úrovňou jednotlivých skupín mladých robotníkov. Vysoko hodnotia všetci mladí robotníci prednosti socializmu pred kapitalizmom. V niektorých konkrétnych hodnotách sa však prejavujú rozdiely z hľadiska kultúrno-technickej úrovne mladých robotníkov. Čím vyššia kultúrno-technická úroveň mladého robotníka, tým vyššie, pozitívnejšie je hodnotenie predností socializmu pred kapitalizmom v takých hodnotách ako napr. záruka mieru, odstraňovanie sociálnych nerovností, perspektívy mládeže z najširších vrstiev, podpora rozvoja vedy, techniky a školstva, účasť radového občana na riešení vecí verejných, zbližovanie národov a národností, zabezpečenie v starobe. Opačná tendencia sa prejavila pri hodnote „využíva myšlienky, nápady a odborné vzdelanie ľudí“. Najväčšia zhoda sa prejavila pri hodnote „sociálna istota (práca)“.

Pozoruhodne sa prejavuje kultúrno-technická úroveň mladých robotníkov aj v hodnotení dôležitosti a významu politicko-organizačnej práce SZM zameranej na plnenie úloh hospodárskeho plánu. Z údajov môžeme usúdiť, že najmä kvalifikovaní robotníci považujú také formy práce SZM ako organizovanie socialistickej súťaže, zlepšovateľského hnutia, zvažovanie

pripomienok pracujúcich, zabezpečovanie ich informovanosti, morálne oceňovanie pracovníkov, starostlivosť o spoločenské, kultúrne a športové vyžitie, práca s novými a najmladšími pracovníkmi a podobne za skutočne dôležité. Približne s 10 % rozdielom je hladina tohto postoja nižšia u zaučených a o ďalších 10 % u pomocných robotníkov.

Zmyslom ideovo-výchovnej práce SZM je, aby mladí ľudia pracujúci v závodoch nielen postrehli isté nedostatky v pracovných a sociálnych skutočnostiach, ale aby aj prejavili angažovanosť pri ich riešení, pri ich odstraňovaní. Z výsledkov výskumu môžeme uviesť, že schopnosť postrehnúť niektoré nedostatky je v značnej miere ovplyvnená kompetentnosťou, kultúrno-technickou úrovňou mladých robotníkov. Kvalifikovaní a čiastočne zaučení robotníci vyjadrujú väčšiu nespokojenosť s jednotlivými faktormi pracovných podmienok, napr. s uplatňovaním novej výrobnéj techniky, s využívaním strojov a zariadení, s využívaním pracovného času, s rozdeľovaním práce medzi pracovníkov, s organizáciou práce z hľadiska materiálneho zabezpečenia, ale aj so správaním sa nadradených voči pracujúcim a naopak. Pomocní robotníci a zaučení robotníci, ale aj kvalifikovaní robotníci zhodne prejavujú vysokú nespokojenosť s bezpečnosťou pri práci a úrovňou zdravotno-hygienických pracovných podmienok.

Socialistický zväz mládeže venuje v rámci svojej činnosti veľkú pozornosť uplatneniu tvorivých síl, schopností a záujmov mladých ľudí vo sfére voľného času. Naše výskumné poznatky upozorňujú na istú diferenciáciu duchovných a sociálnych záujmov a potrieb robotníckej mládeže z hľadiska ich kultúrno-technickej úrovne. Pomocní a zaučení robotníci štatisticky významnejšie prejavili záujem o nasledujúce činnosti mimopracovného času: chodiť do kina, častejšie navštevovať múzeá a výstavy, zábavné večierky, venovať sa domácejmu hospodárstvu, sledovať televíziu, nájsť si vedľajšiu prácu na privyrobenie. Kvalifikovaní robotníci zasa v porovnaní s pomocnými a zaučenými preferujú nasledovné činnosti: venovať sa odbornému štúdiu, chodiť do divadla, čítať umeleckú litera-

túru, čítať technickú literatúru. O niektoré činnosti, napr. spoločenský život pracovného kolektívu, turistiku, technickú záujmovú činnosť, aktívnejší podiel na práci EZM v mieste bydliska a podobne, majú rovnaký záujem.

Aj mnohé životné plány sú spoločné pre všetky skúmané skupiny robotníckej a pracujúcej mládeže: získať zaujímavejšiu prácu, poznať iné krajiny, našetriť si väčšiu finančnú sumu, vychovať z detí ozajstných ľudí a podobne.

Pre skupinu kvalifikovaných robotníkov je však príznačné, že svoje vysoké životné plány štatisticky významnejšie spájajú s adekvátnym prostriedkom na ich postupnú realizáciu t. j. s plánom zvýšiť si kvalifikáciu a vzdelanie ($X^2 = 21,4$; 6 st. v. $p < 0,01$). Všeobecne môžeme povedať, že je pre nich typická zameranosť na tie činnosti vo voľnom čase, ktoré napomáhajú všestrannému rozvoju ich osobnosti a menej sa zameriavajú na tie, ktoré vlastne sféru voľného času skracujú.

Záver

Historické skúsenosti formovania socialistických a komunistických prvkov v spôsobe života našej spoločnosti, jej tried a osobnosti ich príslušníkov potvrdzujú, že ide o náročný a dlhodobý proces, v ktorom sa prejavujú na jednej strane zákonitá a etapovitá premeny v charaktere a obsahu práce a na druhej strane cieľavedomé a systematické výchovné pôsobenie intencionálneho a funkcionálneho charakteru.

V systéme komunistickej výchovy robotníckej mládeže zohráva významnú úlohu rozvoj ich spoločenskej aktivity. Mladí robotníci sa svojou aktívnou účasťou na rozličných formách spoločensko-politickej aktivity, socialistickej pracovnej iniciatívy a budovateľskej aktivity stávajú skutočnými príslušníkmi robotníckej triedy, pričom vo svojej individuálnej ontogenéze prekonávajú proces fylogénzy robotníckej triedy z „triedy o sebe“ na „triedu pre seba“.

Tento dialektický proces prisvojovania individuí svojou triedou a osvojovania si triednej podstaty individuí však prebieha do značnej miery v závislosti od objektívneho postavenia mladých príslušníkov triedy v spoločenskej organizácii práce.

Proces socializácie robotníckej mládeže prebieha diferencovane v závislosti od charakteru vykonávanej práce, ktorá objektívne usporobuje individuálnych príslušníkov triedy v ich možnostiach osvojiť si požiadavky robotníckej triedy v plnom rozsahu. Kultúrno-technická úroveň individuálnych príslušníkov skúmaných sociálnych kategórií robotníckej mládeže, ktorá zodpovedá charakteru (obsažnosti) ich práce, sa významne prejavuje v úrovni ich spoločenskej aktivity, socialistického uvedomenia, duchovných a sociálnych potrieb a záujmov.

Socialistický zväz mládeže, hľadajúc strategickú líniu zvyšovania spoločenskej aktivity mládeže, sa môže oprieť o myšlienku V. I. Lenina o tom, že pri prekonávaní ťažkostí rozvoja spoločensko-politickej aktivity pracujúcich sa nemá spoliehať iba na právne normy, rozhodnutia a uznesenia z politickej činnosti, ale najmä na zákonitý rast kultúrnej, technickej a vzdelanostnej úrovne pracujúcich.

Naše výskumné poznatky zasa pripomínajú, že rešpektovanie vnútrotriednych rozdielov u robotníckej mládeže zohráva významnú úlohu z hľadiska efektívnosti komunistickej výchovy, z hľadiska hľadania konkrétnych foriem a metód rozvíjania spoločenskej aktivity mládeže ako významného a efektívneho nástroja zabezpečujúceho rast jej socialistického uvedomenia a presvedčenia.

Vo výsledkoch, ktoré preukazujú mladí kvalifikovaní robotníci, sa zhodnocuje dlhodobá a cieľavedomá starostlivosť KSČ o prípravu mladej generácie robotníckej triedy, o všestranný a harmonický osobnostný rozvoj jej príslušníkov. Sú to oni, ktorí predstavujú skutočnú oporu ZO SZM v závodoch, ktorí vykazujú vysokú spoločenskú aktivitu, preukazujú tak svoj vzťah k socializmu. Avšak aj ostatné sociálne kategórie robotníckej mládeže, ktoré predstavujú „slabšie ohnívko“ celej reťaze, majú potrebné predpoklady osvojiť si náročné úlohy formulované KSČ v súvislosti s rozvojom vedecko-technickej revolúcie. Avšak zatiaľčo u skupiny kvalifikovaných mladých robotníkov sa prejavuje pozitívne organická spätosť produktívnej práce a vyučovaním dosiahnutej kvalifikácie v po-

dobe istého „vnútorného náboja“ ďalšieho samopohybu zameraného na sebazdokonaľovanie, všestranný a harmonický rozvoj v intenciách myšlienok K. Marxa obsiahnutých v *Kapitáli* [Marx 1955 : 515], u skupín zaučených a pomocných robotníkov takejto jednoty nie je. Preto pri zabezpečení rozvoja spoločenskej aktivity uvedených sociálnych kategórií mládeže v oveľa väčšej miere zohráva svoju úlohu úroveň subjektívneho faktora, t. j. kolektívneho organizátora mládežníckeho hnutia — Socialistického zväzu mládeže, bohatosť foriem a metód práce špeciálne zameraných na podnecovanie ich iniciatívy a aktivity.

Odpoveď na známe otázky „čo robiť“ a „čím začať“ je vždy úlohou subjektívneho faktora, ktorý zvažuje všetky podmienky a faktory zabezpečujúce cieľavedomý a efektívny zásah do spoločenského procesu. Naša analýza priniesla iba niektoré informácie, ktoré možno pri takomto rozhodovaní brať do úvahy v záujme jeho optimalizácie.

Literatura

- Borovik, V. S.: *Sociálna aktivita mládeže ako predmet výskumu*. In: Lenin a mládež. Bratislava, Smena 1975.
- Drażkiewicz, J.: *O aktywności społecznej i zrożnicowaniu społecznym*. Studia socjologiczne 1974, 4.
- Fedosejev, P. N. a kol.: *Základy vědeckého komunismu*. Praha, Svoboda 1971.
- Gulich, V.: *Marxisticko-leninský světový názor a komunistická výchova mladé generace*. In: Komunistický světový názor a mladá generace. Praha, Horizont 1974.
- Kamafdinova, E. A.: *Voprosy kommunističeskogo vospitanija molodeži*. Voprosy filosofii 1975, 6.
- Lenin, V. I.: *Mládeži*. Bratislava, Smena 1975.
- Marx, K.: *Kapitál I*. Bratislava, SVPL 1955.
- Puti formirovanija socialističeskoj aktivnosti ličnosti pri socializme*. Moskva, Mysl 1972.
- Selecký, I.: *Zmeny v kvalifikácii a kvalifikačnej štruktúre mladej robotníckej generácie v období vedeckotechnickej revolúcie*. In: Mladá generácia robotníckej triedy a sociálne plánovanie. Bratislava, Smena 1975.
- Speranskij, V. I.: *Ekspérimentálnaja proverka pokazatelej effektivnosti raboty komsomol-*

skich organizacij. Sociologičeskije issledovanija 1975, 2.

Sýkora, E.: *Niektoré otázky komunistickej výchovy v SZM*. Sociológia 1972, 5.

Резюме

Махачев Л.: Социологические аспекты повышения общественной активности молодежи

Исторический опыт формирования социалистических и коммунистических элементов в образе жизни нашего общества, его классов и отдельных лиц подтверждает, что это сложный и длительный процесс, в ходе которого складываются с одной стороны закономерные и поэтапные перемены в характере и содержании труда, а с другой — целеустремленное и систематическое воспитательное воздействие общего и функционального характера.

В системе коммунистического воспитания молодежи значительную роль играет развитие ее общественной активности. Молодые рабочие полностью включаются в ряды рабочего класса именно через активное участие в разнообразных формах общественно-политической деятельности, в социалистической трудовой инициативе, в строительстве.

Этот диалектический процесс присвоения индивидом своим классом и освоения классовой сущности индивидами протекает, однако, в значительной зависимости от объективного положения молодых рабочих в общественном разделении труда. Процесс социализации рабочей молодежи протекает по-разному в зависимости от характера выполняемой работы, которая объективно воздействует на возможности индивидов усвоить в полном объеме требования рабочего класса. Культурно-технический уровень молодых рабочих из обследованных социальных категорий, отвечающий характеру (содержанию) их труда, заметно складывается на уровне их общественной активности, социалистической сознательности, на уровне их духовных и социальных потребностей и интересов.

В результатах, выражаемых молодыми квалифицированными рабочими, проявляется длительная и целеустремленная забота КПЧ о подготовке молодого поколения рабочего класса, о всестороннем и гармоническом развитии личности. Именно они являются подлинной опорой заводских организаций Социалистического союза молодежи, отличаются высокой общественной активностью, доказывая тем самым свое отношение к социализму. Но и у остальных социальных категорий рабочей молодежи, которые представляют собой «более слабое звено» всей цепи, имеются необходимые предпосылки для выполнения крупных задач,

Poznámka

Výskum Spoločenská aktivita pracujúcej mládeže v strojárskom priemysle na Slovensku sa realizoval r. 1973 v 10 strojárskych závodoch. Do výskumnej vzorky sme zahrnuli 1051 respondentov vo veku od 16 do 30 rokov. Hlavná výskumná technika: štandardizovaný rozhovor s 52 otázkami. Doplnková výskumná technika: obsahová analýza dokumentov

základnej organizácie SZM na skúmaných závodoch. Zloženie vzorky výskumu a strojárskemu priemyslu na Slovensku vykazuje z hľadiska pomeru robotníkov a inžiniersko-technických pracovníkov výraznú zhodu (75,5 %—76,2 %). V každom závode sme vo výbere respondentov dodržiavali proporcionálnu zastúpenia podľa pohlavia, veku a kvalifikácie.

сформулированных КПЧ в связи с развитием научно-технической революции. Но тогда как у группы квалифицированных молодых рабочих проявляется положительная органическая связь между производительным трудом и повышением достигнутой квалификации в виде равного внутреннего заряда в направлении дальнейшего самодвижения в интересах самосовершенствования, всестороннего и гармонического развития, как об этом говорил К. Маркс в «Капитале», у групп обученных и подсобных рабочих такого единства нет. Поэтому при обеспечении развития общественной активности этих социальных групп рабочей молодежи значительно большую роль играет уровень субъективного фактора, т. е. коллективного организатора молодежного движения — Социалистического союза молодежи, богатство форм и методов работы, направленной на повышение их инициативы и активности.

Summary

Macháček L.: Sociological Aspects of Increasing the Social Activity of Youth

Historical experience gained in forming socialist and communist elements in the way of life of our society, of its classes and its members' personalities testifies to its being a demanding and long-termed process that involves, on the one hand, lawful and gradual transformations in the character and content of work, and, on the other hand, purposeful and systematic educational activity of an intentional and functional character.

In the system of the communist education of working-class youth, the development of their social activity plays a significant part. Through their active participation in various forms of social and political activity, of socialist working initiative and of building-up efforts, young workers are becoming genuine members of the working class.

To a considerable extent, this dialectical process of the appropriation of individuals by their class and of the individuals' acquirement of the class substance is taking place in dependence on the young class members' objective position in the social organization of labour. The socialization process of working-

-class youth takes place in a differentiated way and depends on the character of work performed which objectively adjusts individual class members as regards their possibilities for adopting the claims of the working class in full. The cultural and technological level of individual members of the examined social categories of working-class youth, conformable to the character of their work, manifests itself markedly in the level of their social activity, socialist consciousness, spiritual and social needs and interests.

In the results attained by young qualified workers, the long-termed and purposeful care taken by the Communist Party of Czechoslovakia about the preparation of the young working-class generation, about the all-round and harmonious development of its members' personalities, is valorized. It is they who represent a true support of Enterprise Organizations of the Socialist Youth Association, who develop high social activity, demonstrating thereby their relation to socialism. Yet also the other social categories of working-class youth representing the "weaker focus" of the whole chain have the necessary qualification for taking over the exacting tasks formulated in connection with the development of the scientific and technological revolution of the Communist Party of Czechoslovakia. While, however, in the group of qualified young workers there is a positive organic connection between productive work and the utilization of the attained qualification in the form of a similar intrinsic charge of further self-motion aimed at self-improvement and at an all-round and harmonious development in the intentions of K. Marx's ideas contained in *Capital* (I, p. 515), there exists no such unity in groups of trained workers and labourers. This is why, in securing the development of social activity performed by the social categories of youth referred to above, a far more significant role is played by the level of the subjective factor, i. e. the collective organizer of the youth movement — the Socialist Youth Association — and the profuseness of forms and working methods specially aimed at stimulating their initiative and activity.

PETR ŠNAPKA

Vysoká škola báňská, Ostrava

Příspěvek k modelu „sjednocování názoru na řešení problému ve skupině“ ve vztahu k rozhodovacímu procesu

Je dostatečně známo, že dosavadní vývoj tzv. „klasického modelu řízení“, vedoucí ke stále větší specializaci práce, k centralizaci rozhodování, k „rozdělování“ lidské práce a s tím souvisejícímu enormnímu růstu kooperčních vztahů, vyvolává vedle bezesporu pozitivních hospodářských výsledků i narůstající problémy. Proto se intenzivně hledají modely řízení, které mají vést ke zvýšení integrovaného úsilí všech pracovníků organizace o jejich odstranění. V souvislosti s tím také nabývají nového významu sociální a sociálně psychologické aspekty řízení.

Můžeme pozorovat, že v těchto modelech se klade zvláštní důraz:

- na integrování organizace zesilováním vlivu komunikace,

- na cílevědomé řízení pracovních motivací,
- na zvyšování spoluúčasti pracujících na řízení. Všechny tři výše uvedené principy spolu bezprostředně souvisí.

V tomto příspěvku se zabýváme především vlivem komunikace na sjednocování názoru na vzniklý problém v primárních a sekundárních pracovních skupinách. Problém a jeho vztah k rozhodovacímu procesu je zde chápán takto:

- Problém je uvažován jako nedostatek určitých prostředků k dosažení žádoucích cílů. Tyto prostředky mohou být hmotného i nehmotného charakteru — například nedostatek metod či znalostí všeho druhu.

- Obráceně se může stát problémem také formulace cílů — odpovídající prostředkům, které jsou k dispozici pro jejich dosažení.

Tím se dostáváme k dvojímu základnímu členění problémů na problémy existující v současnosti a problémy možné v budoucnosti (potenciální). Nesprávná volba cílů vytváří potenciální problémy.

Problémy jsou řešeny rozhodovacími procesy. Vlastním smyslem rozhodnutí je odstranění problému (existujícího či potenciál-

ního). Růst problémů v organizaci svědčí zpravidla o snižování účinnosti funkce řízení v organizaci.

Každá organizace může řešit své problémy jen v rámci určitých, vymezených změn podmínek své existence.

Účelovostní prvky, které tvoří organizaci, mají své vymezené oblasti problémů. Pro úspěšné fungování organizace mají velký význam efektivně probíhající procesy sjednocování názorů na problém.

V článku se pokusíme vytvořit určitý model na základě poznatků týkajících se komunikačních procesů ve skupině pracovníků vzhledem k rozhodovacímu procesu. Tyto poznatky byly ověřovány empirickými průzkumy. Jejich praktické využití v řízení, a tím i při rozhodování, je mnohostranné, a to jak vzhledem k řízeným jedincům organizovaným ve skupině, kteří mají realizovat rozhodnutí přijatá vně této skupiny, tak vzhledem k řídicím jedincům, kteří rozhodují stále více jako skupina.

Jestliže se na jedné straně zdůrazňuje význam včasného odhalení (uvědomění si) určitého problému, závisí na druhé straně jeho úspěšné řešení především na tom, jak dalece se pracovníci organizace shodují v názoru na jeho závažnost. Při provádění problémových analýz v podnicích se setkáváme často s tím, že řídicí pracovníci středních a nižších stupňů řízení poukazují na to, že přesvědčit nadřízené kompetentní pracovníky o významnosti problému, který vyžaduje pozornost vyššího stupně řízení, je dlouhodobou záležitostí.

Přitom nejde pouze o to, aby určitý problém pronikl po vertikální ose zdola nahoru a shora dolů; často stejnou závažnost má i participace horizontálně postavených účelových prvků v dané organizaci.

Vědomí společného zájmu všech těchto prvků v organizaci, dostatečná motivace na

dosahování celkových dobrých výsledků, vytváří základní předpoklad úspěšného koordinovaného řešení problémů. Přitom každý subsystém, každá problémová oblast v organizaci má své problémy, které jsou pro ni prvořadé. Přijmout za své další problémy z jiných oblastí, zvláště pak ty, jež se jí nyní bezprostředně netýkají, vyžaduje vysoký stupeň vědomí spoluodpovědnosti za dobré fungování celé organizace.

Poněvadž stávající organizační struktura podniků nabývá stále více charakteru prolínajících se skupin, formuje se i vědomí o problémech ve skupinách různých úrovní, kdy vedoucí skupin tvoří současně skupiny vyšší úrovně atd.

Zkoumání zákonitostí procesů, jimiž se řídí sjednocování názoru na problém ve skupině, nabývá na významu současně s tím, jak vystupují do popředí zájmu teorie i praxe otázky analýzy problémů v organizaci (v instituci) všeobecně a spolu s tím i otázky způsobů jejich řešení.

Jestliže převážná část problémů v podnicích se řeší prostřednictvím rozhodovacích procesů, kde příprava rozhodnutí, vlastní rozhodnutí i příprava jeho realizace se odehrává ve skupinách lidí (nemluvě o vlastní realizaci usnesení, k níž dochází v podstatě zcela ve skupinách jeho vykonavatelů), pak je zřejmé, jaký význam má znalost základních proměnných a jejich vzájemných vztahů v realitě se odehrávajících procesů, během nichž dochází v nejrůznějších skupinách lidí v podniku k vytváření názorů na existující problémy a způsoby jejich řešení. Konstrukce popisovaného modelu umožňuje řídicím pracovníkům ovlivňovat reálný proces sjednocování názoru na problém ve skupinách vhodným působením na jednotlivé proměnné (prvky), které jej ovlivňují. (Přitom jsem přesvědčen o tom, že vysoká úroveň sjednocení názoru na problém ve skupině úzce souvisí — za jinak stejných podmínek — s vysokou kvalitou rozhodovacích procesů a vysokou kvalitou realizace přijatého rozhodnutí.)

Stanovení proměnných modelu „sjednocování názoru na řešení problému ve skupině“ ve vztahu k rozhodovacímu procesu

První základní komponentou je objektivní *důležitost problému* pro skupinu a možnost její změny.

Dalšími vstupními proměnnými, s nimiž musíme počítat v rámci tohoto modelu, jsou *vnímaná rozdílnost názorů členů skupiny* v čase t na vzniklý problém a jeho řešení a *soudržnost skupiny*, chápáná jako úroveň motivační jednoty členů skupiny.

Proměnnou definovanou jako rozdílnost názoru členů skupiny v čase t na vzniklý problém musíme uvažovat proto, že cílem rozhodovacího procesu je vydat rozhodnutí, které má pokud možno optimálně řešit vzniklý problém. Je žádoucí, aby došlo ke zmenšení či úplnému odstranění rozdílnosti v názorech členů skupiny na řešení problému.

Proměnnou „soudržnost skupiny“ musíme uvažovat proto, že dobré výsledky při realizaci účinného rozhodnutí závisí jak na jeho kvalitě, tak na motivaci k jeho provedení. Přitom tato motivace je úměrná úrovni soudržnosti skupiny s ohledem na společný zájem všech jejích členů na realizaci tohoto rozhodnutí.

Vstupními a výstupními proměnnými modelu „sjednocování názoru na řešení problému ve skupině“ vzhledem k rozhodovacímu procesu je tedy určitá vnímaná rozdílnost názoru členů skupiny v čase t na vzniklý problém a jeho řešení a určitá soudržnost skupiny. Logika transformace změn úrovně těchto proměnných v čase (ze vstupních na výstupní proměnné) je vlastním předmětem našeho zájmu. K tomu, aby ve skupině mohl probíhat rozhodovací proces, je nutné, aby mezi jejími členy došlo k výměně informací o problému a jeho řešení. To pak vede ke zmenšení rozdílnosti názorů na vzniklý problém a jeho řešení a na zvýšení soudržnosti skupiny.

Jestliže například výměna informací mezi členy skupiny bude probíhat tak, že jeden člen skupiny vnutí zbývajícím dvěma členům své řešení a toto je pouze formálně přijato jako výsledné rozhodnutí o řešení problému, pak je velmi pravděpodobné, že člen, který „zvítězil“, bude silně motivován k dobrému provádění řešení, avšak zbýající dva budou motivováni nedostatečně. Tím dojde ke snížení soudržnosti skupiny, jak ve směru realizace stanoveného rozhodnutí, tak i ve směru budoucí aktivity členů skupiny při výměnách informací za účelem hledání optimálního řešení vzniklých problémů v organizaci. To znamená, že proměnné, které budou ovlivňovat změny hodnot výstupních proměnných,

tj. vnímanou rozdílnost názorů členů skupiny a soudržnost skupiny, budou totožné s těmi, které ovlivňují průběh a účinnost procesu výměny informací mezi členy skupiny.

Stanovení jednotlivých proměnných ovlivňujících proces výměny informací mezi jednotlivými členy skupiny a jejich kauzálních vazeb vychází z některých Festingerových závěrů, které byly kriticky přehodnoceny a upraveny jak v teoretické hypotéze, tak také na základě vlastních dílčích průzkumů (1), (2), (3). V této souvislosti je nutno zdůraznit, že zvolený přístup je pouze jedním z možných přístupů k dílčímu zkoumání předmětné problematiky, jehož únosnost je tímto předkládána k širšímu odbornému posouzení.

Výchozí hypotézy konstruovaného modelu můžeme formulovat takto:

1. Tlak na výměnu informací mezi členy skupiny — za účelem odstranění rozdílnosti názoru na vzniklý problém — je tím větší, čím větší je rozdílnost názorů týkajících se tohoto problému.

2. Tentýž tlak je tím větší, čím větší je stupeň důležitosti problému pro činnost skupiny.

3. Tentýž tlak je tím větší, čím větší je soudržnost skupiny.

4. Míra změny názorů jednotlivých členů skupiny v důsledku příjmu informací od jiných členů skupiny je tím větší, čím vyšší je tlak k názorové jednotě členů skupiny.

5. Míra změny názorů členů skupiny na řešení vzniklého problému zvětšuje se s tlakem ke zmenšení rozdílnosti názoru na tento problém a jeho řešení vlivem výměny informací mezi členy skupiny, a to tehdy, když příjemce informací je dobře integrován se skupinou.

S ohledem na výše uvedené výchozí body si můžeme uvést jednotlivé proměnné, ovlivňující proces výměny informací mezi členy skupiny, názorovou jednotou členů skupiny na řešení vzniklého problému v organizaci (nalezení optimálního rozhodnutí) a dosažení patřičné úrovně motivace všech členů skupiny na realizaci tohoto rozhodnutí. Bude se jednat o proměnné ve smyslu tlaku na výměnu informací (komunikaci) mezi členy skupiny v čase t , dále tlaku registrovaného skupinou, který směřuje k dosažení jednotnosti názorů na vzniklý problém a jeho řešení v čase t (tlak k názorové jednotě), tlaku ke zmenšení rozdílnosti

názorů na vzniklý problém a jeho řešení vlivem realizovaných výměn informací mezi členy skupiny v čase t .

Na základě výše definovaných proměnných a hypotéz můžeme vytvořit model systému „sjednocování názoru na řešení problému ve skupině“ vzhledem k rozhodovacímu procesu a popsat jeho strukturu a chování.

Kinematické zobrazení modelu a transformační rovnice

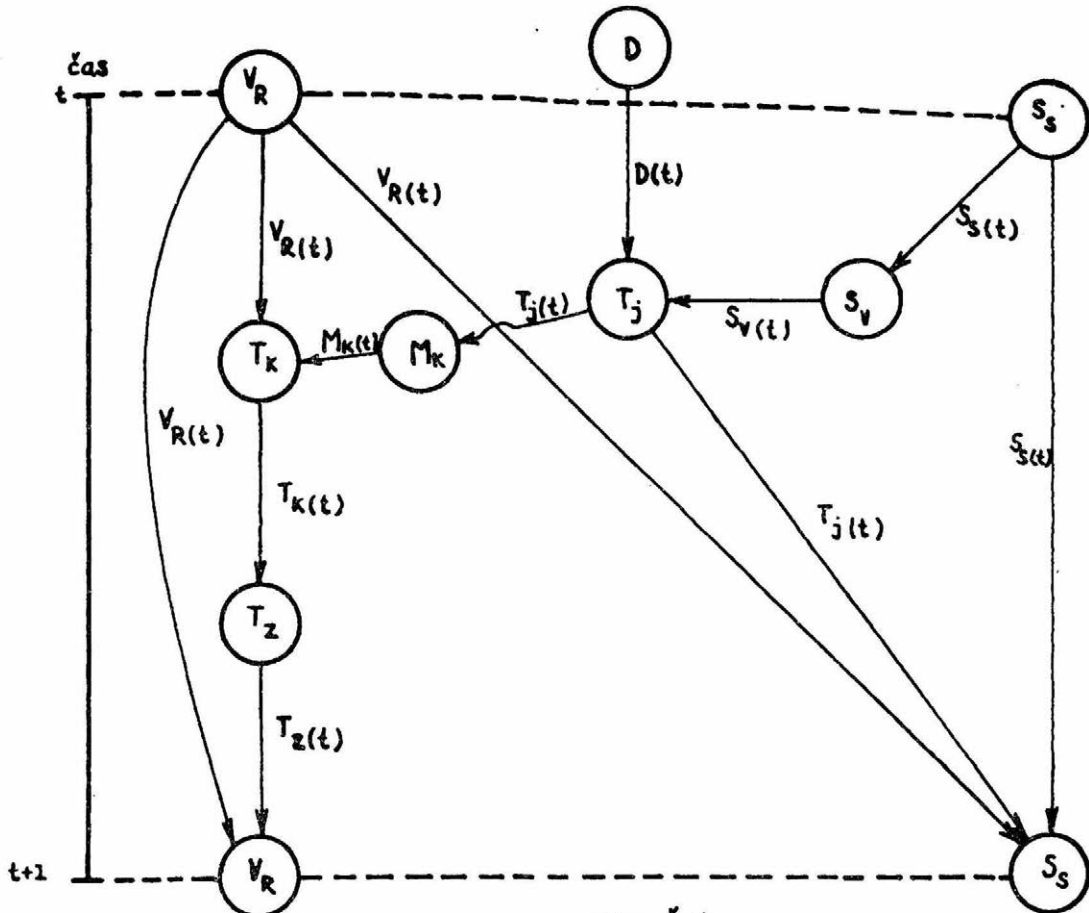
Z kinematického zobrazení modelu uvedeného na obr. č. 1 je zřejmá struktura systému tohoto modelu, která vymezuje vzájemné vazby jeho prvků. Rovněž transformační rovnice modelu nám popisují strukturu systému tohoto modelu. Využijeme je k analýze a popisu jeho chování prostřednictvím dílčích přenosů nebo výsledného přenosu informací, které zobrazují stav jednotlivých proměnných (prvků) systému modelu „sjednocování názoru na řešení problému ve skupině“ v daném čase t . (V kinematickém schématu modelu jsou prvky systému symbolicky označeny v kroužcích — např. V_R , informace o proměnných pak $V_R(t)$, $T_j(t)$ atd.)

Jednotlivé proměnné (informace):

- $V_R(t)$ — vnímaná rozdílnost názorů členů skupiny na vzniklý problém a jeho řešení v čase t ,
- $T_k(t)$ — tlak na komunikaci mezi členy skupiny v čase t ,
- $M_k(t)$ — tlak na hledání a nalézání možností vhodných informačních spojení členů skupiny v čase t ,
- $T_z(t)$ — tlak na zmenšení rozdílnosti názorů na vzniklý problém v důsledku výměny informací mezi členy skupiny v čase t ,
- $D(t)$ — důležitost problému pro skupinu v čase t ,
- $S_v(t)$ — schopnost a ochota členů skupiny vnímat ovlivňování svých názorů na problém a jeho řešení v důsledku výměny informací s jinými členy skupiny v čase t ,
- $T_j(t)$ — tlak registrovaný skupinou, který směřuje k dosažení jednotnosti názorů na vzniklý problém a jeho řešení v čase t (tlak na názorovou jednotu),
- $S_s(t)$ — soudržnost skupiny v čase t .

Transformační rovnice modelu

Transformační rovnice popisující přiřazení vstupních a výstupních informací, které charakterizují stav jednotlivých prvků systému tohoto modelu, jsou sestaveny na základě v předcházející části článku uvedených hypotéz vazeb mezi proměnnými modelu.



obr. č. 1.

$$T_k(t) = T_k(V_R(t); M_k(t)) \quad (1)$$

$$T_j(t) = T_j(D(t); S_v(t)) \quad (2)$$

$$S_v(t) = S_v(S_s(t)) \quad (3)$$

$$M_k(t) = M_k(T_j(t)) \quad (4)$$

$$T_z(t) = T_z(T_k(t)) \quad (5)$$

Časovou změnu v rozdílnosti názorů na vzniklý problém a jeho řešení během rozhodovacího procesu popíšeme prostřednictvím transformační rovnice (6).

$$\frac{dV_R}{dt} = f(T_z(t); V_R(t)) \quad (6)$$

Časovou změnu v soudržnosti skupiny během rozhodovacího procesu popíšeme prostřednictvím transformační rovnice (7)

$$\frac{dS_s}{dt} = h(S_s(t); (T_j(t); V_R(t))) \quad (7)$$

Budeme předpokládat, že $\Delta V_R = V_R(t+1) - V_R(t)$ a v diferenciálním tvaru pro

dt pak dV_R a $\Delta S_s = S_s(t+1) - S_s(t)$ a v diferenciálním tvaru pro dt pak dS_s .

Jak již bylo dříve uvedeno, jsou průběhy časových změn V_R a S_s velmi důležité pro hodnocení efektivnosti rozhodovacího procesu.

O hodnotě proměnných modelu budeme předpokládat, že každá z nich je určitým průměrem nebo souhrnem pro členy skupiny. Pro zkoumání chování modelovaného systému musíme tedy předpokládat, že velikost každé proměnné v čase t může být vyjádřena reálnou hodnotou.

Zjišťování kvantitativních hodnot proměnných modelu

O zjišťování kvantitativní úrovně proměnných popisovaného modelu platí to, co platí obecně o měření všech sociálních kvalit — je možno je měřit pouze nepřímo — pro-

střednictvím změn kvantitativních znaků jevů, které s těmito kvalitami bezprostředně souvisí.

Měření proměnné V_R

Rozdílnost názoru na vzniklý problém ve skupině je možno měřit pomocí formuláře sloužícího k unifikovanému zachycení charakteristik problémů a návrhů na jejich řešení. Členové skupiny v něm vyjadřují svůj názor na určitý problém, provádějí jeho charakteristiku a vyjadřují své názory na jeho řešení na začátku zkoumaného procesu sjednocování názoru a po uplynutí určité doby znovu. Tento postup je možno několikrát opakovat. Podle změn četností rozdílných charakteristik téhož problému, vyjádřených ve formulářích v různých časových obdobích, je možno usuzovat na míru rozdílnosti názorů na daný problém.

Příklad formuláře

Formulář specifikace problému:

1. Formulace problému
2. Podrobnější specifikace problému
3. Kdo je kompetentní jej řešit
 - a) mistr
 - b) vedoucí dílny
 - c) vedoucí závodu
4. Aktuálnost řešení
 - a) v co nejkratším čase
 - b) po důkladné rozvaze
 - c) je třeba řešit perspektivně
5. Jak dlouho již problém trvá
 - a) velmi dlouho (pravděpodobně déle jak 5 let)
 - b) dlouho (asi 2 až 5 let)
 - c) kratší dobu (zhruba do dvou let)
6. Závažnost problému
 - a) prvořadě důležitosti
 - b) velmi závažný
 - c) méně závažný
7. Řešení problému
 - a) problém se řeší, ale vždy se znovu vyskytuje
 - b) problém se neřeší

Formulář specifikace návrhů na řešení problému:

1. Formulace návrhu
2. Podrobnější specifikace návrhu
3. Stupeň propracovanosti návrhu
 - a) je naprosto domyšlen a jsme přesvědčeni o jeho úspěšné realizaci
 - b) bude nutné jej konfrontovat s jinými variantami řešení a vybrat nejlepší
 - c) je to pouze návrh, který bude nutno důkladněji promyslet
4. Aktuálnost realizace návrhu
 - a) v co nejkratším čase
 - b) po důkladné rozvaze
 - c) perspektivně

5. Původnost návrhu

- a) tento návrh není nic nového, je třeba jej jen realizovat
- b) nejsem si jist, zda je dostatečně znám kompetentním osobám
- c) pravděpodobně není znám kompetentním osobám

Měření proměnné T_k

Tuto proměnnou je možno měřit četností a dobou trvání osobních kontaktů mezi členy skupiny. Jestliže se zvyšuje počet setkání a doba strávená vzájemnou diskusí mezi členy skupiny, svědčí to nesporně o zvyšujícím se tlaku na komunikaci mezi členy skupiny. Přitom jak četnost, tak čas věnovaný této komunikaci je možno měřit buď autosnímko-
váním, či zpětně hrubým odhadem pomocí dotazníků, pozorováním apod.

Měření proměnné M_k

Jedním z předpokladů toho, aby si lidé porozuměli, je, že musí, obrazně řečeno, mluvit stejným jazykem. V tomto smyslu je tlak na hledání vhodné komunikace nepřímo měřitelný časem, který věnují členové skupiny objasnění a pochopení rozdílného stanoviska ostatních členů, zvládnutí odlišné terminologie, metod přístupu, specifík profesního pohledu na daný problém atp. Je to tedy v první řadě čas věnovaný přípravě efektivní diskuse z hlediska obsahového. Patří sem však také snaha hledat způsoby vhodné komunikace — kde, jak a kdy komunikovat. Měření této proměnné se kladou do cesty obzvláštní překážky, je však možno ji měřit obdobně jako předešlou proměnnou T_k přinejmenším hrubým odhadem času věnovaného přípravě skupinových diskusí.

Měření proměnné T_z

Samotný tlak na hledání a nalézání možností vhodných informačních spojení i četnost a doba skutečně realizované komunikace nemusí ještě být přímo úměrné tlaku na zmenšení rozdílnosti názorů na vzniklý problém. Dukazem toho jsou například výsledky hodnocení úrovně pracovních porad.

V několika průzkumech bylo zjištěno, že tam, kde se konají skupinové diskuse a jsou vždy nebo obvykle užitečné, je tato skutečnost v těsné přímé vazbě na výborné nebo dobré hodnocení výkonnosti a pracovní iniciativy spolupracovníků, na pozitivním hodnocení vedoucích, volbě převážně stejných

spolupracovníků, přání setrvat ve skupině atp. Naproti tomu tam, kde se tyto diskuse nekonají nebo jsou neužitečné, byla zjištěna nepřímá závislost na výše uvedených jevech. Přitom bylo zjištěno, že tam, kde se tyto diskuse nekonaly, bylo hodnocení dalších zjišťovaných proměnných lepší než tam, kde se konaly, ale nepřinášely žádný efekt („je to ztráta času“ podle mínění zúčastněných).

Úroveň proměnné T_z je tedy možno měřit prostřednictvím změn četností hodnocení úrovně konaných skupinových diskusí (výrobních, pracovních porad).

Jestliže se sníží četnost odpovědí hodnotících konané diskuse jako ztrátu času, můžeme z toho usuzovat na zvýšení tlaku na zmenšení rozdílnosti názorů v důsledku výměny informací mezi členy skupiny v čase t , a naopak.

Měření proměnné S_b

Schopnost a ochota vnímat ovlivňování názorů jinými členy skupiny je odvislá od složení skupiny, bezprostředně souvisí s její soudržností a s tím, jak si členové skupiny navzájem váží jeden druhého. Schopnost tohoto vnímání je dána určitými kvalifikačními předpoklady a ochota k němu závisí na určitých inovačních faktorech.

Obojí je měřitelné: schopnost například srovnáním ideálního (event. normovaného) stavu se skutečností, ochota pak podle úrovně vzájemného hodnocení schopností spolupracovníků ve skupině.

Měření proměnné T_j

Tlak na dosažení jednotnosti názorů o vzniklém problému ve skupině je podmíněn vědomím důležitosti problému pro skupinu (pocitu ohrožení) a vědomím nutnosti (nebo alespoň výhodnosti) společného postupu při jeho řešení. Je tedy možno měřit tuto proměnnou například jako součet zjištěné hodnoty závažnosti problému (podle formuláře — viz měření V_R) a hodnoty soudržnosti skupiny.

Měření proměnné S_s

Nepřímo je možno tuto proměnnou měřit prostřednictvím četnosti odpovědí členů skupiny na otázky typu:

Přejete si zůstat ve skupině?

Drží všichni členové za jeden provaz?

Pomáhají si vzájemně členové skupiny?

Máte své přátele převážně mezi členy skupiny nebo mimo členy této skupiny?

Je možno je však měřit také úrovní fluktuace členů skupiny nezaviněnou objektivní příčinou, vyrovnaností plnění individuálních úkolů apod.

Dílčí přenosy a výsledný přenos informací

Zkoumání chování systému modelu provedeme na základě stanovení informačních přenosů popisujících chování jednotlivých prvků systému i celého systému. Přenos budeme chápat jako poměr výstupních informací ke vstupním informacím (ve smyslu změn hodnot těchto informací), tj. až již vstupních a výstupních informací v rámci jednotlivých prvků systému, či v rámci celého systému. Přenos bude pak určovat, k jakým změnám dochází v úrovni hodnot výstupních informací. Při vyjadřování kvantitativních hodnot proměnných a jejich změn (vnímaných prostřednictvím informací) nás nemusí zajímat — a v mnoha případech u tohoto druhu přenosů není možno zjistit — zda například působením určitých vstupních informací se soudržnost S_s ve zkoumané skupině zvětší nebo zmenší podle přesně kvantifikovatelné analytické funkce. Zajímá nás směr závislosti, tj. v jakém směru dochází k transformaci vstupní informace na výstupní informaci.

Zkoumáme tedy, zda dochází ke zvětšení nebo zmenšení kvantitativní hodnoty výstupní informace přenosem kvantitativně změněné hodnoty vstupní informace. Rozumíme-li pojmem přenos poměr výstupních informací ke vstupním informacím, pak pro určení tohoto přenosu, jež bude charakterizovat jeho směr, budeme používat parciálních derivací funkcí, vyjádřených transformačními rovnicemi, podle nichž jsme popisovali strukturu systému. (Znaménka parciálních derivací budou pak určovat směr závislosti, tj. charakter přenosů.) Budeme tedy parciálně derivovat funkce, která nám vlastně charakterizuje výstupní informaci podle proměnné, jež charakterizuje vstupní informaci, a tím dostaneme poměr, který jsme výše nazvali přenosem. Ze znalosti znamének jednotlivých parciálních derivací funkcí, tj. přenosů, můžeme pak určovat podle struktury systému výsledné přenosy.

Tvorba dílčích a celkových přenosů informací popisujících chování systému modelu

S ohledem na analýzu efektivnosti průběhu rozhodovacího procesu, jehož cílem je stanovení optimálního rozhodnutí pro řešení vzniklého problému a dosažení požadované úrovně motivace všech členů skupiny na realizaci tohoto rozhodnutí v praxi, nás bude zajímat charakter výsledného přenosu systému ve smyslu průběhu změn proměnné V_R ve směru jejího zmenšování a proměnné S_s ve směru zachování požadované soudržnosti skupiny nebo jejího zvětšení na konci rozhodovacího procesu. V rámci zkoumání chování systému musíme tedy stanovit řetězce dílčích přenosů popisujících chování jednotlivých prvků systému a charakter těchto přenosů, neboť výsledný přenos, odrážející charakter změn výsledných výstupních proměnných systému (V_R, S_s), je závislý na vzájemných vazbách dílčích přenosů a jejich charakteru.

Při stanovování řetězců dílčích přenosů dochází vlastně k určení, které prvky systému musí být aktivovány v čase a jak se musí během času změnit hodnoty vstupní a výstupní informace zobrazující chování těchto prvků, aby systém vykazoval požadované chování odvozené od cílů rozhodovacího procesu. Charakter určitých přenosů, tj. znamének parciálních derivací, jejichž prostřednictvím jsou zobrazeny přenosy, bude určen buď na základě hypotéz uvedených v předcházejících částech pojednání, týkajících se komunikačních procesů v pracovních skupinách, nebo výpočtem vycházejícím ze znalosti charakteru výsledného přenosu a ze znalosti některých dílčích přenosů, které jsou v řetězci dílčích přenosů determinujících zkoumaný výsledný přenos uspořádány tak, aby skladbou znamének dílčích přenosů jednotlivých prvků systému bylo dosaženo požadovaného znaménka parciální derivace — přenosu, který determinuje charakter výsledného přenosu.

Charakter daného přenosu podle znaménka parciální derivace je možno interpretovat tím způsobem, že v případě, je-li znaménko přenosu — parciální derivace — větší než nula, pak změna hodnoty výstupní informace je přímo úměrná změně hodnoty vstupní informace během času. Nepřímo úměrná změna

je pak v případě záporného znaménka (menší než nula) přenosu.

Zkoumání chování systému s ohledem na změnu proměnné V_R

Jak již bylo zdůrazněno, první výslednou proměnnou, jejíž změny v čase ovlivňují průběh rozhodovacího procesu a jeho cíl ve směru nalezení optimálního rozhodnutí, je proměnná V_R . S ohledem na tuto skutečnost si nejdříve budeme analyzovat možnou změnu v čase u této proměnné s určením, jakých podmínek, tj. jakého chování, musí dosáhnout tento systém, aby došlo ke zmenšení nebo k úplnému odstranění rozdílnosti názoru (sjednocení názoru členů skupiny) na řešení problému (stanovení optimálního rozhodnutí).

Časová změna proměnné V_R je definována rovnicí (6), tj.

$$\frac{dV_R}{dt} = f(T_z(t); V_R(t)),$$

přičemž

$$T_v(t) = T_z(T_k(t)).$$

Dosadíme-li pak vztah $T_z(t) = T_z(T_k(t))$ do diferenciální rovnice (6), pak dostaneme

$$\frac{dV_R}{dt} = f[T_z(T_k(t); V_R(t))] \quad (9)$$

Z této rovnice si pak můžeme určit přenos (F_1) části systému jako poměr změn hodnoty výstupní informace ke změně hodnoty vstupní informace, kdy výstupní informace bude obrážet rychlost změny proměnné V_R v čase a vstupní informace bude obrážet hodnotu proměnné T_k během času. Budeme tedy zkoumat tento přenos za podmínky, že existuje určitá úroveň rozdílnosti názorů na řešení vzniklého problému mezi členy skupiny. Přenos F_1 bude pak ve tvaru:

$$F_1 = \frac{\partial f}{\partial T_k(t)} = \frac{\partial f}{\partial T_z(t)} \cdot \frac{\partial T_z}{\partial T_k(t)}$$

S ohledem na uvedené hypotézy č. 1, 2, 4, 5 a požadavky kladené na efektivnost rozhodovacího procesu musí platit, že $F_1 < 0$, což znamená, že rychlost změny k názorové jednotě členů skupiny, tj. ve směru zmenšení rozdílnosti názorů členů skupiny na řešení problémů, bude tím větší, čím větší bude tlak na komunikaci.

S ohledem na účel rozhodovacího procesu a hypotézu č. 5 musí platit o charakteru

přenosu $-\frac{\partial f}{\partial T_z(t)}$, že hodnota dílčího přenosu musí být menší než nula a s ohledem na charakter — znaménko přenosu F_1 — musí platit, že přenos $-\frac{\partial T_z}{\partial T_k(t)}$ musí nabýt hodnoty větší než nula, aby v rámci rozhodovacího procesu došlo k rozhodnutí na základě sjednoceného názoru všech členů nebo většiny členů skupiny. To je jedním z požadavků kladených na efektivnost rozhodovacího procesu.

V tomto smyslu pak významnou proměnnou, lze říci „uzlovou“ proměnnou, jejíž hodnota, mění se v čase, ovlivňuje přes změny hodnoty proměnné T_z změny hodnoty proměnné V_R , je proměnná T_k , neboť v důsledku změn četnosti informačních výměn mezi jednotlivými členy skupiny, tj. s růstem četnosti těchto výměn, zesiluje také možnost růstu tlaku T_z , na jehož základě dochází ke zmenšování rozdílnosti názoru na řešení problému, tj. ve smyslu stanovení optimálního rozhodnutí.

Za tímto účelem je třeba stanovit přenos části systému, kde výstupní proměnnou je proměnná T_k , prostřednictvím řetězů dílčích přenosů prvků systému, na základě jejichž aktivace a charakteru přenosů informací dochází ke změnám hodnoty proměnné T_k . (Daný prvek systému je identický s určitou proměnnou systému a při aktivaci určitého prvku identická proměnná nabývá v čase určité hodnoty větší jak nula.) První vstupní proměnnou změny, jejíž hodnoty v čase ovlivňují změny hodnoty proměnné T_k , je proměnná D . Změna hodnoty této proměnné ovlivňuje změnu hodnoty T_k prostřednictvím aktivace prvků systému v daném řetězci, tj. od prvku D až po prvek T_k .

Chování tohoto systému s ohledem na změny proměnné T_k v důsledku změn hodnoty proměnné D v čase popíšeme prostřednictvím přenosu $F_2 = \frac{\partial T_k(t)}{\partial D(t)}$. Pokud jde o charakter tohoto přenosu, tj. jeho znaménka, pak v souladu s hypotézou č. 2 a požadavky kladenými na efektivnost rozhodovacího procesu musí být přenos F_2 větší než nula, neboť snižování rozdílnosti názoru členů

skupiny na vzniklý problém a jeho řešení a nalézání optimálního rozhodnutí je podmíněno růstem tlaku na komunikaci. Přenos F_2 pak bude ve tvaru:

$$F_2 = \frac{\partial T_k(t)}{\partial D(t)} > 0$$

V souladu s hypotézou č. 2 musí platit o charakteru dílčího přenosu $\frac{\partial T_j}{\partial D(t)}$, že $\frac{\partial T_j}{\partial D(t)}$ je větší než nula a pak charakter dvou zbývajících dílčích přenosů $\frac{\partial T_k}{\partial M_k(t)}$ a $\frac{\partial M_k}{\partial T_j(t)}$ určíme s ohledem na charakter znaménka přenosu F_2 . Znaménko těchto dvou dílčích přenosů musí být kladné, tj. větší než nula, nebo záporné. V každém případě při růstu důležitosti problému roste tlak na uniformity (T_j) podle empirických zjištění při určité úrovni soudržnosti skupiny. V případě kladných znamének přenosů $\frac{\partial M_k}{\partial T_j(t)}$ a $\frac{\partial T_k}{\partial M_k(t)}$ při růstu T_j je růst hodnoty proměnné T_k podmíněn růstem hodnoty M_k během času a v případě zápornosti znamének dílčích přenosů dochází k intenzivnímu růstu hodnoty proměnné T_k růstem četnosti výměn informací mezi členy skupiny s cílem zmenšení rozdílnosti jejich názorů na daný problém a jeho řešení při snižující se četnosti jednotlivých schůzek, porad apod. členů skupiny. Charakter a důležitost problému jsou mezi členy skupiny v tomto případě natolik vyjasněny, že není nutno hledat další možnosti výměn informací pro ujasnění si daného problému.

Druhou vstupní proměnnou změny, jejíž hodnoty v čase ovlivňují změnu hodnoty T_k , je proměnná S_s .

Změny hodnoty této proměnné ovlivňují změnu hodnoty proměnné T_k prostřednictvím aktivace prvků systému v daném řetězci, tj. od prvku S_s až po prvek T_k .

Chování systému s ohledem na změny proměnné T_k v důsledku změn hodnoty proměnné S_s v čase popíšeme prostřednictvím přenosu

$$F_3 = \frac{\partial T_k(t)}{\partial S_s(t)}$$

Charakter tohoto přenosu, tj. jeho znaménko (v souladu s hypotézou č. 3 a požadavky

$$F_2 = \frac{\partial T_k(t)}{\partial D(t)} = \frac{\partial T_k}{\partial M_k(t)} \cdot \frac{\partial M_k}{\partial T(t)} \cdot \frac{\partial T_j}{\partial D(t)}$$

kladenými na efektivnost rozhodovacího procesu ve směru sjednocování názorů členů skupiny na řešení problému), *musí být vždy větší než nula*. Tento závěr vyplývá z poznatku, že při růstu soudržnosti skupiny dochází k růstu tlaku na komunikaci mezi členy skupiny, neboť při růstu soudržnosti skupiny, tj. při růstu úrovně motivace všech členů skupiny ve směru nalezení optimálního řešení vzniklého problému — optimálního rozhodnutí — a jeho úspěšné realizace v praxi, se budou členové skupiny snažit v co největší četnosti si vyměňovat informace za účelem dosažení optimálního rozhodnutí. Přenos F_3 pak bude ve tvaru:

$$F_3 = \frac{\partial T_k(t)}{\partial S_s(t)} > 0$$

Charakter — znaménko dílčích přenosů $\frac{\partial T_k}{\partial M_k(t)}$ a $\frac{\partial M_k}{\partial T_j(t)}$ při růstu $T_j(t)$ — byl diskutován v rámci zkoumání přenosu F_2 .

V zájmu efektivnosti rozhodovacího procesu požadujeme, aby docházelo k růstu hodnoty proměnné S_s v čase. S ohledem na výchozí hypotézy pak dochází při růstu hodnoty proměnné S_s k růstu hodnoty proměnné T_j . Na základě těchto předpokladů, charakteru — znaménka přenosu F_3 a možných znamének dílčích přenosů $\frac{\partial T_k}{\partial M_k(t)}$ a $\frac{\partial M_k}{\partial T_j(t)}$ — musí pak přenosy $\frac{\partial T_j}{\partial S_v(t)}$ a $\frac{\partial S_v}{\partial S_s(t)}$ být větší než nula, nebo menší než nula.

V případě kladného znaménka těchto dílčích přenosů je růst hodnoty proměnné T_j při růstu hodnoty proměnné S_s podmíněn růstem hodnoty proměnné S_v . Všichni členové jsou nejen *ochotni*, což je podmínkou, ale i *schopni* plně participovat na hledání optimálního řešení vzniklého problému.

V případě záporného znaménka dílčích přenosů $\frac{\partial T_j}{\partial S_v(t)}$ a $\frac{\partial S_v}{\partial S_s(t)}$ při růstu hodnoty proměnné S_s a T_j pak klesá v čase hodnota proměnné S_v , neboť členové skupiny, i když jsou *ochotni* si vyměňovat informace s jinými členy skupiny, nejsou všichni *schopni* podílet se na určité úrovni výměny informací, ale plně „důvěřují“ jedinci nebo omezenému

počtu členů skupiny, který nebo kteří stanoví řešení problému.

Poslední vstupní proměnnou, ovlivňující změny hodnoty proměnné T_k , je proměnná V_R ve smyslu své počáteční hodnoty.

Chování systému s ohledem na změny proměnné T_k v důsledku různých počátečních úrovní proměnné V_R si popíšeme prostřednictvím přenosu

$$F_4 = \frac{T_k(t)}{V_R(t)}$$

a v souladu s hypotézou č. 1 pak znaménko tohoto přenosu musí být kladné, tj.

$$F_4 = \frac{T_k(t)}{V_R(t)} > 0$$

Na základě analýzy výše uvedených přenosů jsme vymezili chování určené jedním z požadavků ovlivňujících efektivnost rozhodovacího procesu, jímž je snížení rozdílnosti názorů členů skupiny na řešení vzniklého problému a jeho realizaci v praxi.

Zkoumání chování systému „sjednocování názoru na řešení problému ve skupině“ s ohledem na požadavek stavu proměnné S_s vzhledem k rozhodovacímu procesu

Druhou výslednou proměnnou změny, jejíž hodnoty v čase ovlivňují průběh rozhodovacího procesu a motivaci všech členů na realizaci tohoto rozhodnutí v praxi, je proměnná S_s . S ohledem na tuto skutečnost provedeme v následující části článku analýzu chování popisovaného systému a určíme, za jakých podmínek dochází ke snížení úrovně soudržnosti skupiny, tj. jakého chování musí systém dosáhnout, aby na konci rozhodovacího procesu — při stanovení rozhodnutí — k tomuto snížení nedošlo. Budeme tedy analyzovat, jaký musí být průběh změny hodnoty proměnné S_s v čase, aby systém na konci rozhodovacího procesu nabyl opět dynamického rovnovážného stavu vzhledem k proměnné S_s , tj. aby $dS_s = 0$. V tomto případě přechodu systému z jednoho rovnovážného stavu do druhého nedochází ke snížení soudržnosti skupiny.

Systém je uveden do nerovnovážného stavu vznikem problému, který musí skupina řešit,

2) $F_3 = \frac{\partial T_k(t)}{\partial S_s(t)} = \frac{\partial T_k}{\partial M_k(t)} \cdot \frac{\partial M_k}{\partial T_j(t)} \cdot \frac{\partial T_j}{\partial S_v(t)} \cdot \frac{\partial S_v}{\partial S_s(t)}$

a existenci rozdílnosti názorů členů skupiny na jeho řešení.

Nový rovnovážný stav systému nastane ukončením rozhodovacího procesu, tj. při stanovení rozhodnutí, na jehož základě bude možno problém v dané organizaci řešit. S ohledem na požadavek efektivnosti rozhodovacího procesu, tj. dosažení takového rozhodnutí, při němž by členové skupiny byli v co možná největší míře motivováni na jeho úspěšné realizaci v praxi, nesmí během rozhodovacího procesu, tj. při přechodu systému z jednoho rovnovážného stavu do druhého, dojít ke snížení úrovně soudržnosti skupiny. V rámci nového dynamického rovnovážného stavu systému musí pak proměnná S_s nabýt takové hodnoty, při níž je možno dosáhnout úspěšné realizace stanoveného rozhodnutí v praxi.

Časová změna v soudržnosti skupiny během rozhodovacího procesu je definována rovnicí (7), tj.

$$\frac{dS_s}{dt} = h(S_s(t); T_j(t); V_R(t)).$$

Předpokládáme-li, že funkce $h(S_s(t); T_j(t); V_R(t))$ je diferencovatelná nebo že má v daném bodě $(S_{sp}; T_{jp}; V_{Rp})$ — bod rovnováhy — totální diferenciál, pak můžeme změnu proměnné S_s během rozhodovacího procesu, tj. dS_s , určit prostřednictvím totálního diferenciálu funkce $h(S_s(t); T_j(t); V_R(t))$, který bude ve tvaru

$$dS_s = \frac{\partial h}{\partial V_R(t)} \cdot dV_{Rp} + \frac{\partial h}{\partial T_j(t)} \cdot dT_{jp} + \frac{\partial h}{\partial S_s(t)} \cdot dS_{sp},$$

a s ohledem na požadavek na hodnotu proměnné S_s při dosažení nového rovnovážného stavu musí platit, že $dS_s = 0$.

Význam diferenciálů dS_{sp} , dV_{Rp} a dT_{jp}

dS_{sp} — požadovaná změna hodnoty proměnné S_s na počátku přechodu systému z jednoho rovnovážného stavu do druhého, zajišťující úspěšnou realizaci stanoveného rozhodnutí v praxi dosažením patřičné úrovně motivace všech členů skupiny na realizaci tohoto rozhodnutí,

dV_{Rp} — změna hodnoty proměnné V_R na konci rozhodovacího procesu, tj. v čase nového rovnovážného stavu systému,

dT_{jp} — změna hodnoty proměnné T_j na konci rozhodovacího procesu, tj. v čase nového rovnovážného stavu systému.

Z rovnice (7) vidíme, že rychlost změny soudržnosti skupiny je ovlivněna změnami hodnot proměnných T_j , V_R a S_s v určitém čase.

Snížení úrovně soudržnosti skupiny během rozhodovacího procesu pak může nastat tehdy, jestliže nedojde k odpovídajícím změnám hodnot u proměnných systému, které změny proměnné S_s ovlivňují, tj. u proměnných V_R a T_j . Právě s ohledem na tyto proměnné budeme zkoumat rovnovážný stav systému a určíme, jaký musí být charakter jeho přenosu, aby nedošlo ke snížení úrovně soudržnosti skupiny, tj. $dS_s = 0$.

Nedojde-li k požadované změně hodnoty proměnné V_R ve směru sjednocení názoru na problém a jeho řešení během rozhodovacího procesu, tj. $dV_{Rp} = 0$, pak podmínka pro rovnovážný stav systému s ohledem na proměnnou S_s bude ve tvaru:

$$\frac{\partial h}{\partial T_j(t)} \cdot dT_{jp} + \frac{\partial h}{\partial S_s(t)} \cdot dS_{sp} = 0,$$

a přenos systému popisujícího chování ve smyslu nutných změn hodnoty proměnné S_s při změně hodnoty proměnné T_j při $dV_{Rp} = 0$ pak bude:

$$F_5 = \frac{dS_{sp}}{dT_{jp}} = - \frac{\frac{\partial h}{\partial T_j(t)}}{\frac{\partial h}{\partial S_s(t)}}.$$

Mají-li být splněny požadavek efektivnosti průběhu rozhodovacího procesu, výchozí hypotéza a podmínka rovnovážného stavu systému, musí být charakter přenosu kladný, tj. $F_5 > 0$, neboť s růstem velikosti změny u proměnné T_j indukované stupněm důležitosti problému, musí růst hodnota požadované změny u proměnné S_s , tj. motivace členů skupiny na realizaci stanoveného rozhodnutí, i když nedojde ke změně rozdílnosti názorů členů skupiny na řešení problému.

Současně za této podmínky musí také růst rychlost změny hodnoty proměnné S_s v čase při rostoucí hodnotě T_j (tzn. $\frac{\partial h}{\partial T_j(t)} > 0$,

aby nedošlo ke snížení úrovně proměnné S_s na konci rozhodovacího procesu, tj. při stanovení rozhodnutí (například na základě

vnějšího tlaku z okolí skupiny nebo ze strany jednotlivce ve skupině), které je okolím skupiny akceptováno.

Růst soudržnosti skupiny v čase musí být pak realizován na základě intenzivního působení jiných informačních výměn mezi členy skupiny — zaměřených jiným směrem než k řešení vzniklého problému. Může se jednat o informační výměny na bázi přátelských vztahů apod.

S ohledem na znaménko výsledného přenosu F_5 , tj. $F_5 > 0$ a charakter přenosu $\frac{\partial h}{\partial T_j(t)} > 0$, musí pro dosažení rovnovážného stavu systému „sjednocování názoru na řešení problému ve skupině“ platit, že přenos $\frac{\partial h}{\partial S_s(t)}$ musí být menší než 0, tj.

$\frac{\partial h}{\partial S_s(t)} < 0$. Tato podmínka plyne z úvahy, že čím větší jsou změny v úrovni soudržnosti skupiny v daném čase t , tím menší může být rychlost změny u této proměnné v následujících časových intervalech rozhodovacího procesu proti času t s ohledem na podmínku rovnovážného stavu systému a omezenost změny požadované u proměnné S_s pro dosažení rovnovážného stavu.

V případě snižování hodnoty proměnné T_j během rozhodovacího procesu (klesá např. stupeň důležitosti problému), bude charakter přenosů zachován, pouze dojde ke změně požadavku na charakter průběhu výstupních proměnných daného přenosu ve smyslu zmenšování jejich hodnoty v čase v zájmu dosažení rovnovážného stavu, a to u přenosů F_5

$$\text{a } \frac{\partial h}{\partial T_j(t)}.$$

Nedojde-li během rozhodovacího procesu ke změně hodnoty proměnné T_j , tj. $dT_j = 0$ při přechodu systému z jednoho rovnovážného stavu do druhého, pak podmínka pro rovnovážný stav systému s ohledem na proměnnou S_s bude ve tvaru

$$-\frac{\partial h}{\partial V_R(t)} \cdot dV_{Rp} + \frac{\partial h}{\partial S_s(t)} \cdot dS_{sp} = 0$$

a přenos systému popisující jeho chování ve smyslu nutných změn hodnoty proměnné S_s při změně hodnoty proměnné V_R a při $dT_j = 0$ pak bude

$$F_6 = \frac{dS_{sp}}{dV_{Rp}} = - \frac{\frac{\partial h}{\partial V_R(t)}}{\frac{\partial h}{\partial S_s(t)}}.$$

S ohledem na požadavek efektivnosti průběhu rozhodovacího procesu, vychází hypotézy a podmínku rovnovážného stavu systému musí být charakter přenosu F_6 kladný, tj. $F_6 > 0$, neboť s růstem velikosti proměnné V_R během rozhodovacího procesu, což je podmíněno existencí neadekvátního tlaku na názorovou jednotu (velikost proměnné T_j během rozhodovacího procesu se nemění), musí růst požadovaná změna u proměnné S_s , tj. motivace členů skupiny na realizaci stanoveného rozhodnutí.

Neměnná úroveň tlaku na názorovou jednotu může být vyvolána například tím, že určití členové skupiny v čase nekladou důležitost problému na takový stupeň jako jiní členové. Současně za této podmínky činnosti systému musí také růst rychlost změny hodnoty proměnné S_s v čase, tj. $\frac{\partial h}{\partial V_R(t)} > 0$,

aby nedocházelo ke snížení úrovně proměnné S_s na konci rozhodovacího procesu, tj. při stanovení rozhodnutí například na základě externího tlaku z okolí skupiny ze strany jednotlivce ve skupině, které je okolím skupiny akceptováno a prosazováno jako rozhodnutí o postupu řešení problému.

Růst soudržnosti skupiny v čase pak musí být realizován jako v předcházejícím případě analýzy rovnovážného stavu systému s ohledem na proměnnou S_s na základě intenzivního působení jiných informačních výměn mezi členy skupiny. S ohledem na znaménko výsledného přenosu F_6 , tj. $F_6 > 0$, jeho tvar

a charakter přenosu $\frac{\partial h}{\partial V_R(t)} > 0$, musí pro dosažení rovnovážného stavu systému platit, že přenos $\frac{\partial h}{\partial S_s(t)}$ musí být menší než 0, tj.

$\frac{\partial h}{\partial S_s(t)} < 0$. Tato podmínka plyne z úvahy (stejně jako v předcházejícím případě analýzy), že čím větší jsou změny v úrovni soudržnosti skupiny v daném čase t , tím menší může být rychlost změny u této proměnné v následujících časových intervalech rozhodovacího procesu, s ohledem na podmínku rovnovážného stavu systému a omezenost

Výsledný přenos	Dílčí přenosy tvořící výsledný přenos
$F_1 = \frac{\partial f}{\partial T_k(t)} < 0$ $F_2 = \frac{\partial T_k(t)}{\partial D(t)} > 0$	$\frac{\partial f}{\partial T_z(t)} < 0 ; \quad \frac{\partial T_z}{\partial T_k(t)} > 0$ $\frac{\partial T_j(t)}{\partial D(t)} > 0 ; \quad \frac{\partial T_k}{\partial M_k(t)} > 0$ a současně $\frac{\partial M_k}{\partial T_j(t)} > 0$ anebo $\frac{\partial T_k}{\partial M_k(t)} < 0$ a současně $\frac{\partial M_k}{\partial T_j(t)} < 0$
$F_3 = \frac{\partial T_k(t)}{\partial S_s(t)} > 0$	$\frac{\partial T_k}{\partial M_k(t)} > 0$ a současně $\frac{\partial M_k}{\partial T_j(t)} > 0$ anebo $\frac{\partial T_k}{\partial M_k(t)} < 0$ a současně $\frac{\partial M_k}{\partial T_j(t)} < 0 ;$ $\frac{\partial T_j}{\partial S_v(t)} > 0$ a současně $\frac{\partial S_v}{\partial S_s(t)} > 0$ anebo $\frac{\partial T_j}{\partial S_v(t)} < 0$ a současně $\frac{\partial S_v}{\partial S_s(t)} < 0$
$F_4 = \frac{T_k(t)}{V_R(t)} > 0$	
$F_5 = \frac{dS_{sp}}{dT_{jp}} > 0$	$\frac{\partial h}{\partial T_j(t)} < 0 ; \quad \frac{\partial h}{\partial S_s(t)} < 0$
$F_6 = \frac{dS_{sp}}{dV_{Rp}} > 0$	$\frac{\partial h}{\partial V_R(t)} > 0 ; \quad \frac{\partial h}{\partial S_s(t)} < 0$

požadované změny u proměnné S_s pro dosažení rovnovážného stavu systému.

V případě snižování hodnoty proměnné V_R během rozhodovacího procesu (existuje dostatečný počáteční tlak na uniformitu) bude charakter přenosů zachován, pouze dojde ke změně požadavku na charakter průběhu výstupních proměnných daného přenosu ve smyslu zmenšování jejich hodnot v čase v zájmu dosažení rovnovážného stavu systému, a to u přenosu F_6 a přenosu $\frac{\partial h}{\partial V_R(t)}$.

Výše uvedenou analýzou výsledného přenosu a dílčích přenosů popisujících chování systému „sjednocování názoru na řešení problému ve skupině“ s ohledem na požadovaný stav proměnné S_s při přechodu systému z jed-

noho rovnovážného stavu do druhého jsme stanovili, jaký musí být charakter těchto přenosů, tj. jakým chováním se musí systém projevovat, aby bylo dosaženo požadovaných změn proměnné S_s během rozhodovacího procesu.

Závěr

Závěrem uvedeme v tabulce jednotlivé analyzované přenosy, jimiž bylo popsáno chování systému „sjednocování názoru na řešení problému ve skupině“.

Přehledně tedy uvedeme, v jakém smyslu musí být aktivován určitý prvek (proměnná) systému, aby v praxi analyzovaný rozhodovací proces bylo možno hodnotit jako proces

racionalní a zároveň aby bylo možno (na základě empirických poznatků z analýzy) srovnáním zjistit, kde je třeba v probíhajících rozhodovacích procesech v organizaci provést korekce v zájmu dosažení jejich požadované rationality.

Literatura

- Festinger, L.: *Interpersonal Communication in Small Groups*. Journal of Abnormal and Social Psychology, 1951.
- Podhajský, O. a kol.: *Racionalizace rozhodovacích procesů v fyzické výrobě*. 1974.
- Realizace problémové analýzy na Dole Staříč*. Výzkumná zpráva VÚPE, č. 205-92-4, 1973.

Резюме

Шнапка П.: По поводу модели «достижения единства мнений на решение проблемы в группе» в связи с процессом принятия решения

В настоящее время наблюдается интенсификация усилий создать необходимый теоретический аппарат, с помощью которого можно было бы описать, проанализировать и синтезировать процесс принятия решений на предприятии.

Достаточно широко известно, что развитие т. наз. «классической модели управления», ведущее к все большей специализации труда, к централизации в области решений, к «дроблению» человеческого труда и связанному с этим чрезмерному росту кооперационных связей, ведет наряду с несомненно положительными экономическими результатами и к росту проблем, которые она не в силах решить. Поэтому ведется интенсивный поиск таких моделей управления, которые бы приводили к повышению интеграции усилий всех работников организации.

Одним из возможных вариантов такой модели является модель, исходящая из аспекта достижения единства мнений на решение проблемы в группе — в связи с процессом принятия решений.

Описываемая модель исходит из некоторых выводов Фестингера, которые подверглись критической переоценке и были видоизменены в плане теоретической гипотезы, а затем на основании частных исследований автора. Исходные гипотезы следующие:

1. Давление в направлении обмена информацией одного члена группы с другими членами группы, обмена, позволяющего решить различия точек зрения на возникшую проблему, тем больше, чем больше различия во мнениях об этой проблеме между членами группы.
2. Давление в направлении обмена информацией одного члена группы с другими в сторону уменьшения разницы во мнениях по возникшей проблеме тем больше, чем важнее проблема, при нарастающем давлении в сто-

рону достижения единства мнений членов группы.

3. Давление в направлении обмена информацией одного члена группы с другими в связи с возникшей проблемой тем больше, чем выше степень прочности группы.
4. Величина изменений во мнениях отдельных членов группы в сторону достижения единого мнения на решение возникшей проблемы в результате получения информации от других членов группы будет тем больше, чем больше будет давление в направлении достижения единства мнений членов группы.
5. Величина изменений во мнениях членов группы на решение возникшей проблемы под влиянием обмена информацией между отдельными членами группы будет тем больше, чем больше будет давление в направлении уменьшения разницы во мнениях по этой проблеме и ее решению под влиянием обмена информацией между членами группы, что наступит в том случае, если у получателя информации будет расти тенденция остаться в группе.

Статьи, приведенные в гипотезах, включены в модель в качестве переменных. Цель модели — найти оптимальную взаимосвязь между ними и уравненное состояние модели.

Summary

Šnapka P.: A Contribution to the Model of "Unification of Views on Problem Solving in a Group" in Relation to the Decision-making Process

In our time, increased efforts aimed at elaborating the necessary theoretical apparatus enabling us to describe, to analyze and to achieve a synthesis of decision-making processes in the enterprise can be observed.

It is a well-known fact that, so far, the development of the so-called "classic model of management" leading to an everincreasing specialization of work, to a centralization of decision-making, to a "fragmentation" of human labour and to an enormous growth of cooperation relations connected herewith is calling forth — besides indisputably positive economic results — growing problems it cannot solve. This is why intensive efforts are being made to elaborate models of management aimed at increasing the integrated endeavours on the part of all workers of the organization.

One of the possible variants of such a model is the model based on the aspect of unifying the views on problem solving in the group in relation to the decision-making process.

The model described here is supported by some conclusions arrived at by Festinger; these were critically re-valued and modified both in the theoretical hypothesis and on the basis of the author's own partial researches. The basic hypotheses are the following:

1. The pressure exerted on group members to exchange, with other group members, the

information facilitating the solution of differences in opinions about the problem arisen is the more intense the greater differences in opinions concerning this problem persist among group members.

2. The pressure exerted on a group member to exchange information with other group members in the direction of decreasing the differences in opinions on the problem arisen is the more intense the higher is the degree of the relevance of the problem, while the pressure towards the unity of opinions among group members is increasing.

3. The pressure exerted on group members to exchange information with other group members in relation to the problem arisen is the greater the higher level of solidarity the group has attained.

4. The extent of the change in the opinions of individual group members in the direction of the unification of opinions on the solution

of the problem arisen in consequence of receiving information from other group members will be the greater the more intense will be the pressure towards the group members' unity of opinion.

5. The extent of the change in the group members' opinions on solving the problem arisen due to the exchange of information among individual group members will be the greater the more intense will be the pressure towards decreasing the difference in opinions about the problem and its solution due to information exchange among group members; this will be the case when the recipient of the information will show an increasing tendency to remain in the group.

The items referred to in the above hypotheses are applied as variables of the model aimed at finding the optimum of their mutual relationships and the state of the model's equilibrium.

Mužik J. a kol.: Věda a ideologie

Praha, Svoboda 1975

Potvrzení historické zkušenosti, že rozhodujícím činitelem dalšího vývoje ve světě je dnes socialismus, nás nesmí ani na chvíli přivést k sebeuspokojení a ideovému odzbrojení. I nadále trvá rozdělení světa na dvě světové soustavy a boj mezi nimi určuje obsah současné epochy. Ideologické střetnutí mezi světem socialismu a světem kapitalismu nebylo dosud nikdy tak tvrdé jako dnes a náš odpůrce dosud nikdy nevnakládá na toto střetnutí tak obrovské síly a tak vynalézavé prostředky. Zostření světového třídního boje v ideologické oblasti je důsledkem zesílení konfrontace sil kapitalismu a socialismu na světovém poli, důsledkem nevidaného všestranného útoku všech revolučních a pokrokových sil současnosti na pozice imperialismu.

Soudobá buržoazní ideologie a propaganda, namířená proti socialismu a všem demokratickým silám, je svým rozmachem i svými cíli odrůdou imperialistické expanze, která je zejména v posledních letech zvlášť aktivní. Je to možno pozorovat i v souvislosti s útokem buržoazní ideologie a propagandy na výsledky helsinské konference, jejíž principy představují další stupeň k uvolňování mezinárodního napětí. Dezinformace, pomluvy, falzifikace, demagogie, klamání, zastrasování a rozšiřování lživých pověstí jsou vhodné nástroje soudobé buržoazní propagandy. I tzv. teorie „ideologického příměří“, která je rozpracována zvláště v knize amerického profesora Rapoporty *Strategie a svědomí* má jediný cíl: vyvolat falešnou představu o údajné ideologické toleranci imperialismu a o jeho mírumilovných snahách. Skutečnost je však taková, že imperialistické státy zesilují ideologický boj proti socialismu, pokroku a demokracii.

Je logické, že v období, kdy se zostřuje ideologická forma třídního boje, roste čím dále tím více i význam a úloha marxisticko-leninských idejí, které vyjadřují životní zájmy dělnické třídy a všech pokrokových sil usilujících o mír, sociální spravedlnost, svobodu a pokrok. V tom je tajemství těchto idejí, ale v tom je současně i jejich síla, která mobilizuje a sjednocuje masy v boji za výstavbu socialismu a proti politice imperialismu.

Když Lenin analyzoval formy třídního boje mezi socialismem a kapitalismem, zdůraznil, že kapitalismus „neumírá rázem a brání se tím zběsileji, čím blíže má k smrti...“¹ Aktu-

álnost Leninovy myšlenky je zřejmá. Praxe ji plně potvrdila. Dnešní antimarxisté využívají absurdní teze o dezideologizaci soudobé společnosti a tváří se, jako by se stavěli proti ideologii vůbec. Avšak ve skutečnosti veškeré jejich úsilí směřuje proti marxisticko-leninské ideologii. Dezideologizace tedy neznamená ideologické odzbrojení buržoazie, ale spíše její ideologické přezbrojení v zájmu rafinovanější kritiky marxismu-leninismu. V. I. Lenin upozorňoval, že umírající imperialismus bude ochoten převzít z komunistického hnutí vše, co je přijatelné pro liberální buržoazii, včetně boje za reformy, obecného uznání socialistických ideálů i třídního boje, ale bez proletariátu, a odhodit „pouze“ živou duši marxismu a jeho revolučnost. Tato tendence se v současné době — jak poznamenává V. I. Puškarev — plně uplatňuje v buržoazní ideologii.

Rozebíráme-li leninský odkaz v oblasti třídního boje, docházíme k závěru, který můžeme formulovat přibližně takto: *Za prvé:* Úkoly a směry dnešního ideologického boje je nutno určovat na základě konkrétní analýzy konkrétní situace. *Za druhé:* Pod abstraktně hlásanými hesly svobody, demokracie, humanity a tzv. liberalizace se vždy seskupují všichni nepřátelé socialismu a přívrženci buržoazního řádu. *Za třetí:* Pro boj se zkušeným nepřítelem je nezbytné všestranně vyzbrojit ideologickou a společenskovo vědní frontu nejpokrokovějším učením, které vypracovali klasikové marxismu-leninismu. Bez této výzbroje nelze úspěšně vést boj proti soudobé buržoazní, revizionistické a oportunistické ideologii. Organickou součástí rozvoje marxismu-leninismu tedy představuje nesmiřitelná kritika této ideologie.

Zásluha marxismu-leninismu spočívá v tom, že vytvořil základ pro rozsáhlou analýzu zájmů tříd, umožňující relativně přesně určit i pravdivost té které ideologie. Pravdivá a vědecká je ta ideologie, která vyjadřuje zájmy třídy vedoucí zápas za revoluční přeměnu světa na socialistických principech, určených marxismem-leninismem. „Pokud subjektivní zájem třídy je v jednotě s objektivními zákony společenského vývoje, pokud je třída objektivně pokrokovou, potom odraz společenské skutečnosti ve vědomí takové třídy je relativně pravdivý. Je-li subjektivní zájem třídy v rozporu s působením zákonů společnosti, pak její ideologie je v podstatě falešným vědomím.“²

Pro pochopení soudobého ideologického boje má nesporně kardinální význam klíčová otáz-

¹ Lenin, V. I.: *Spisy*, sv. 27. Praha 1955, s. 411.

² Ruml, V.: *O revizionistických koncepcích vztahu vědy a ideologie*. Příloha k Tvorbě, č. 37—38/1972.

ka, již je vztah vědy a ideologie. Je klíčová proto, že na jejím zvládnutí závisí i naše celková teoretická výbava pro boj proti buržoazním interpretacím této problematiky. Otázka vztahu vědy a ideologie není jen otázkou teoretickou, ale má i své prakticko-politické určení.

V této souvislosti můžeme pozitivně ocenit ediční čin nakladatelství Svoboda, které v r. 1975 vydalo sborník prací Josefa Mužíka a kolektivu *Věda a ideologie*. Sborník obsahuje celkem třináct statí, které napsali naši přední pracovníci v oblasti společenských věd, zvláště v oblasti filozofie, vědeckého komunismu a sociologie, politické ekonomie, historiografie KSC a pedagogiky. Všechny statí jsou koncipované tak, že přinášejí mnoho cenného zejména z hlediska teoreticko-metodologického. Na tomto teoreticko-metodologickém pozadí rozebírají autoři statí nejen podstatu aktuálnosti idejí klasiků marxismu-leninismu pro výzkum soudobé rozvinuté socialistické společnosti, ale erudovaně a zasvěceně odhalují zdroje a funkce soudobé buržoazní ideologie a revizionismu. Téměř všechny základní myšlenky vztahující se k dialektice vědy a ideologie jsou působivé právě proto, že jsou vědecky a teoreticky fundovány a dostatečně podloženy důkazy ze zobecněné praxe posledních let.

Sborník je nesporně velkým přínosem nejen z hlediska teoreticko-metodologického, ale i jako dokument aktuálnosti našeho zápasu za socialistickou skutečnost, v níž rozhodující úlohu má komunistická strana jako nejpovolnější subjekt společenského poznání a proměn znamenajících dynamický pohyb socialismu. „Rozhodující význam pro rozvoj ideologické práce má především skutečnost, že se obnovila vedoucí úloha strany a řídící funkce ústředního výboru, který se stal hlavním centrem, odkud je ideologická činnost řízena a usměrňována se zřetelem ke každodenním i perspektivním potřebám“.³

Není náhodné, že autoři statí jsou převážně z vědecko-pedagogických pracovišť, která jsou přímo řízena ÚV KSC, jako je Vysoká politická škola ÚV KSC a Ústav marxismu-leninismu ÚV KSC. Statí sborníku byly diskutovány na celostátním teoretickém semináři, organizovaném z iniciativy ÚML ÚV KSC v první polovině roku 1973. Již fakt, že sborník prací byl posouzen širokým kolektivem vědeckých a teoretických pracovníků i z jiných významných společenskovědních pracovišť, je důkazem seriózního přístupu k tak závažné problematice, jako je vztah vědy a ideologie, i projevem cílevědomého sepětí společenskovědní fronty s potřebami teoreticko-poznávací činnosti komunistické strany. Tento poslední aspekt je zvlášť důležitý, neboť přesvědčivě dokazuje, jak naše strana docenňuje význam teorie a zapojení teoretické fronty do řešení stěžejních otázek. Autoři statí ukazují, že síla marxismu-leninismu není pouze

v jeho shrnování a objasňování dosavadních poznatků o vývoji společnosti, ale v metodologii, v přístupu ke skutečnosti, v pravdivém poznání této skutečnosti a v odhalení podstaty všech projevů soudobé buržoazní a revizionistické koncepce, hlásající teze o deideologizaci vědy. Autoři statí tuto tezi argumentovaně objasňují a dokazují, že bojovníci za osvobození vědy z ideologie upadají do sféry falešného vědomí iluzí. Řečeno slovy B. Engelse, tito bojovníci jsou ve skutečnosti v područí „nejhorších filozofií“.⁴

Základní osou všech statí sborníku je postulat — čím více jsou zájmy vědce a intelektuála spjatý se zájmem strany, tím životnější a pravdivější jsou výsledky jeho teoretické a vědecké práce.

Z filozofického hlediska řeší problematiku vztahu vědy a ideologie V. Ruml, L. Hrzal, J. Netopilík, J. Pecan, M. Maršík a J. Mužík.

V. Ruml ve statí nazvané *Ideologie a věda* nastoluje široké spektrum problémů a současně ukazuje, proč je vzájemný vztah vědy a ideologie jednou z klíčových otázek rozvoje poznání, na jejímž řešení závisí pravdivé odhalení objektivních a subjektivních momentů v poznávací činnosti člověka. Z pozic marxismu-leninismu provádí zasvěcenou kritiku soudobé buržoazní teorie a ideologie opírající se o koncepcí Mannheimu a Parsonse. Pro tyto koncepce je typické elitářské pojetí vztahu vědy a ideologie s akcentem popírání její třídní společenské podmíněnosti. V. Ruml v této souvislosti zdůrazňuje, že popírání ideologického momentu vývoje teorie společnosti a požadavky deideologizování jsou v rozporu s objektivními určeními poznávacího procesu. Taková gnoseologická iluze otevírá možnost reakční reideologizace vědomí společnosti a je sama specifickou formou falešného vědomí o povaze poznávání (s. 12). Pravdivé řešení vztahu vědy a ideologie může být nalezeno jen tehdy, když badatel stojí na pozicích dělnické třídy a komunistické strany, která jako specifický subjekt dějinného procesu uskutěčňuje relativně nejúplnější funkci poznání. Z objektivního postavení dělnické třídy a její historické role vyplývá, že její ideologie je vědecká.

V. Ruml se dále důsledně zabývá kritikou revizionismu, jehož charakteristickým znakem je metafyzické oddělování vědy a ideologie a popírání charakteru marxisticko-leninské teorie jako vědecké ideologie revoluční dělnické třídy. Teoreticky i metodologicky je revizionismus spjat s koncepcí Bernsteina. Při analýze revizionismu V. Ruml ukazuje, jak tento jev souvisí s pohyby v buržoazní filozofii. Jestliže před první světovou válkou byl revizionismus filozoficky spjat s novokantovstvím a machismem, potom po druhé světové válce se filozoficky opírá o novohegelianství. Hegelovský revizionismus je metodologicky vhodnější pro reakční romantickou kritiku reálné-

³ Zasedání ÚV KSC ve dnech 26.—27. 10. 1972.

⁴ Marx, K.—Engels, B.: *Spisy*, sv. 20. Praha 1966, s. 488.

ho socialismu než novokantovství či machismus.

Z novodobých dějin je známo, že revizionismus přímo nebo zprostředkovaně vždy ústí do nebezpečné politiky. Nejen příklad Bernsteina, ale i Lukáče a dalších to potvrzují.

Je známo, že G. Lukács měl poměrně velký podíl na formování novohegelianského revizionismu. Není proto náhodné, že právě on se stal i pro některé naše filozofy novou autoritou. G. Lukács, jehož V. I. Lenin již v roce 1920 kritizoval za krajní levičáctví, se v době kontrarevoluce v Maďarsku v roce 1956 stal rázem praporečnickem tzv. liberalizace. Ve chvíli, kdy pod zvěřským mučením kontrarevolucionářů umírali maďarští komunisté a buržoazní propaganda ohlašovala pád Maďarské lidové republiky, Lukács tuto skutečnost označoval za demokracii, v níž se může plně „projevit tradice maďarství se všesvětovým rozměrem“.⁵

Z analýzy vztahu vědy a ideologie je zřejmé, že jde o problém, který je závažný nejen teoreticky, ale i prakticky. V. Ruml ve své stati dokazuje, že věda a ideologie byly vždy principiálně jednotné, zejména tehdy, když se rozhodovalo o společenském progresu. Tento názor zní aktuálně nejen pro dnešek, ale i pro naše příští dny a problémy, které se bez teoreticko-metodologické výzbroje vědecké fronty nedají úspěšně řešit. Na tento požadavek již upozornily i závěry XIV. sjezdu KSČ a XV. sjezd je dále zvýznamní.

L. Hrzal ve stati *Diskuse o vztahu vědy a ideologie* erudovaně cílí ostří své kritiky na revizionismus šířící se u nás v druhé polovině padesátých let a v šedesátých letech. Jestliže v období 1956–1959 se v našich zemích zaktivizovala a rozvinula revizionistická tendence pod pláštěm boje proti dogmatismu a stalinismu, pak v šedesátých letech již revizionismus otevřeně přešel do útoku na pozice marxismu-leninismu a vedoucí úlohu KSČ. Bylo to možné proto, že revizionismus v druhé polovině padesátých let nebyl důsledně odhalen a poražen. V tom byl právě základ jeho pozdějšího rozvinutí. L. Hrzal přesvědčivě dokazuje, že „reformátorům“ marxismu nikdy nešlo o boj proti dogmatismu, ale o pokus revidovat marxismus-leninismus. Přívrženci deideologizace vědy se v teorii i v praxi politického boje projevíli jako stoupenci buržoazní ideologie. „Během nedlouhé doby se jasně ukázalo, že jejich boj proti marxisticko-leninské ideologii, jejich antiideologie byly ideologií revizionismu, sloužily a slouží buržoazii; jejich boj za čistou vědu, jejich apolitičnost byly tím nejhrubším politikařením“ (s. 45). Hrzalova kritika revizionismu se opírá o bohatý dokumentační materiál, který dodává celé stati velikou působivost a přesvědčivost. Jeho analýza vyúsťuje v důležité závěry, které v jiné rovině obecnosti zdůraznilo i plénum ÚV KSČ v říjnu 1972.

Za prvé, každé zanedbání nebo podcenění teoretické práce je pro stranu jako subjekt společenského poznání vždy škodlivé. Strana tím ztrácí schopnost tvořivě uplatňovat marxismus-leninismus, poznávat reálné procesy konkrétní skutečnosti, zobecňovat zkušenosti mas, postihovat objektivní tendence vývoje a koncipovat reálný program výstavby a pohybu socialistické společnosti.

Za druhé, podcenění teoretické práce vytváří vhodnou základnu pro postupné pronikání buržoazní a revizionistické ideologie, která v konečných důsledcích oslabuje ofenzivnost naší socialistické ideologie. Bez rozvoje teoretické práce nelze postihnout nejen diskontinuitu starého, přežitého, ale ani kontinuitu našeho revolučního zápasu, jemuž dávají revoluční tradice a socialistické perspektivy optimistické a skutečně humanistické zaměření, jak ho koncipoval V. I. Lenin.

Za třetí, v zápasu za nového socialistického člověka je a zůstává boj proti buržoazní ideologii a revizionismu jedním z neaktuálnějších úkolů celé vědecké a teoretické fronty. Dnes, kdy ideologové buržoazie koncipují své programy na tzv. principech ideologického příměří, je formování socialistického člověka na zásadách marxisticko-leninského světového názoru a proletářského internacionalismu s vřelým vztahem ke straně dělnické třídy nezbytným předpokladem jeho angažovanosti za věc socialismu.

Pro Hrzalovu stať je charakteristická nejen vysoká teoreticko-metodologická hodnota, ale i principiální stranicnost. Autor právě zde dokázal, že stranicnost je nejdůležitějším předpokladem skutečné vědecké analýzy.

Na tyto myšlenky navazuje i stať J. Netopilíka, nazvaná *Leninské principy kritiky buržoazní ideologie*. Jsou v ní aktualizovány a dále rozvíjeny leninské principy kritiky buržoazní filozofie, jež jsou obsaženy v díle V. I. Lenina *Materialismus a empiriokriticismus* a v jeho dalších pracích, jako jsou *Filozofické sešity*, *O významu bojového materialismu*, i v dokumentech z porad komunistických a dělnických stran a plenárních zasedání ÚV KSČ.

Netopilíkova stať je důkazem účinnosti Leninovy metody boje proti buržoazní ideologii. Na bohatém faktickém materiálu v ní autor ukazuje, že dnešní buržoazní ideologové pod vlivem reálné existujícího socialismu vystupují zpravidla již jako stoupenci socialismu i jako pravdiví interpreti marxismu. Přitom se pokoušejí socialismus rozředit pomocí různých antileninských „modelů socialismu“ a zpochybnit jeho vymoženosti. Různé teorie o „lidském socialismu“, „tržním socialismu“ atd. jsou zaměřeny na to, aby popřely marxismus-leninismus jako obecně platnou teorii revolučního dělnického hnutí (s. 47). Pro buržoazní ideology je příznačné, že se ohánějí tvrzením o „konci ideologie“, o „postideolo-

⁵ Stoll, L.: *Umění a ideologický boj*. Praha 1972, s. 192.

gické společnosti“, „věcnou racionalitou“ atd., ale ve skutečnosti jsou jejich východiska skrz naskrz prosáklá antikomunismem, tj. tou nejhorší ideologií, jaká se mohla v buržoazní společnosti zrodit. Není právě tato skutečnost svědectvím jejich stranickosti? Dietzgen měl pravdu, když na adresu profesorů buržoazní filozofie řekl, že jsou „diplomovanými lokaji tmářství“. Pro dnešní antikomunisty to platí dvojnásob. V Netopilíkové stati je sympatické, že ukazuje i na jisté rozdíly mezi antimarxisty a nemarxisty. „Nelze do tábora antimarxistů a antikomunistů zahrnovat ty, kteří ve všem nesouhlasí s marxismem nebo mají k němu i jisté kritické výhrady. Princip marxismu znamená důslednou obhajobu marxismu-leninismu, ale neznamená sektářství. Ideologický boj je zároveň bojem za získávání spojenců, bojem za vytváření a sjednocování jednotné antiimperialistické fronty“ (s. 64). Právě zde je názorně vidět, jak citlivě a přitom hluboce autor chápe myšlenky V. I. Lenina, který vedl nesmířitelný boj proti nepřátelům socialismu, ale současně uměl získávat ty, kteří ještě nepřijali marxismus za svůj vědecký názor.

J. Pecan nazval svou stať *K existenciálnímu pojetí vztahů vědy a filozofie*. Projevil se v ní jako vyzrálý autor, který si důsledně osvojil metodologii marxismu-leninismu. Jeho obsáhla analýza kořenů iracionalistické existenciální filozofie vyúsťuje v odhalení podstaty a funkce této filozofie, kterou proti marxismu-leninismu využívají všichni jeho nepřátelé.

Existencialismus není jen iracionální směr soudobé buržoazní filozofie, ale i reakční ideologie, která dosáhla nejvyššího rozšíření po první a zvláště po druhé světové válce. Je to filozofie, která není s to odpovědět na základní problémy soudobého světa a člověka. Je únikem z analýzy reálných procesů do světa iracionalismu. Není náhodné, že centrální kategorie této filozofie jsou smrt, duch, víra, strach, úzkost, zoufalství, tj. kategorie vztahující se k subjektivismu a individualismu.

J. Pecan podrobil kritice především dílo dánského existenciálního filozofa S. Kierkegaarda a západoněmeckého filozofa M. Heideggera. V závěru stati autor správně zdůrazňuje, že pro existenciální filozofii je věda o společnosti nepřijatelná, neboť realizace vědeckého poznání nemilosrdně ničí samu „základnu“, z níž existencialismus vyrůstá a v níž vegetuje.

Cenným příspěvkem k řešení vztahu vědy a ideologie je i stať M. Maršika, nazvaná *Podstata a vznik Marxova pojmu ideologie. Základní tendence buržoazní ideologie*. Autor v ní podává dostatek věcných důkazů o tom, jak buržoazní ideologové a revizionisté nepravdivě, jednostranně a primitivně interpretují pojem ideologie z děl klasiků marxismu-leninismu. Záměrně zamlčují fakt, že Marx a Engels obsah pojmu ideologie jako falešného vědomí vztahovali výlučně na buržoazní buržoazie. Autor všechny tyto problémy ilustruje na konkrétně historickém pohybu. Jeho

analýza ústí do vyargumentovaného závěru, že skutečné vědeckou ideologií může být jen ideologie, která pravdivě odráží pohyb tříd a zájmy dělnické třídy.

Stať J. Mužika, nazvaná *Některé ideologické a metodologické otázky subjektivního a objektivního v historiografii strany*, ukazuje, že byla napsána zkušeným a fundovaným filozofem. Dialektika subjektivních a objektivních faktorů je zde řešena z pozic konkrétně historického přístupu. Jen v takovém kontextu mohl J. Mužik přesvědčivě zvýraznit úlohu subjektivního faktoru při regulaci nejen historických, ale i dobových sociálně ekonomických přeměn.

Subjekt — píše J. Mužik — je vzhledem ke svým zájmům a ke svému poslání nucen reagovat na každou změnu objektivního prostředí a musí proto každou tuto změnu sledovat a rozšiřovat. Ve vývoji společnosti, ve které strana žije a působí, je aktuálně vždy více vývojových možností. Tyto možnosti musí být neustále průběžně analyzovány a hodnoceny. Musí být hledána a objevována nejvýhodnější z nich a musí být vykonána nezbytná opatření, aby tato příležitost nebyla promarněna. Přitom se tato činnost neustále neuskutečňuje v idylických poměrech všeobecného souladu a harmonie, nýbrž v podmínkách třídního boje, a realizace stanovených cílů naráží trvale na odpor třídního nepřítele (s. 167). Autor na bohatém historiografickém materiálu dokazuje, že jediným subjektem poznání může být jen dělnická třída a její předvoj — komunistická strana. Buržoazní a revizionistické teorie, podle nichž může být subjektem poznání společnosti inteligence, jsou nevědecké a dějinná zkušenost je vyvrací. Filozofickým východiskem těchto revizionistických tezí je plochý empirismus, jehož charakteristickým rysem je neschopnost odlišit obecné a jedinečné tím, že se popírá existence obecného.

Stať J. Mužika přináší mnoho nových podnětů pro rozvoj poznávací činnosti strany na různých úrovních řízení. Poznávací činnost strany je nezastupitelná. Subjektem společenského poznání nemůže být jednotlivý vědecký pracovník nebo vědecká instituce. Jejich prostřednictvím se pouze projevuje a konkretizuje skutečný subjekt společenského procesu poznání, komunistická strana. Čím více se vědci a teoretičtí pracovníci a vědecké instituce podřizují tomuto subjektu poznání, tím širší je tvůrčí pole pro jejich vědeckou práci.

Sborník prací uzavírá stať V. Grulichy, nazvaná *O leninském principu stranickosti a hodnocení v pedagogické vědě*. Zdůrazňuje, že z hlediska marxismu-leninismu je poznávací a hodnotící aspekt vědy v dialektické jednotě. Hodnotící aspekt lidského poznání vyjadřuje skutečnost, že každý jeho akt je stimulován potřebami praxe, že praxe je jeho základem a cílem, že poznání samo není nic jiného než jeden z praktických přístupů člověka k světu (s. 321). Souběžně s analýzou této vazby kritizuje autor buržoazní koncepci v pedago-

gice, pro něž je charakteristická snaha oddělovat poznávací aspekt od hodnotícího.

Velmi cenným příspěvkem jsou stati F. Olivy a P. D. Nikoliče, které akcentují problematiku vztahu vědy a ideologie v rovině politické ekonomie.

F. Oliva ve své stati *Politická ekonomie jako věda* věnuje pozornost místu a funkci politické ekonomie v systému věd. Přínosem jeho přístupu je, že ukazuje, v čem se politická ekonomie jako společenská věda odlišuje od přírodních věd a v čem se s nimi ztotožňuje. Autor věnuje poměrně velkou pozornost i objasnění některých základních kategorií politické ekonomie, zejména kategorie výrobních vztahů a vlastnictví. Zvýrazňuje ideologické aspekty nejen v rovině vztahu politické ekonomie k úsekovým ekonomikám a k hospodářské praxi, ale zejména v rovině kritiky buržoazních koncepcí a revizionismu v ekonomické teorii.

Hodnota Nikoličovy stati *O některých metodologických a ideologických aspektech politické ekonomie* spočívá v tom, že odkrývá celý komplex metodologických problémů. Bez jejich ujasnění není možný tvůrčí rozvoj ekonomického myšlení ani přesvědčivá kritika buržoazních a revizionistických ekonomických teorií. Třídnost a stranickost jsou zde zvýrazněny jako nejdůležitější metodologické principy politické ekonomie. P. D. Nikolič může erudovaně analyzovat téměř všechny základní kategorie politické ekonomie právě proto, že vychází z bohatého odkazu klasiků marxismu-leninismu. Teoreticko-metodologická čistota je charakteristickým znakem marxisticko-leninské analýzy skutečnosti a východiskem pro koncepci rozvoje politické ekonomie z hlediska potřeb praxe. Ideologický moment plní integrační funkci v celém přístupu k řešení problematice.

Při koncipování politické ekonomie zkoumající zákonitosti dějinného poslání dělnické třídy a její avantgardy, komunistické strany, vychází autor z faktu, že tato disciplína tvoří integrální součást marxismu-leninismu. Hlavním předpokladem myšlenkové návaznosti a vzájemné logické podmíněnosti jednotlivých součástí marxismu-leninismu, tj. hlavním předpokladem jeho vývoje jako integrální teorie, je přesné vymezení a odlišení předmětu zkoumání jednotlivých součástí. Toto vymezení a odlišení má svou zvláštnost v tom, že nejde jen o teoretické a metodologické, nýbrž současné i o ideologické vymezení.

Bez utváření ideologicky čistých (a to znamená teoreticky pravdivých) názorů na ekonomické dění nelze totiž zabezpečit základní politický předpoklad, který rozhoduje o úspěchu či neúspěchu každé ekonomické činnosti: pochopení objektivního základu ekonomických programů a konkrétní ekonomické politiky širokými vrstvami obyvatelstva (s. 92).

Otázkou vztahu vědy a ideologie se v kontextu vědeckého komunismu a sociologie zabývají stati R. Rohana, L. Zábrahové, A. Fleka a K. Rychtařka.

R. Rohan již v úvodu své stati *Politika a ideologie* vychází z Marxova postulátu, že nelze pochopit ani politiku, ani ideologii, nepředchází-li analýze konkrétní znalost ekonomického řádu a z něho vyplývajícího třídního seskupení, souhrnu protikladných, prolínajících se a skládajících se třídních sociálních zájmů (s. 143). Na tomto základě pak autor přesvědčivě ukazuje, proč musí buržoazní koncepce popírat třídní obsah vztahu politiky a ideologie a proč naopak marxisticko-leninská koncepce třídní obsah tohoto vztahu akcentuje.

R. Rohan podává zasvěcenou kritiku všech hlavních současných buržoazních koncepcí vztahů politiky a ideologie. Dokazuje, že ideologie v buržoazních koncepcích vystupuje jako manipulační nástroj politických cílů, jako nástroj „politických elit“ k získávání podpory mas. Při analýze vztahu politiky a ideologie z hlediska marxisticko-leninského pojetí zdůrazňuje moment, že socialistická ideologie jako ideologie vědecká nehraje roli mocenského faktoru, ale nástroje poznání společenské reality dělnickou třídou a ostatními vrstvami pracujících, prostředku pro pochopení socialistické politiky. Komplexnost marxisticko-leninského přístupu bere v úvahu i organizující funkci ideologie, která je uskutečnitelná jen za předpokladu praktické organizátorské role strany. Autor si všímá nejen jednoty tohoto mnohorozměrného vztahu, ale funkčně koncipuje i determinanty rozdílů. Uvádí, že ideologické a světónázorové rozdíly ustupují v politickém boji do pozadí tam, kde se řeší třídní konflikty. „Levičácké“ doktrinářství se stává škodlivým v každé situaci, kdy rozděluje reálné politické spojení dělnické třídy. To pak pravicovému oportunismu umožňuje vztyčit vlajku abstraktních „demokratických a lidských“ práv a svobod. Při interpretaci vztahu politiky a ideologie v konkrétní situaci využívá R. Rohan bohatě Leninův odkaz z díla *Dětská nemoc „levičáctví“ v komunismu*.

L. Zábrahová rozebírá ve stati *K ideologicko-teoretickým aspektům výzkumu třídní sociální struktury* závažnou aktuální problematiku. Tvořivé uplatnění marxisticko-leninské metodologie umožňuje autorce provést věcnou kritiku deformací, k nimž v minulých letech došlo v této oblasti a ukázat dynamiku a složitost pohybu třídní struktury socialistické společnosti. Kritiku buržoazních stratifikačních koncepcí dokládá konkrétním materiálem. Zdůrazňuje nutnost výzkumu sociální struktury a jejích přeměn pro plánovité ovlivňování jejího vývoje a překonávání rozdílů mezi třídami i uvnitř tříd, mezi městem a venkovem, mezi národem a národnostmi v socialistické společnosti. V tomto procesu zaujímá prvořadou úlohu nejen zabezpečení jednoty zájmů základních sociálních skupin, tříd a zájmů celé společnosti, ale i jednoty skupinových zájmů různorodých sociálních skupin a zájmů celospolečenských (s. 105).

Neobyčejně cenným příspěvkem pro řešení vztahu vědy a ideologie je stať A. Fleka, na-

zvaná *K některým teoreticko-metodologickým východiskům výzkumu sociální struktury*. V centru Flekova erudovaného rozboru je kritika buržoazních koncepcí výzkumu sociální struktury, zejména v interpretaci funkcionální teorie stratifikace. Autor věnuje této tematice mimořádnou pozornost právě proto, že v nedávné minulosti část našich sociologů nekriticky přejímala základní teoreticko-metodologická východiska funkcionální teorie. Tato východiska pak výrazně ovlivnila empirický výzkum sociální struktury naší socialistické společnosti. A. Flek se v obsáhlé analýze funkcionální teorie stratifikace opírá o známou práci polského sociologa W. W. Wesolowského *Třída, vrstvy a moc*, která vyšla i v českém překladu v r. 1969.

Zvlášť sympatický je Flekův analytický pohled na kategorie, pozice, role, status v systému funkcionální teorie stratifikace. Je zde dokumentována absence historismu této teorie a její slabiny v rovině sociální determinace, v níž se nejvíce projevuje, přesněji řečeno, zastírá nejen její apologetická funkce, ale i ideologický náboj — přestože ho myšlenkoví otcové funkcionální teorie stratifikace, Davis a Moore, popírají.

Funkcionální teorie sociální stratifikace plní v současném třídně rozděleném světě výrazně apologetickou funkci. Její základní teoretická východiska jsou v souladu s nejvýznamnější soudobou globální teorií buržoazie, s teorií industriální společnosti, a v jistém smyslu tvoří její integrální součást. Tak jako všechny „velké“ společenské teorie vyúsťuje v otázku, která sociální třída či vrstva má být nositelem společenského pokroku, nositelem společenského procesu (s. 120).

V marxismu-leninismu je poznávací a hodnotící aspekt v dialektické jednotě. Hodnotící soudy jsou integrální součástí každého skutečně vědeckého poznání. Marxismus-leninismus programově nezastírá, nýbrž zdůrazňuje svou třídní podmíněnost, neboť právě tento aspekt dává vědeckosti větší tvůrčí rozměr. To proto, že třídnost zde straní historicky nepokrokovější třídě — dělnické třídě.

Všichni revizionisté vědomě podvádějí, když pokládají inteligenci za hlavního nositele společenského pokroku.

Absolutizace role inteligence má v podstatě snížit historickou roli dělnické třídy a její avantgardy, komunistické strany. A. Flek na konci své stati podrobuje kritickému rozboru i postavení inteligence v soudobé buržoazní společnosti a podává nové důkazy, proč tato sociální vrstva nemůže být rozhodujícím činitelem, hegemonem sociálního pokroku, jak si to přejí teoretikové funkcionální stratifikace.

Tak jako v každé buržoazní teorii je-li podrobena kritickému zkoumání z teoreticko-metodologických pozic marxismu-leninismu, i ve funkcionální teorii stratifikace se odhalí, že za složitým pojmovým aparátem jsou koneckonců třídní zájmy soudobé buržoazie.

K. Rychtařík ve stati *Dialektická jednotá empirického a teoretického poznání v marxistické sociologii* všestranně zdůvodňuje nezbytnost teoreticko-metodologické fundace empirického výzkumu a přitom podává kritiku tzv. plochého empirismu v sociologii. Zvlášť cenné je zobecnění Marxova, Engelsonova a Leninova přístupu k vědeckému výzkumu a docenění faktů pro teoretické analýzy.

V koncepci klasiků je teoretická činnost založena na předpokladu, že jednotlivé poznané problémy a zjištěné fakty se zkoumají na základě určitých teoretických vědomostí. Teoretická práce nikdy nezačíná z ničeho, není bádáním „nad čistým stolem“. Předpokládá osvojení určitých poznatků a vědomostí, které byly shromážděny dříve, předpokládá spojení nových faktů s existujícími teoretickými poznatky. V této souvislosti cituje autor Leninovy myšlenky, které se vztahují k problematice faktů v oblasti společenských jevů. „Fakty, vezmeme-li je v jejich celku, v jejich souvislosti, nejsou jen »tvrdošíjná«, ale i naprosto dokazatelná věc. Drobné fakty, vytržené bez souvislosti a nepodložené, to je hříčká nebo ještě něco horšího.“ V. I. Lenin žádal přesný a nesporný výběr faktů a odmítal hry a spekulaci s fakty. Trval na správném metodologickém výkladu faktu a respektování konkrétní historických souvislostí, neboť jen tento přístup může zabránit nahodilému výběru faktů a jejich nevědecké interpretaci.

V centru pozornosti Rychtaříkovy analýzy jsou i deformace v sociologii, k nimž mimo jiné došlo právě proto, že byla podceňena teoreticko-metodologická východiska a ideologické momenty ve vědeckém výzkumu. Odtud pak již nebylo daleko k přijetí pozitivismu jako nevědecké metodologie výzkumné činnosti.

Strana jako subjekt společenského poznání se nikdy neobešla a nemůže obejít bez vědeckého poznání skutečnosti. Proto podporuje vědecké instituce a požaduje, aby se prohloubila jejich funkčnost, zejména z hlediska užšího spojení s praxí. Jen informace získané vědeckými metodami, které mají všechny atributy leninských požadavků, mohou přispět k řešení problémů v pohybu socialismu. Takové informace jsou nezbytným předpokladem pro vědecké řízení. V této souvislosti nabývají zvláštního významu ty vědecké výzkumy, které jsou koncipovány na vysoké teoretické a metodologické úrovni.

Buržoazní objektivisté, kteří odmítají hodnotící aspekt a dovolávají se politické neutrality vědy, ve skutečnosti zastírají její třídní politickou angažovanost nebo její eventuální zneužití ve jménu třídních zájmů. Vnášení antikomunistické orientace do všech společenských věd je důkazem, který nemůže popřít žádný kritický uvážlivý myslitel ani v buržoazní společnosti. Mýtus nehodnotící společenské vědy neguje v podstatě třídní a historický aspekt společenských věd a neres-

⁶ Lenin, V. I.: *Statistika a sociologie*. In: *Spisy*, sv. 23. Praha 1959, s. 289.

pektuje konkrétní společenskohistorickou vázanost vědce v daném společenském systému a sepětí sociální role s jeho ostatními rolemi člověka, občana, myslitele, případně politika (s. 228).

*

Sborník *Věda a ideologie* je určen nejen společenskovědní frontě, ale i pracovníkům strany a národní fronty, kteří se zabývají uvedenou problematikou. I když státi sborníku mají různou rovinu obecnosti a různý úhel přístupu, což je dáno odbornou orientací autorů, mají společné to, že jsou v nich tvořivým způsobem rozebrána teoreticko-metodologická východiska a zvláště principy třídnosti a stranickosti.

Jako celek jednoznačně vyúsťují v důraz na nezbytnost prohlubování teoretické a metodologické připravenosti naší vědecké a teoretické fronty. Jsou významným příspěvkem k rozšiřování vědeckého světového názoru, jež organicky patří do velkolepého úsilí o budování socialistické skutečnosti, do úsilí, v němž se formuje typ socialistického člověka. Všude tam, kde nepůsobí socialistická ideologie, se otevírají možnosti pro působení buržoazní revizionistické ideologie. Poučení z minulých let nesmíme již nikdy připustit podcenění marxisticko-leninské teorie. Jakákoli snaha redukovat ideologickou práci na pouhou propagandu politiky nebo na abstraktní vysvětlování marxisticko-leninských pouček je projevem zanedbávání teoretické práce, které se — jak ukazují dějiny strany — škodlivě odráží v praxi. „Podceňování ideologické práce demobilizuje komunisty, ideově je odzbrojuje a vede ke ztrátě perspektiv.“⁷ Jestliže dnes naše strana plně docenňuje ideologickou a teoretickou práci a vybízí společenskovědní frontu k posílení ideologické práce při výstavbě rozvinuté socialistické společnosti, pak je to nejen důkaz váhy teoretické práce a ideové výchovy, ale i potvrzení, že strana vážně přistupuje k realizaci *Poučení*.

Alexander Fazik

J. N. Gavrilce: Socialno-ekonomičeskoje planirovanije. Sistemy i modeli (Sociálně ekonomické plánování. Systémy a modely)

Moskva, Ekonomika 1974, 175 s.

Recenzovaná kniha je jednou z prvních odborných prací — i ve světovém měřítku — které se zabývají matematickými modely sociálně ekonomického plánování na makroúrovni.¹ Hlavní pozornost je zde věnována

metodologii a analýze systémů a v jejím rámci zkoumání konkrétních sociálně ekonomických procesů a úloh, které se při plánování vyskytují. Autor se přitom zaměřuje na systém plánování v makrosféře, v ojedinělých případech v mezosféře (kapitola 2 — plánování rozvoje oblastních celků); o problémech sociálně ekonomického plánování na mikroúrovni kniha nepojednává. Koncepce teorie systémů umožňuje adekvátně popsat ekonomické i sociální procesy a na základě jejich formalizace navrhnout použití některých matematických metod.

J. N. Gavrilce, vedoucí vědecký pracovník v Centrálním ekonomicko-matematickém institutu Akademie věd SSSR v Moskvě, se již po řadu let zabývá tvorbou a analýzou modelu sociálně ekonomického plánování. Pro toto svoje zaměření má bohaté zázemí: za více než padesátileté období existence SSSR se nahromadily obrovské zkušenosti při sestavování a realizaci národohospodářských plánů. Ty se nyní uplatňují i při rozvoji plánovacích metod v sociální oblasti, například při sociálním plánování rozvoje oblastních celků.² V průběhu času se před sovětskými plánovacími orgány objevovaly nové problémy, související s ohromným rozmachem průmyslové výroby, vyšším stupněm rozvoje výrobních sil a výrobních vztahů. Při jejich řešení se plně uplatnily i matematické metody, jak je dokumentováno v materiálech XXIV. sjezdu KSSS: „Věda podstatně obohatila teoretický arzenál, neboť vypracovala metody ekonomickomatematického modelování, systémové analýzy aj. Je nutno těchto metod více využívat...“³

Kniha je rozdělena do čtyř kapitol a dodatku, který má výrazně matematický charakter. První kapitola je obecně teoretická a zabývá se metodologickými otázkami *analýzy a modelování systémů*. Autor se zde zabývá tvorbou a zkoumáním matematických modelů z utilitárního hlediska, nezachází do nepotřebných obecností teorie systémů. Jeho přístup je jen jedním z možných a jeho formální definice abstraktního systému je blízká definici abstraktního automatu.⁴ Reálným systémem rozumí množinu vzájemně závislých prvků, která si uchovává svoji celistvost v podmínkách relativní proměnlivosti vnějšího prostředí. Zavádí tato označení:

x ... proměnná stavu systému
 a ... parametr stavu vnějšího prostředí
 X ... n -rozměrný prostor stavů systémů
 A ... m -rozměrný prostor stavů prostředí
 $X(a)$... zobrazení z A do X , vytvářející množinu možných stavů systému

⁷ Zasedání ÚV KSC ve dnech 26.—27. 10. 1972.

¹ Existují další přístupy k modelování na makroúrovni, např.: Aganbegjan, A. G. — Bagrinovskij, K. A. — Grauberg, A. G.: *Sistema modelej narodnochozjajstvennogo planirovanija*. Moskva, Mysl 1972.

² *Metodičeskiye rekomendacii po kompleksnomu planirovaniju socialno-ekonomičeskogo razvitiija gosročskogo administrativnogo rajona*. Leningrad, Leningradskij gosudarstvennyj universitet 1971; Je-

meljaev, V. J. — Rjaščenko, B. R. — Judin, E. P.: *Kompleksnoje planirovanije ekonomičeskogo i socialnogo razvitiija rajona*. Leningrad, Leninizdat 1972. Viz recenzi J. Filáčkové v Sociologickém časopise, č. 4 a 6, 1974.

³ Brežněv, L. I.: *Projevy a stati*. Praha, Svoboda 1973, s. 697.

⁴ Cetlin, M. L.: *Issledovaniya po teorii avtomatov*. Moskva, Nauka 1969.

$G(a) \dots$ množina realizovatelných stavů systému

$X_k(x_1^0, \dots, x_{k-1}^0, x_{k+1}^0, \dots, x_n^0; a) \dots m_{n0}$.
žina hodnot k -té komponenty bodů $x = (x_1, \dots, x_n) \in X(a)$, které mají tu vlastnost, že hodnoty ostatních komponent jsou rovny x_j^0 , $j = 1, \dots, k-1, k+1, \dots, n$.

Abstraktním systémem nazývá J. N. Gavrillec následující dva prostory: A s prvky $a = (a_1, \dots, a_n)$ a X s prvky $x = (x_1, \dots, x_n)$ a dvě zobrazení A do X : $X(a)$ a $G(a)$ takové, že platí

$$(1) \quad \bigcup_{a \in A} X(a) \subseteq X$$

$$(2) \quad \bigcup_{a \in A} G(a) \subseteq X(a)$$

(3) pro každé $k \in I = \{1, 2, \dots, n\}$ existují takové hodnoty ostatních složek x_j^0 a $x_j'^0$, $j = 1, \dots, k-1, k+1, \dots, n$, a hodnota parametru $a \in A$ tak, že $X_k(x_1^0, \dots, x_{k-1}^0, x_{k+1}^0, \dots, x_n^0, a) \neq X_k(x_1'^0, \dots, x_{k-1}'^0, x_{k+1}'^0, \dots, x_n'^0, a)$.

První dvě podmínky vyjadřují množinu možných a množinu realizovatelných stavů systému a jejich vztah k vnějšímu prostředí. Třetí vztah zajišťuje, že v systému neexistují izolované proměnné, na ostatních nezávislé. Uvedená definice systému se od jiných⁵ odlišuje tím, že jsou explicitně odděleny proměnné systému a parametry prostředí a také vymezením možné a realizovatelné množiny stavů.

Jedním z nejdůležitějších pojmů při analýze systémů je pojem struktury systému, charakterizující vazby mezi elementy. J. N. Gavrillec tento pojem definuje jako graf splňující určité podmínky, takže tento graf zachycuje nejen vazby mezi proměnnými systému, ale i mezi systémem a jeho vnějším okolím.⁶ Systémy přitom mohou mít různé vlastnosti vzhledem ke své struktuře. V této souvislosti se autor zabývá homeostází a homeostatickými systémy. Výše uvedená definice abstraktního systému mu dovoluje tyto pojmy explicitně definovat a zabývat se třídou cílových systémů.

Řízení cílových systémů je předmětem mnoha publikací⁷ a je zkoumáno z různých hledisek. J. N. Gavrillec definuje řízení v systému jako proces vzájemného působení mezi aktivním, řídicím podsystemem a pasivním, řízeným podsystemem, který zabezpečuje správnou funkci systému. Vnější prostředí přímo působí na pasivní podsystem (a někdy i na aktivní), aktivní podsystem o tom získává informaci a působí na pasivní část systému. Výsledkem je, že pasivní část systému přijímá stavy, které vyplývají z požadavků homeostáze. Zde je možné namítnout, že pasivní podsystem neplní z hlediska předávání informací

jen roli převodu informace do aktivního podsystemu, který pak působí na přizpůsobení celého systému vnějšímu prostředí. Ve skutečnosti lze tvrdit, že společenské systémy aktivně mění prostředí a přizpůsobují se změnám, které samy cílevědomně a uvědoměle navodily. Zároveň řízené podsystemy nejsou jen pasivními, ale jak z hlediska zpracování informace, tak i z hlediska přímého působení vykazují aktivní změnu a vliv na vnější prostředí i řídicí podsystem.

Nutnou podmínkou k tomu, aby toto řízení bylo efektivní, je zákon *nutné variety*, poprvé sformulovaný Ashbym.⁸ V recenzované knize je tento zákon definován na základě pojmu složitosti systému (je to minimální počet elementárních operací potřebných k tomu, aby se prověřilo, zda daný prvek systému patří do libovolně zvolené podmnožiny systému, či zda tam nepatří). Z Gavrilcova explicitního vzorce je vidět, jak za předpokladu exponenciálního tvaru organizovanosti aktivního podsystemu a při dané složitosti systému je třeba změny vnějšího prostředí kompenzovat změnami v organizovanosti a složitosti řídicího systému. Existuje dolní mez složitosti aktivního podsystemu, kterou není možné překročit.

Druhá kapitola pojednává o *kybernetické představě společnosti a o sociálně ekonomickém plánování*. Na rozdíl od první kapitoly, kde jde hlavně o obecné vymezení základních pojmů systémové koncepce a jejich formalizaci, přistupuje autor v této kapitole ke kybernetickému popisu společnosti a nakonec k formulaci úloh sociálně ekonomického plánování. Tato část knihy má výrazně sociologickou povahu a lze v ní spatřovat značný přínos k rozvíjení marxistické teorie sociálního řízení a plánování.

Cílem, který si autor položil, je komplexní popis společenských jevů a procesů jako jednoho celku. Pojem reálného systému, jak jsme jej rozebrali výše, lze použít na různé úrovni zkoumání společenského života: jedinec, skupina, sociální organizace, teritoriální oblast i společnost jako celek. Z toho vyplývá i typ vzniklého reálného systému. Když se za reálný systém považuje celá společnost, jsou jeho elementy jak lidé a skupiny, tak i předměty vytvořené lidmi. Vnější prostředí tvoří přírodní a vněpolitické podmínky, biologické a psychologické vlastnosti společnosti. Strukturu tohoto systému ovlivňuje především úroveň rozvoje výrobních sil.

V uvedené kapitole J. N. Gavrillec dále rozebírá možnosti výběru formálních i neformálních podsystemů, jako jsou ekonomika, věda a technika, kultura, ochrana zdraví, stát, veřejná a politická činnost; z neformálních

grafu, neuvažuje však explicitně vazby na vnější prostředí.

⁸ Kutta, F. — Soukup, M. a kol.: *Řízení v obecní VTR*. Praha, Svoboda 1973; Majminas, E. Z.: *Procesy plánování v ekonomice*. Moskva, Ekonomika 1971.

⁸ Ashby, W. R.: *Kybernetika*. Praha, Orbis 1961.

⁵ Srov. např.: *Issledovanija po obščej teorii sistem*. Sborník překladů. Moskva, Progress 1969; *Obščaja teoriija sistem*. Sborník. Moskva, Mir 1966; Habr, J. — Vepřek, J.: *Systémová analýza a syntéza*. Praha, SNTL 1972.

⁶ O. Lange ve své zajímavé knize *Celek a vývoj ve světle kybernetiky*. Praha, Svoboda 1966, používá také k vyjádření struktury systému orientovaného

pak například skupiny podle pracovního zaměření, podle struktury volného času, podle materiální spotřeby atd. Tyto podsystemy lze studovat statisticky a vzájemné působení těchto podsystemů lze v principu popsat na základě statistické homeostáze, která zabezpečuje fungování společenského systému jako celku.

V závěru druhé kapitoly je pojednáno o různých typech úloh sociálně ekonomického plánování a o metodologických problémech spojených s jejich řešením. Poukazuje se zde například na nebezpečí spjaté s interpretací nesprávně pojatých korelací a na statistickou heterogenitu zkoumaných skupin lidí. Zajímavý je nástin řešení úlohy hledání struktury souboru, tj. rozklad tohoto souboru na skupiny podle chování jednotlivců. Uvedená metoda je založena na podmíněných pravděpodobnostech a na pojmu centrálního znaku.

Konkrétním problémem, v knize neřešeným, však zůstává volba *proměnných a parametrů systémů* a z toho vyplývající soubor ukazatelů, který by dostatečně vystihoval všechny základní vztahy mezi jednotlivými elementy a podsystemy. To je též důvodem, proč autorův *model optimálního plánování*, popsaný ve třetí kapitole, zahrnuje v podstatě jen ekonomickou stránku sociálně ekonomického plánu a *sociální faktory* do tohoto rovnovážného ekonomického systému vnesené postihují jen omezenou část sociální reality.

V kapitole třetí je aplikován pojmový aparát z kapitoly první na systém národohospodářského plánování, přičemž se počítá s vlivem sociálního chování člověka na výrobní procesy. Je zde uveden matematický model ekonomického systému a rozebírán proces volby řešení při dosahování ekonomických i sociálních cílů společenského systému. Autorka definice a metoda konstrukce intervalového užitku, invariantního vzhledem ke kladné lineární transformaci, a jeho použití na prognózu spotřebitelského chování, je zajímavým příspěvkem k teorii užitku. Rozbor modelu rovnovážného ekonomického systému, zahrnujícího i dynamické sociální faktory, například měnění se preferenční postoje sociální skupiny vůči jednotlivým druhům práce, vybočuje však tematicky za rámec této recenze. Poznamenejme jen, že autor s úspěchem použil zobecněné teorie her n osob a teorii užitku.

Těžiště recenzované knihy, pokud jde o matematicko-statistickou stránku, je v dodatku, kde jsou vyloženy *metody zkoumání statistických systémů*. Statistický systém definuje J. N. Gavrilec jako pojem, který označuje statistický soubor, nebo přesněji, mnoho- rozměrnou náhodnou veličinu, charakterizující tento soubor. Soubor sám je množina elementů, které se porovnávají navzájem podle zvolené konečné množiny znaků.

Podobně jako pro abstraktní systémy, zavádí autor pojem struktury i pro statistický systém. *Struktura statistického systému* je charakter vztahů mezi jeho jednotlivými kom-

ponentami, který může být přímý i zprostředkovaný, silný i slabý, atd. Vztah mezi komponentami náhodného výběru může být takový, že změna hodnot u části znaků může změnit pravděpodobnostní charakteristiky u druhé části, přičemž charakteristiky u třetí části se nezmění.

Při výkladu své teorie struktury mnohorozměrných náhodných veličin používá J. N. Gavrilec teorie grafů a matematický aparát vzniklý zobecněním teorie markovských procesů (např. pojem ireducibility množiny bodů a náhodné veličiny). Za důležitý výsledek lze pokládat důkaz tvrzení, že v podmínkách ireducibility je graf bezprostředních vztahů náhodné veličiny zároveň i její strukturou. Smysl pojmu struktura náhodné veličiny je vidět při analýze složitých statistických souborů, kde je možné s jeho pomocí řešit některé extrémální úlohy. V dodatku je uvedeno šest typů úloh a příslušné algoritmy (v heuristickém tvaru) jejich řešení, mající přibližný charakter. Bohužel autor nemá k dispozici poznatky o tom, jak řešení dosažené těmito algoritmy jsou blízká k optimálním. Dosažené výsledky jsou však cenným impulsem na cestě hledání obecných algoritmických procedur, které by umožňovaly nalezení netriviální struktury statistického systému a její vyjádření ve tvaru grafu vztahů s minimálním počtem hran.

Celkově nelze pochybovat o dobrém dojmu, kterým kniha na pečlivého čtenáře zapůsobí. Recenzovaná práce si nečiní nárok na všestranné a zevrubné zpracování všech otázek spojených se sestrojením a analýzou modelů sociálně ekonomického plánování, svědčí však o autorově schopnosti zformulovat problémy tak, aby byly formalizovatelné a matematicky řešitelné. Určité výhrady je možno vznést k zavedení pojmu „aktivní“, řídicí a „pasivní“, řízený podsystem. Pokud by se tato terminologie mínila doslova, promítlo by se to v teorii optimálního plánování do nedialektického pojetí vztahu mezi stromem cílů a zdroji. Ve skutečnosti, vzhledem ke zpětným vazbám, není řízený podsystem pasivní, ale zpětně aktivně působí na řídicí podsystem, takže jde o vzájemnou interakci, během níž se často cíle stávají zdroji a obráceně.

Ke kladům knihy bezesporu patří skutečnost, že J. N. Gavrilec přesně vymezuje působnost formalizačních matematických a heuristických metod, které používá a že se nemezuje jen na základní statistický přístup při řešení problémů. Zvláště je třeba ocenit interdisciplinární přístup v knize důsledně používaný a autorovu snahu formalizovat vazbu podstatných částí sociálního systému.

Adolf Filáček

D. M. Ugrinovič, Úvod do teoretických základů vědeckého ateizmu

Bratislava, Pravda 1975, 234 s.

Knihy D. M. Ugrinoviče *Úvod do teoretických základů vědeckého ateizmu*, která vyšla loni

na Slovensku, je velkým přínosem pro teoretickou práci v této oblasti u nás. Autor, profesor na filozofické fakultě Moskevské státní univerzity M. V. Lomonosova, nazval svoji práci *Vvedenje v teoretičeskoje religiovedenie* (Moskva, MysI 1973).

Vědecký ateismus pojímá D. M. Ugrinovič v podstatě jako kritiku náboženské ideologie, odmítnutí náboženských názorů na svět a vyzvednutí vědeckého obrazu o světě, dále jako vysvětlení vzniku a existence náboženských názorů, odhalení sociální úlohy náboženství ve společnosti a vymezení způsobů, jimiž je možno překonat náboženské předsudky. Na základě tohoto vymezení rozděluje autor vědecký ateismus do tří částí. První část nazývá *světonázorovou*, druhou *vědou o náboženství* a třetí *ateistickou výchovu a propagandu*. Obsahem knihy jsou potom teoreticko-filozofické, sociologické a psychologické problémy zkoumání náboženství, které dohromady tvoří teoretickou složku vědy o náboženství.

K filozofickým problémům řadí autor zejména objasnění podstaty a povahy náboženství a gnoseologickou analýzu náboženství. V základní charakteristice filozofických problémů podává kritickou analýzu historie výkladu náboženství, zdůrazňuje návaznost současné buržoazní filozofie náboženství na starší idealistické a fideistické koncepce tohoto výkladu a konstatuje kvalitativně nový stupeň výkladu, který přinesla marxistická filozofie náboženství. Za specifikum marxistické filozofie považuje zejména to, že svá zobecnění o materiálním světě vyvozuje za pomoci speciálních věd — sociologie, archeologie, historie, etnografie, psychologie atd. Na rozdíl od sociologického přístupu umožňuje filozofický přístup k sociálním jevům jejich vysvětlení z hlediska společenského bytí a společenského vědomí. Absolutní oddělení filozofických a sociologických problémů však nepovažuje autor za nejšťastnější. Proto pokládá za nutné upozornit čtenáře své práce na to, že oddělení těchto problémů v knize mělo spíše ten význam, že soustředilo na jedné straně všeobecné teoretické problémy podstaty náboženství a problémy metodologické a na druhé straně konkrétně historické a strukturněfunkční přístup k náboženství jako k sociálnímu subsystému.

Mezi psychologické problémy vědy o náboženství patří zkoumání náboženských představ, citů a zážitků, spojené s empirickým výzkumem psychiky jednotlivých osobností a skupin. Sem řadí Ugrinovič dále překonávání subjektivistických koncepcí, rozvíjení obsahové analýzy lidského vědomí, studium psychologických kontaktů a vzájemného působení individua a jeho okolí. Patří sem též problém metodologie marxistického psychologického výzkumu náboženství a vztahu marxistické psychologie náboženství k buržoazní, problém psychologických kořenů náboženství, struktury náboženské psychiky, studium vztahu poznávacích, emocionálních a volních komponent v psychice věřícího, výzkum obsahu ná-

boženských představ u věřících různých sociálních tříd, sociálních skupin a konfesi, studium zvláštností náboženské osobnosti atd.

Do sociologických problémů zahrnuje autor, stručně řečeno, místo náboženství ve společnosti, jeho sociální funkce, strukturu náboženské nadstavby, náboženství jako sociální subsystém a studium náboženství na úrovni sociálních skupin i osobností. Za základ sociologického přístupu k problematice považuje empirický výzkum religiozity.

V souvislosti s charakteristikou základních problémů sociologického výzkumu náboženství uvádí autor, že se tomuto výzkumu náboženství věnuje v posledních letech v marxistické literatuře stále větší pozornost. Buržoazní sociologie náboženství sice za dobu své existence nashromáždila jisté zkušenosti v oblasti organizace a metodiky empirických výzkumů. V teoretických závěrech se však často dostávala a dostává, obdobně jako buržoazní filozofie náboženství, k idealistickým, fideistickým i teologickým koncepcím. Tak například většina buržoazních sociologů vychází z „metasociální“ podstaty náboženství (Max Weber, Joachim Wach, Joachim Matthes, P. Vriehof a celá řada dalších). V protikladu k tomuto pojetí stojí marxistické zkoumání náboženství, jehož nejdůležitějším metodologickým principem je důraz na sociální povahu a funkci náboženství z pozic materialistického chápání dějin. Marxistická teorie se snaží vysvětlit sociální příčiny existence náboženství, určit jeho místo v sociálním systému, jeho strukturu a sociální funkce. Strukturální a funkcionální přístup k náboženství je v buržoazní sociologii velice často stavěn do protikladu k historickému přístupu, který je nevyhnutelným metodologickým principem marxistického zkoumání. Za nejdůležitější způsob shromažďování nových informací nutných k analýze na základě tohoto metodologického principu považuje autor konkrétní sociologický výzkum, opírající se o dobře propracovanou metodologii a metodiku. Zde je však třeba připomenout, že právě problematika metodologie a metodiky výzkumu by si zasloužila v nejbližší budoucnosti jak obecnou, tak i speciálnější zaměřenou literaturu.

Zdůraznění významu sociologického výzkumu náboženství je patrné z většího rozsahu kapitoly, jež se týká sociologické analýzy náboženství. Na úvod do základních problémů sociologického výzkumu náboženství navazuje část o místě náboženství ve společnosti, o jeho struktuře a sociálních funkcích, partie týkající se sociologického výzkumu religiozity, charakteristika náboženských institucí a organizací a zejména v posledních letech diskutovaná problematika sekularizačního procesu a způsobů jeho sociologického zkoumání.

Autor mnohde doplňuje svůj výklad číselnými údaji, přičemž se opírá zejména o empirické výzkumy prováděné v posledních letech v některých socialistických i kapitalistických zemích. Údaje, které mají vysokou ilustrativní hodnotu, jsou však někde v důsledku různé

metodiky, terminologie a odlišných stupnic, škál a kritérií těžko porovnatelné. Například z bulharského výzkumu, který byl proveden v roce 1962, se dovídáme, kolik procent dělníků, družstevních rolníků, jednotlivě hospodářských rolníků atd. bylo v té době věřících. Z výzkumu, který byl uskutečněn v roce 1963 v NDR v jednom z větších měst, jsou k dispozici údaje o příslušnosti k církvím, z ČSSR údaje o nevěřících, z SSSR opět údaje získané na základě jinak sestavené stupnice apod.

Při sestavování stupnice pro výzkum sekularizace městského obyvatelstva v Penze (SSSR) v roce 1968 bylo dbáno správně na to, aby se každá skupina lišila od jiných z hlediska úrovně náboženského vědomí i náboženského jednání. Bylo zde vytvořeno šest skupin v závislosti na stupni jejich sekularizace. Projevila se zde tendence rozšířit typologickou stupnici, jež určuje stupeň religiozity ve zkoumaném souboru.

V buržoazní sociologii náboženství, jak konstatuje autor, je právě dnes sekularizace centrálním problémem. Máme-li porozumět pojmu sekularizace, je nutné si uvědomit, že existuje více výkladů: 1. sekularizace jako úpadek náboženství; 2. sekularizace jako konformismus náboženských organizací, institucí apod. vzhledem ke světu; 3. sekularizace jako desakralizace světa, přičemž svět ztrácí svůj někdejší posvátný charakter; 4. sekularizace jako oddělení společnosti od náboženství; 5. sekularizace jako přenesení víry a vzorů chování z náboženské do profánní oblasti; 6. sekularizace jako zánik motivačního působení náboženství na člověka.

Autor dokládá sekularizační proces řadou zajímavých čísel. V kapitalistických zemích se v šedesátých letech snížil počet lidí navštěvujících nedělní bohoslužby: ve Francii na cca 11–12 %, v Itálii asi na 14 % obyvatel, ve Španělsku na 20 %, v Portugalsku na 17 %, v Norsku dokonce na 2 % obyvatel atp. Z provedených sociologických výzkumů též vyplývá, že například v Itálii věří v základní náboženská dogmata asi 51 % obyvatel, v Norsku 42 %, v Belgii 33 % a ve Francii asi 30 % obyvatel. Zatímco v roce 1948 připadal ve Francii jeden kněz na 962 obyvatel, v roce 1968 již na 1888 obyvatel. Západní sociologové se většinou shodují, pokud jde o základní faktory, které napomáhají sekularizaci. Jsou to zejména změny v charakteru práce, industrializace, výchova a věda, zvětšující se objem výměny zboží, sociální mobilita, urbanizace atd. D. M. Ugrinovič však velmi správně poukazuje na to, že v řadě kapitalistických zemí přináší s sebou sekularizační proces jen *negativistický* aspekt, to znamená, že mnozí lidé sice odpadají od náboženské víry, ale ve své světonázorové orientaci zůstávají často velice rozviklaní. Důsledkem toho je zde mimo jiné růst mnoha extatických sekt, narůstání nejružnějších forem mimokonfesionálních projevů religiozity apod. D. M. Ugrinovič velmi výstižně označuje soudobou buržoazní socio-

logii náboženství za svérázný plod sekularizačního procesu.

Vedle pojmu sekularizace je v kapitole věnované sociologii náboženství seriózně objasněn i pojem religiozita. Religiozita podle Ugrinoviče představuje vliv náboženství na vědomí a jednání lidí, sociálních i demografických skupin. Autor poukazuje na to, že v buržoazní sociologii náboženství je do značné míry rozšířen názor, že je možné zkoumat jen náboženské chování lidí, jejich „kultovní“ vztahy, ty nebo ony náboženské instituce či organizace. Důraz na vnější sociální projevy se stal populárním zejména v důsledku známých sociologických a sociografických šetření francouzských církevně orientovaných badatelů, jakými byli např. G. Le Bras či F. Boulard. Na druhé straně jsou na Západě často prováděna šetření zaměřená pouze na názory a postoje lidí. U takových šetření opět vzniká riziko značných omylů při závěrech vycházejících z výrazně subjektivních údajů.

Marxistická sociologie musí brát při výzkumech náboženství v úvahu vždy obě stránky religiozity — tu, která se vztahuje k názorům a postojům lidí i tu, jež se vztahuje k jejich chování a jednání. Musí tedy zahrnout do výzkumu jednak náboženské ideje, náboženské představy, dogmata a mýty, jež tvoří obsahový rámec víry, dále intenzitu víry v jejich subjektivních citech a zážitcích a konečně informovanost člověka o náboženské věrouce, která nemusí nevyhnutelně představovat náboženskou víru. Dále je třeba zkoumat účast na náboženských obřadech a kultovní činnost, jež jsou v nejvyšší míře empiricky zkoumatelné a statisticky zpracovatelné, mimokultovní náboženskou činnost, jako například různé sjezdy, besedy, působení prostřednictvím masových komunikací, vydavatelskou činnost atd.

Přínosem sociologické části práce je též kritika některých teoretických koncepcí dnešní buržoazní sociologie náboženství, zejména těch, které prohlašují, že staré znaky religiozity se už dnes nehodí pro charakteristiku náboženství, neboť náboženství podle nich vstoupilo do mimocírkevních forem a nevyžaduje již nevyhnutelně ani víru v boha. D. M. Ugrinovič považuje takové názory za pokusy o nalezení východiska z krize náboženství. Kořeny těchto snah je nutno hledat v teoretických základech mnoha buržoazních sociologických konstrukcí dokazujících, že náboženství je pro každou společnost v nějaké podobě nevyhnutelné a nepostradatelné.

Svým pojetím výkladu i kritiky dokumentuje autor skutečnost, že zkušenosti, jichž v posledních letech dosáhli sovětsí autoři v oblasti marxistické sociologie náboženství, jsou stále více podkládány intenzivní teoretickou i empirickou činností. Široké pole působnosti zde otevírá právě formující se komplexní systém poznatků z oblasti sociologie, filozofie, historie, psychologie, etnografie i dalších společenských i přírodních věd. Ve svých úvahách i argumentech se autor opírá o širo-

kou marxistickou filozofickou kulturu, což mu umožňuje dobře se kriticky orientovat jak ve velice rozsáhlém poli konkrétních faktů, tak i v teoretických koncepcích.

Význam Ugrinovičovy práce tkví nejen ve vymezení úkolů marxistické sociologie, filozofie a psychologie náboženství, ale i v tom, že u nás jako jedna z prvních prací analyzuje náboženskou problematiku z hlediska vzájemného sepětí těchto disciplín. Je to kniha nejen vědecky fundovaná, ale i společensky angažovaná. Obsahuje přínos marxistického pojetí sociálních věd k překonání rozštěpenosti ideologického a poznávacího procesu.

Ivan Holý

A. F. Okulov a kol.: Vedecký ateismus

Bratislava, Pravda 1974, 297 s.

Kniha *Vedecký ateismus* (Naučnyj ateizm, Politizdat 1973), zpracovaná autorským kolektivem vedeným A. F. Okulovem, patří k několika málo publikacím formujícím vědecký ateismus jako specifickou vědní disciplínu v systému společenských věd.

Při vymezení vědeckého ateismu je zdůrazněna jeho spojitost s mnohými společenskými a přírodními vědami. V publikaci samé se tato spojitost výrazně projevuje zejména vzhledem k sociologii a sociální psychologii. A právě tento aspekt, sociologická stránka vědeckého ateismu, může zajímat československé sociology zabývající se zkoumáním náboženství, jakož i teoretické pracovníky vědeckého ateismu.

Sociologie vstupuje do většiny kapitol učebnice tak, že „vlastním ateismem není nahrazována, avšak obohacuje ateistickou teorii, dokazuje její sílu a životaschopnost. Vedecký ateismus zde přímo i nepřímo orientuje sociologii na programové výzkumné úkoly a poskytuje jí obecnou metodu poznávání zákonitostí vývoje náboženství, jeho překonávání a upevňování vědeckoateistického chápání světa“ (7).

Tyto čtyři principy spojitosti vědeckého ateismu se sociologií metodologicky i obsahově prolínají celou učebnicí. Prvé dva principy jsou obsaženy především v kapitolách *Predmet vedeckého ateizmu, Podstata, základné elementy a sociálne funkcie náboženstva, Kríza náboženstva v súčasných podmienkach, Rozvoj ateizmu ako zákonitost duchovného pokroku ľudstva, Marxistsko-leninský ateizmus ako vyššia forma ateizmu, Ateizmus a súčasný ideologický boj, Mravný obsah vedeckého ateizmu, Ateizmus a náboženstvo v socialistickej spoločnosti a Vedecko-ateistická výchova*. Další dva principy jsou obsaženy především v kapitolách *Náboženstvo ako sociálny jav, Svetonázorové základy ateizmu, Ateizmus a spoločenský pokrok a Ateizmus a náboženstvo v socialistickej spoločnosti*.

K jednotlivým princípům vazby mezi vědeckým ateismem a sociologií

1. Sociologie a zejména sociologické výzkumy významnou měrou přispívají k *průkaznosti objektivnosti* vědeckoateistického poznání, jež zobecňuje vývoj a funkce systémů církevního a náboženského života v závislosti na celkovém společenském pokroku, zvláště v socialistické společnosti. V kapitole *Prejavy krízy náboženstva* je pokles stoupenců církví — podle religiozity a náboženské aktivity — analyzován na základě společenských revolučních změn, procesů vědeckotechnické revoluce a celkového společenského kulturního pokroku. Tyto společenské procesy jsou filozoficko-materialisticky vysvětleny a dokumentovány mnoha výsledky sociologických výzkumů. Sociologické výzkumy uskutečněné v SSSR potvrzují, že proces pokračující sekularizace je výsledkem vzájemného působení objektivních podmínek a subjektivních faktorů (215). Sociologické výzkumy a údaje církevního tisku ukazují, že počet lidí, kteří pravidelně navštěvují kostely a dodržují náboženské obřady, nepřetavuje ani třetinu lidstva všech kontinentů (106). Pro tendenci změn náboženského vědomí a chování věřících je charakteristická eroze víry v pravdivost náboženských dogmat. Tak například, pokud jde o ideu posmrtného života, výzkumy potvrzují, že značná část věřících ztratila víru v záhrobní život. Jeho existenci uznává například jen jedna pětina věřících kolchozníků Orlovské oblasti (219). Autoři dále dokazují, že dalším významným trendem je zmenšování počtu věřících se životní náboženskou orientací a růst počtu nevěřících a těch věřících, pro něž není náboženství důležité ani určující. Absolutní většinu věřících tvoří občané, u nichž náboženské ideje zaujímají podřadné místo (219). K podstatným změnám došlo i ve vlivu náboženství na vztah k práci. Konkrétní sociologické výzkumy ukázaly, že náboženské přesvědčení má již malý vliv na motivy pracovní činnosti. Podle výsledků sociologických výzkumů z Orlovské oblasti je cca 6,4 % příslušníků pravoslavné církve v pracovní činnosti stimulováno náboženstvím. Výzkumy rovněž potvrdily, že obřady křtů, pohřbů apod. se častěji uskutečňují z nenáboženských motivů. Při zkoumání vztahu k náboženství v závodech E. Thälmana v Moskvě bylo zjištěno, že křest uskutečnilo z náboženského přesvědčení 8,6 % zaměstnanců, pro každý případ 8 %, na naléhání příbuzných 37 %, pro slavnostní formu 6,8 % a na základě tradic 39,6 % (220).

V kapitolách *Príčiny udržovania sa náboženských prežitkov a Vedeckoateistická výchova* se výsledky sociologických výzkumů prolínají s celkovou ateistickou interpretací velmi konkrétně. Je zde dokazováno, že vlivu náboženství nejvíce podléhají osoby, které se nezúčastňují společenské produktivní práce, jako důchodci a ženy v domácnosti, dále málo kvalifikovaní a nekvalifikovaní pracovníci. Výzkumy z Penzy ukázaly, že mezi dělníky

je 6⁰/₀ věřících, mezi zaměstnanci 1⁰/₀, mezi důchodci 39⁰/₀ a mezi ženami v domácnosti až 43⁰/₀ věřících. Mezi dělníky s nízkou kvalifikací 6⁰/₀ a mezi nekvalifikovanými dělníky 24⁰/₀ věřících (221). Většina věřících má omezené sociální kontakty i v mimopracovní době a činnosti. I tyto poznatky jsou doloženy výsledky sociologických výzkumů.

Autoři učebnice vyvozují z empirických šetření teoretické závěry, zejména pro oblasti ateistické výchovy (245–6).

2. Sociologie (i další společenské a přírodní vědy) obohacuje ateistickou teorii. Tento princip není jen proklamován v úvodu učebnice, ale je zřejmý ve většině kapitol. Přirozené nejde o vymezení hranice mezi teorií vědeckého ateismu a sociologií, nýbrž především o tvůrčí a funkční aplikaci pojmového a kategoriálního aparátu sociologie na vědecký ateismus při vysvětlování a dokazování přeměn a funkcí náboženských systémů, místa a funkcí vědeckého ateismu v konkrétních společenských makrostrukturách, mikrostrukturách a infrastrukturách.

V kapitole *Sociálne funkcie náboženstva* jsou jednotlivé funkce náboženství interpretovány pomocí sociologických pojmů a kategorií. Světonázorová a iluzorní kompenzační funkce náboženství působí na sociální orientaci a zaměření věřících a ovlivňuje tak jejich praktický vztah ke skutečnosti, jejich sociální chování, postoje a motivace. Působí na vyvolávání náboženské aktivity a tím přímo i nepřímo konzervuje sociální pasivitu mnoha věřících. Funkce regulující, vyjádřená systémem norem a hodnot, se vztahuje nejen na oblast náboženského života a kultu, nýbrž i na oblast regulace sociálního chování jedince a celých skupin, vztahů v rodině i v jiných společenských institucích. Je zde charakterizována také integrující funkce náboženství v antagonistických společnostech (funkce zachování a upevnění existujícího sociálního systému) a nepřímo naznačena dezintegrující funkce náboženství v socialistické společnosti. Zvláštní pozornost je věnována specifice funkcí církví v jednotlivých etapách vývoje společnosti.

Autoři zdůrazňují, že sociální funkce náboženství je třeba zkoumat jak na úrovni společnosti jako celku, tak i na úrovních konkrétních náboženských skupin i jednotlivých osob (33).

Z hlediska sociologie představuje významnou a zajímavou část publikace interpretace funkcí náboženských *pospolitostí*. Tyto funkce jsou specifikovány takto: regenerace víry a náboženských citů, uspokojování potřeb věřících v náboženském útěše, uspokojování některých nenáboženských potřeb věřících, prostředí sociálního styku, prostředek sociální sebe-realizace v mystifikované formě, uspokojování pokud jde o dosahování sociální prestiže. „Příslušnost k náboženskéj pospolitosti takito ľudia ponímajú ako ukazovateľa svojej vyvolenosti, vynímačnosti a nepodobnosti s inými ľuďmi ... mnohí veriaci pokladajú nábožen-

ské spoločnosti aj za prostriedok uspokojovania svojich poznavacích, morálnych a estetických potrieb“ (33).

Sociologické výzkumy ukazují, že náboženská skupina vystupuje jako iluzorní forma kompenzace omezenosti sociálních kontaktů věřících, zejména těch, kteří nejsou aktivně zapojeni do procesu uvědomělé tvorivosti, stojí mimo řešení významných sociálních úkolů, mají omezené sociální kontakty v mimopracovní sféře, mají nízké vzdělání a kvalifikaci. To vše vytváří půdu pro zapojení věřících do systémů vztahů náboženské skupiny. Významné funkce zde plní takoví činitelé, jako jsou podstatně rozdílní mezi fyzickou a duševní prací, mezi městem a vesnicí, jakož i pozůstatky starého způsobu života (220–221).

Autorský kolektiv sociologicky interpretuje strukturu věřících v SSSR a její vývojové tendence. První skupinu tam tvoří ti věřící, jejichž životní orientace je náboženská. Jsou aktivní v náboženských skupinách. Jejich počet je malý. Druhou skupinu tvoří věřící, pro něž je náboženská orientace důležitá, nikoli však určující. V náboženských skupinách nejsou aktivní. Počet je vyšší než v první skupině. Třetí skupinu tvoří věřící, pro něž náboženská orientace není ani důležitá ani určující. Tvoří většinu mezi věřícími.

Sociologická problematika je obsažena i v kapitole *Kriza náboženstva v súčasných podmienkách*, a to jak v charakteristice hlavních příčin, tak i projevů krize náboženství. Jako příčiny a projevy jsou zde specifikovány zejména: sociální změny ve světě po vítězství Velké říjnové socialistické revoluce, procesy vědeckotechnické revoluce, všeobecný kulturní pokrok lidstva, osvobozování společenského a soukromého života od vlivu náboženství a církví, sekularizace všech odvětví života, pokles až úpadek prestiže církví, růst sociální aktivity mas, sociální aktivizace církví se snahami o upevnění společenských pozic a aspirací na sociální vedení mas, reformy systému církevního života apod.

Sociologické aspekty jsou rovněž součástí vymezení vědeckého ateismu, jeho společenských funkcí a místa v poznávání společenských jevů. Společenské funkce vědeckého ateismu „spočívajú nielen v tom, že sa stavajú proti náboženskému světonázoru a činnosti církví, ale aj v tom, že stimulujú výrobnopracovní aktivitu člověka, zintenzivňujú vedecko-poznavačnú činnosť ľudí, napomáhajú pokrokové tendencii spoločenského vývoja, orientujú jednotlivca na realizáciu možností svojho duchovného rastu“ (117). V této souvislosti je zdůrazněna úloha kolektivní práce při přeměně prostředí, člověka i jeho duchovního světa, při formování jeho vědeckého světového názoru. Autoři charakterizují podstatu sociálních kořenů a sociální základnu ateismu, procesy rozvoje pracujících s náboženstvím, mravní složky ateismu, rozvoj osobnosti socialistického člověka apod. V kapitole *Vedeckoateistická výchova* upo-

zorňují na velmi důležité teoretické a metodologické problémy ateistické výchovy.

3. *Orientace sociologie na programové úkoly výzkumu.* Ve všech pěti částech učebnice jsou přímo i nepřímo obsaženy problémy a úkoly, na jejichž řešení se má aktivně podílet sociologie. Jde o tyto okruhy problémů: analýza podstaty, základních elementů a sociální funkce náboženství, jeho vývoje a současného stavu; zkoumání objektivních podmínek překonávání náboženství a formování vědecko-ateistického světového názoru; formy zapojování věřících do aktivní účasti při realizaci ekonomických, politických a kulturních úkolů komunistické výstavby; faktory působící na odstraňování rozdílů v každodenních podmínkách života pracujících; formy překonávání konzervativních tradic a nacionalistických přezítků; poznání a analýza zvláštností náboženského modernismu; faktory urychlující procesy sekularizace; trvale působící faktory krize náboženství; faktory ovlivňující vztahy lidí ke skutečnosti, jejich sociální orientaci, zaměření a chování; systémy norem a hodnot ve vztazích k práci, v rodině a v jiných společenských skupinách; vliv církví na mládež; sociální aktivita církví; inovace prvků náboženských komplexů; úloha žen a laiků v životě církví; úloha rozhlasových center, náboženské a buržoazní propagandy; vědecký pokrok a rozvoj osobnosti; úloha školství, masových sdělovacích prostředků; efektivnost ateistické výchovy apod.

4. V učebnici jako celku i v jednotlivých kapitolách je obsažena *obecná metoda zkoumání* a poznávání zákonitostí formování vývoje náboženských názorů, jsou zde vytyčeny základní principy překonávání náboženství a upevňování vědeckoateistického chápání světa, nezbytné pro přírodní a společenské vědy zabývající se zkoumáním různých stránek náboženství. Tato metoda je nezbytná i pro sociologii, jejímž předmětem je náboženství.

*

Učebnice *Vědecký ateismus* je velkým přínosem pro teoretickou, ale také pro ideologickou frontu nejen v SSSR, nýbrž i v našich podmínkách. Vymezení a interpretace ateistické problematiky ve spojitosti s mnohými společenskými a přírodními vědami poskytuje zejména teoretikům v oblastech výzkumu náboženství a ateismu velmi cennou metodu přístupu, zkoumání a výkladu těchto společenských jevů. Sociologická stránka vystupuje v celé publikaci velmi zřetelně. Sociologům zkoumajícím náboženskou problematiku poskytuje učebnice metodologická východiska, a to jak z hlediska společenské funkce sociologie, pokud jde o přístup, zkoumání a výklad náboženských jevů, tak i z hlediska jejího vztahu k vědeckému ateismu. Pro teoretické pracovníky z oblasti vědeckého ateismu představuje návod, jak tvůrčím způsobem aplikovat sociologickou teorii při rozvíjení teorie vědeckého ateismu a využívat výsledků so-

ciologického výzkumu k vyšší objektivitě a průkaznosti ateistické teorie.

Autorský kolektiv si zajistě nekládí za cíl zcela vyřešit vztah obou disciplín. Cílem bylo vymezení a interpretace základní ateistické teorie. Při plnění tohoto hlavního úkolu autoři zřetelně naznačili vzájemně se doplňující funkce vědeckého ateismu a sociologie, jejich funkční spojitost. Tento úkol se jim podařil.

S celkovým pojetím učebnice funkčně koresponduje a obsahově ji doplňuje doslov F. Vašečky ve slovenském vydání, orientovaný na československé podmínky.

František Křenek

B. Golembowski: Szanse młodości (Šance mládeži)

Warszawa, Iskry 1974, 310 s.

V roce 1974 vydalo varšavské státní nakladatelství Iskry soubor statí polského sociologa Bronisława Golembiowského. Autor shrnul do prvního knižního vydání 18 statí, publikovaných časopisecky vesměs v letech 1968–1973. Týkájí se většinou problematiky polského mládežnického hnutí toho období, jeho historie i perspektiv, v dosti široce koncipovaném rámci. Autor v úvodu charakterizuje období vzniku těchto statí jako historický přelom v životě jak země, tak i polské mladá generace. V Polsku v té době začalo docházet k realizaci důležitých a závazných změn dotýkajících se celé společnosti.

Publikace je členěna do tří tematicky oddělených částí. První z nich shrnuje (pod názvem *Szance młodości*) 5 statí orientovaných především na problematiku výchovného působení mládežnických organizací poválečného období v Polsku a stručnou formou čtenáře informuje o formálních a organizačních změnách, jimiž mládežnické hnutí v Polsku prošlo a zpětně analyzuje příčiny, které k těmto změnám vedly. Hodnotí činnost jednotlivých organizací (ZWM 1945–8, PMP 1948–1956, ZMW od roku 1957), zejména z hlediska pozitivních, ale i některých negativních výsledků jejich výchovného působení na polskou mládež. Na základě historického a kritického rozboru se pokouší v obecnější rovině formulovat podstatné rysy, které by měla mít mládežnická organizace současné doby, aby mohla zajistit všechny své funkce a přitom splňovat to, co od ní nejen její členové, ale mladí lidé vůbec očekávají. Taková organizace musí být schopna akceptovat permanentní pohyb a vývoj, jak celospolečenský, tak specifický pro ni samu. To autor pokládá za základní podmínku funkčnosti organizace. Druhým, pravděpodobně stejně důležitým předpokladem, zejména z hlediska plnění výchovných cílů, je neustálé hledání a používání nových a vlastních forem činnosti a působení, aby nedošlo k dogmatickému ustrnutí.

Na základě této úvahy se autor pokouší o náčrtek celistvého systému socialistické vý-

chovy v polském mládežnickém hnutí s přihlédnutím k materiálům získaným z jednání a ideologických konferencí ZWM, které se konaly v letech 1958–1972.

V další stati se autor soustřeďuje na světový názorovou orientaci mladých lidí polského venkova. Provádí rozbor individuálních výpovědí i určitých celkových tendencí v této oblasti a dokazuje, že přeměna světového názoru mladých lidí, od tradičního polského katolicismu k marxistickému chápání světového dění, úzce souvisí se strukturálními změnami polské vesnice, směřujícími od postupného odumírání soukromého hospodaření ke kolektivizaci zemědělství. Na bázi těchto změn se vytvářejí nové „morální kodexy“, jak je lze ze zpracovaných autobiografických materiálů vytypovat.

Golembiowski dále konfrontuje výsledky činnosti mládežnických organizací na polském venkově s obecnými záměry a cíli formulovalými především ve druhé stati. Na základě konkrétní analýzy písemných dokumentů vytváří typologii světových názorových postojů mladých lidí polské vesnice i typologii konfliktů, k nimž v procesu změn světového názoru dochází, ať už mezi generacemi nebo i v rámci generace jedné.

Na závěr první části uvádí rozbor dat vypovídajících o cílech a snažení polské mládeže generace. Vyslovuje domněnku, že současná mladá generace je první generací Poláků, kteří nehledají chyby ani odpovědnost pouze ve státním zřízení, ale kriticky hodnotí a snaží se změnit zejména vlastnosti, charakter lidí a vztahy mezi nimi. Předpokládá, že dlouhodobý program a plán činnosti s mládeží, o němž rozhodlo stranické plénum v roce 1972, udrží takovou atmosféru, že dosavadní výsledky práce s mládeží, zejména vesnickou, se upevní a výchovný vliv mládežnických organizací bude vzrůstat.

V druhé části knížky (*Szanse Polski*) jsou zařazeny stati zabývající se vesměs rozvojem polské společnosti v rámci probíhající vědeckotechnické revoluce a předpoklady a nároky, které tento rozvoj klade na profesionální a charakterové kvality lidí. Autor vychází z poznatků soustředěných v první části a formuluje zde řadu požadavků na dlouhodobou výchovnou práci s lidmi. Zdůrazňuje stále rostoucí potřebu iniciativních a tvůrčích pracovníků ve všech oblastech národního hospodářství, rostoucí význam a úlohu vrstvy „intelligence“, mimo jiné i při budování a upevňování nového kulturního klimatu. Zvláště se pak zabývá velikým podílem mládeže při realizaci těchto úkolů, zejména její účastí na kulturním dění v Polsku.

Pozitivně hodnotí podíl mladých na rozvíjení nových forem společenského kulturního dění v Polsku.

V závěru této části vytyčuje hlavní cíle, k nimž by měla polská společnost dospět v blízké budoucnosti, čeho by měla dosáhnout a co by měla postupně měnit v práci s mládeží, jakým způsobem by měla ovlivňovat

vytváření nového ideálu osobnosti socialistického člověka, jeho postojů a životního stylu.

Poslední, třetí část publikace, má název *Partia i naród*. Autor do ní shrnul své stati, v nichž se na základě leninského přístupu zabývá otázkami struktury soudobé socialistické společnosti, dále některými ideologickými aspekty funkce kultury ve společnosti, a zvláště tisku jako důležitého prostředku výchovy mas.

B. Golembiowski zde dokumentuje existenci tříd a třídního boje i v soudobé polské socialistické společnosti. Ukazuje, že třídní boj je tu veden na všech třech hlavních frontách – ekonomické, politické a ideologické. Podtrhuje specifickou formu tohoto boje, jež je dána jak podmínkami socialistické společnosti, tak i charakteristickými podmínkami národa.

Zabývá se aktuálními a zvláště pro mladé lidi často ne zcela jasnými metodami ideologické diverze a revizionismu. Klade důraz na to, že touto problematikou je třeba se zabývat nejen v rovině obecné analýzy, ale především v konkrétních historických souvislostech.

Leninskou koncepcí tisku a kultury, její realizaci a rozvíjením v podmínkách polské společnosti se autor zabývá ve dvou kratších statích, předcházejících závěrečnou úvahu o vztazích mezi národem a stranou, která jej vede. Zdůrazňuje tu především historickou nezbytnost vedoucí úlohy strany, provádí rozbor způsobu jejího uplatňování během rozvoje socialistické společnosti od diktatury proletariátu až k soudobým formám socialistické demokracie. Dochází k závěru, že v současné době lze hovořit o straně jako o straně národní, aniž by se jednalo o prázdný pojem.

Hodnotíme-li publikaci jako celek, je třeba vyzvednout šifku záberu a mnohostrannost pohledů na problematiku polské mládeže a její aktuální úkoly v polské společnosti. Z toho ovšem nutně vyplývá jistá nesourodost projevující se jak v různé míře obecnosti úvah a analýz, tak v metodách zpracování zvolených témat. Rozhodně celý soubor článků přináší velké množství informací a umožňuje čtenáři orientovat se v dané problematice. Přes svoji mnohdy publicistickou formu přináší stati ze socialistického hlediska zajímavé, a zejména v interpretační rovině podnětné poznatky i pro naše čtenáře orientované na problematiku mládeže v ČSSR.

Eva Vernerová

Margaret S. Archer – Salvador Giner (red.): Contemporary Europe: Class, Status and Power (Soudobá Evropa: Třída, status a moc)

London, Weidenfeld and Nicholson 1971

Práce *Contemporary Europe* je jedním z mnoha pokusů o komparaci v oblasti sociální struktury a doposud jediným pokusem o takovou komparaci v širším rámci západoevrop-

ských zemí, přesahujícím prostě srovnání dat ze statistických šetření nebo základní úroveň zpracování sociologických (zpravidla mobilitních) výzkumů. Jde o práci zajímavou ne tak z hlediska poznání sociální reality jednotlivých zemí, nebo dokonce z hlediska vyvození společných a zvláštních rysů nedávného vývoje sociální struktury v západní Evropě, spíše z toho hlediska, že kniha odhaluje slabiny a nedostatky buržoazní sociologické teorie, metodologie a empirického výzkumu sociální struktury. V teoretické koncepci nedošlo ke sjednocení přístupů a k vytvoření alespoň minimální báze pro komparaci; v metodologické rovině se setkáváme s nejružnějšími postupy od převážně historické analýzy až ke katedrovému výkladu některých obecných klíše o sociální egalitaci a středních třídách, dokumentovanému subjektivními im-
presemi; v empirické oblasti nacházíme minimální využití dat, nepřesahující často citaci dat ze statistických ročenek.

Anglickým editorům práce se podařilo sestavit pouze dosti heterogenní sborník statí věnovaných jednotlivým zemím a pocházejících většinou od tamních autorů (mezi nimi figurují např. König, Svalastoga), v některých případech od autorů domácího původu naturalizovaných ve Velké Británii (statí věnované Portugalsku, Řecku, Španělsku) a ve dvou případech (u Polska a Jugoslávie, poněkud nepochopitelně a bez patřičného odlišení reprezentujících socialistickou část Evropy) od anglických autorů, kteří využili národní výzkumy a sociologické práce.

Hlavním rysem celé knihy je její výrazně konfušní charakter. Jednotlivé statí kolísají mezi nedůsledně realizovaným stratifikačním přístupem a nesprávně pochopenou třídní optikou sociální struktury. Jejich čtení nás vyvádí z iluzí o dominanci nějaké alespoň v zásadě jednotné koncepce sociální struktury, např. stratifikačního přístupu propojeného s koncepcí industriální společnosti.

Konfušní charakter knihy navozuje již úvodní, podle záměru především koncepční a jednotící stať M. Archerové a S. Gínera. Autoři nejprve uvádějí některé teze o stratifikaci a ukazují v podstatě dvě možné koncepce, z nichž jedna sleduje pouze profesionální dimenzi, kdežto druhá je vícedimenzionální. Obtíže „komparace stratifikačních systémů“ jsou podle autorů velmi prosté: plynou pouze z jedinou autentické a jindy odvozené sociální pozice žen, nestejné profesionalizace zemědělského obyvatelstva a ze začlenění zahraničních dělníků, přičemž vůbec nepřesahují problémy indikace vcelku neproblematických sociálních charakteristik.

Na tuto část úvodní statí navazuje další, jež se zabývá již mnohem reálnějšími otázkami vývoje některých společenských tříd a skupin (přeměn rolnického obyvatelstva, struktura dělnické třídy, diferenciacie „středních vrstev“ apod.), aniž jich však využívá jako potenciální komparativní báze a

aniž je proveden alespoň pokus o integraci různých optik.

V závěru se shledáváme opět jen s problémy stratifikační dimenzionality sociální struktury, navíc velmi váhavě konkretizovanými: „... Pokud jde o to, zda v Evropě dochází k přechodu od mnohorozměrné k jednotné formě stratifikace, zdá se být zřejmé, že to je obecný trend, který se však prosazuje velmi pomalu a nepromítá se zřetelně do pohybu směrem k průmyslové ekonomice“ (s. 46). Obdobně i ostatní pokusy o shrnutí nebo o předložení obecnějších problémů jsou velmi kontuurní. Je to nutný důsledek toho, že v obecných partiích se k sociální realitě evropských zemí přistupuje v podstatě bez diferenciacie, třebas jen podle běžného kritéria ekonomické vyspělosti. Při opačném přístupu by se problém krystalizace sociální struktury jevil ne jako otázka jevové kongruence stratifikačních systémů, nýbrž přinejmenším jako otázka ekonomických zdrojů a determinant sociální strukturae a miry, v jaké se do ní promítají.

Hlavní konfuze recenzované práce však záleží v tom, že vlastně žádný z autorů se uvede, že v podstatě dvojího rámce výkladu sociální struktury nedrží a že málokdo z nich odpovídá na otázky kladené úvodní statí. Každá z 11 statí je koncipována odlišným způsobem, každá přistupuje k sociální realitě a jejímu zachycení s jinými akcenty. Společná je pouze koncepční zmatenost a metodologická nevyhraněnost. Naznačíme alespoň pólů v přístupech, vymezující rozsáhlý prostor, v němž se různé umísťují ostatní statí. Jde zároveň o kapitoly nejzajímavější a zabývající se vyspělejšími západoevropskými zeměmi.

První, především teoretickou polaritu představuje na jedné straně marxisticky orientovaný výklad sociální struktury na základě historického pohledu na hlavní společenské třídy a skupiny a na druhé straně ryze stratifikační popis sociálních vrstev pojatých jako kategorie prestižní hierarchie. K prvnímu přístupu má v rámci recenzované práce nejbližší stať L. Gallina o Itálii. Autor vychází z klasického pojetí společenských tříd jako významných aktérů historie každé společnosti, přičemž konstatuje, že „soudobá sociologie přerušila tuto tradici. Zaměřila svoji pozornost — a své největší výzkumné fondy — spíše na fragmentární aspekty z této oblasti, jako je distribuce sociálních odměn, lokální vzorce stratifikace, měnící se rozhled a životní styl dělnické třídy, vliv třídy na individuální chování, obraz tříd, vnímaný různými kategoriemi lidí“ (s. 90). V této linii pak Gallino kritizuje některé přístupy (Dahrendorfa, Lenského a Runcimana) a určuje kritéria „dynamické interpretace změn v třídní struktuře“, vycházející z tříd jako objektivních kategorií. Z jeho hlediska se Itálie rozpadá do tří společností: „tradiční“ poznamenané hlavně strukturální dichotomií vlastníků půdy a zemědělských dělníků, „moderní“, představu-

jící klasický, „tržní“ střet kapitalistů a dělníků, a zahrnující ještě silné střední třídy, a „soudobé“ jako společnosti oligopolistického kapitalismu, mající nejsložitější sociální strukturu s koncentrovanou mocí, zároveň však s „rostoucími řadami průmyslových dělníků, kteří jsou vzdělanější, kvalifikovanější a organizovanější než kdykoliv předtím“ (s. 113). V tomto základním rámci podává Gallino poměrně podrobný výklad historie jednotlivých společenských tříd a skupin a jejich rolí v současné italské společnosti.

Na opačném pólu stojí stať K. Svalastogy a G. Carlssona, věnovaná severským zemím. Je to jediný příspěvek poměrně důsledně respektující stratifikační přístup k sociální struktuře a využívající výsledků sociologických, v tomto případě mobilních výzkumů. Tematika sociální mobility je pro severské země již skoro tradiční a oba pisatelé (kromě nich i N. Rogoff-Ramsøyová) patří jak k autorům zpracovávajícím mobilní šetření, tak k předním teoretikům v této oblasti. Tím spíše však překvapuje, jak málo jsou tito sociologové ještě v současné době schopni překročit limitovanou mobilní optiku, vyjít za kvantitativní závěry, např. o míře šancí na sociální vzestup, či sestup. V uvedené stati dokonce nevyužívají některých složitějších (pro ně běžných) postupů umožňujících posouzení rozdílů mezi čtyřmi porovnávanými zeměmi. Ani v závěrečných partiích jejich příspěvku (opatřených slibnými názvy) neobdrží čtenář hlubší informace o vývoji sociální struktury: jako „faktory sociální mobility“ jsou zkoumány pouze pohlaví, věk a vzdělání (namísto sociálně ekonomických procesů a mechanismů) a z hlediska „strukturálních změn“ je konstatována hlavně velká stabilita mobilních procesů (což je závěr dílčí, ale zajímavý): „...žádný z autorů nemohl zjistit nějakou větší mobilní diferenci mezi generacemi synů a otců nebo mezi sousedními věkovými kohortami — za posledních sedmdesát let nedošlo k žádným větším změnám v mobilních koeficientech“ (s. 383).

Žádná z ostatních statí nemá tak blízko k třídnímu pojetí sociální struktury jako stať Gallinova ani ke stratifikační, resp. na ní založené mobilní optice jako stať severských autorů. Jsou to různé akcentované směsi různých přístupů opírající se většinou jen o základní statistické údaje. Explicitně tuto konfuzi potvrzuje stať D. Martina a C. Crouche o Velké Británii, sledující sociální strukturu ze tří samostatných aspektů: z weberovského aspektu nerovností a egalizace (autoři prokazují známou skutečnost, že např. v příjmových a vzdělanostních nerovnostech nedochází k vyrovnávání), z „marxovského“ hlediska koncentrace, nebo pluralismu a z durkheimovského aspektu hodnot a legitimnosti. Je paradoxní, že k obecnějšímu závěru slouží právě dezinterpretované marxovské hledisko: „Británie se pohnula od klasického obrazu třídní společnosti ve směru k pluralistické, egalitární společnosti; byl to však pohyb pouze dílčí,

váhavý, s četnými návraty. Nemůžeme předpokládat, že pohyb musí nutně pokračovat směrem k větší rovnosti. Některé indikátory, jako je příjem ze soukromého vlastnictví, svědčí o opaku. Britská sociální struktura může být nejlépe popsána jako pluralistická, je to však pluralismus dosti nezdařený a zatížený. Celkem vzato, tato nezdařenost a zatíženost odpovídá klasickému modelu třídních nerovností“ (s. 266). Není to ovšem jen v závěrech této statí, kde se objevuje slovní ekvilibristika, stěží zakrývající nerozhodnost mezi akceptováním politicko-ideologických klíšé a konkrétnějším přístupem k sociální realitě.

Druhoh polaritu bychom mohli vymezit v rovině metodologické, ve způsobu zkoumání sociální struktury. Jako jeden pól může posloužit Königova partie o struktuře západního Německa. König téměř nevychází z poměrně bohatých západoněmeckých dat (kromě zjevně zkreslených historických údajů o zastoupení zemědělského sektoru a o relaci mezi dělníky a zaměstnanci), přičemž jeho text je směsí akademického výkladu o přeměně stratifikační hierarchie z pyramidovitého do diamantovitého tvaru a žurnalistických impresí o proměnách některých profesí. Ani přibližně se mu nepodařilo najít polohu přiměřenou pro uchopení vlastní sociální dimenze společenské struktury a dominantu jejího vývoje, nemluvě o některých zvláštěnostech západoněmecké společnosti, jejichž postižení není ani pro laika velkým problémem.

Opakem tohoto postupu je Navillova stať o Francii. Autor si hned zpočátku klade otázku disponibility statistických dat pro zkoumání sociální struktury, kritizuje jejich nedostatečnou úroveň a potom celý článek staví na značně nesystematické prezentaci v podstatě surových, hlouběji nezpracovaných údajů, časové vymezených censy z let 1954, 1962, 1968. Omezenost využití datové báze i jejich interpretace (resp. komentování) je pak překryta závěrem, který z dat neplyne a je v celém svém rozsahu v protikladu se sociální realitou, pokud ji můžeme z francouzských materiálů poznat: „Ozřejmuje se tedy, že ve Francii ... vede tento vývoj na jedné straně ke standardizaci životních šancí dané převahou zaměstnaneckého poměru a státní intervencí, na druhé straně k polymorfii či mnohostranosti specifických funkcí (tj. skutečnosti, že stejní jedinci nebo tytéž skupiny vykonávají různé nebo i konfliktní funkce, což je důsledkem rostoucí sociální mobility)“ (s. 237).

Ostatní statí jsou opět rozloženy v širokém prostoru, vyznačeném na jedné straně až přehlcenou (přítom však neadekvátní) datovou bází a na druhé straně abstrakcí od exaktních dat o celospolečenských procesech; na jedné straně obecným výkladem koncepcí a na druhé straně až neúměrnými detaily na úrovni konkrétních příkladů. Přítom kromě uvedené práce o mobilitě v severských zemích žádná ze statí nevyužívá empirických sociologických výzkumů. To je skutečnost zasluhující zvláštní pozornost.

Při obecném povědomí o univerzitě stratifikační koncepce v buržoazní sociologii často uniká to, že míra jejího přijetí není vždy stejná, a především pak to, že její nejsilnější stránka, tj. možnost být teoretickým východiskem výzkumu sociální diferenciace na úrovni jevových nerovností, je velmi málo využívána. Na rozdíl od řady socialistických zemí, kde byly provedeny výzkumy sociální diferenciace a mobility v celospolečenském rámci, v západoevropských zemích obdobné výzkumy neexistují. K dispozici jsou zpravidla výsledky výzkumů na úrovni komunit a výsledky rozsahem malých a obsahově úzce zaměřených šetření (např. výběrové soubory severských výzkumů mobility mají většinou 2–3 tisíce respondentů). Výjimkou jsou pouze ekonomicky iniciované a koncipované výzkumy profesionální mobility provedené francouzskou statistikou v letech 1964 a 1970 (z nichž výsledky prvního výzkumu Naville vůbec nezaregistroval).

Přes neexistenci velkých sociologicko-statistických šetření sledujících hlavní dimenze sociální struktury poskytuje statistika jednotlivých zemí mnohem kvalitnější data než jakých využili někteří přispěvatelé do recenzované práce, nemluvě o možnostech spolupráce se statistickými orgány EHS. Například francouzská statistika, reprezentovaná řadou bohatě dotovaných institucí, poskytuje nepřehledné množství dat z různých oblastí společenského života, která jsou přitom podrobně sociálně členěna. Existuje také konkrétní, i když ne marxistický příklad, jak lze těchto údajů využít pro kritický pohled na sociální skutečnost — kolektivní práce *Le partage des bénéfices* (1967). Podobně, byť zpravidla v menší míře, je tomu i v jiných zemích.

Jestliže velká šetření o sociální struktuře neexistují a exploatace existujících statistických dat pro tento účel je minimální, vzniká otázka, proč alespoň nejsou shrnuty a integrovány výsledky četných, byť různě limitovaných sociologických výzkumů. Plyne to zřejmě z ruptury, jež v kapitalistických zemích existuje mezi sociologií jako vědou o celospolečenských procesech, která je koncipována akademicky a ideologicky, a sociologií jako praktickou disciplínou, mající sociotechnický a empirický, zároveň však velmi dílčí charakter. Proti přemíře minivýzkumů a stovkám článků, obsahujících poznatky a diskuse o detailních problémech a metodologických finešech statusové inkonzistence, měření prestiže, mobilních orientací apod., stojí pouze obecné teze, jež nejen nejsou empiricky verifikovány, ale o jejichž verifikaci se nikdo ani nepokouší. O skutečných rysech a vývoji sociální struktury kapitalistických zemí se pak nedozvídáme od „velkých“ sociologů, nýbrž od těch, kdo — třeba jen v omezeném rámci distribuce příjmů — na statistických datech analyzují konkrétní a celospolečenské sociálně ekonomické procesy (např. G. Kolko, R. M. Tittmus, P. Bourdieu).

Kniha *Contemporary Europe* bezpochyby reprezentuje zkoumání sociální struktury v buržoazní sociologii západoevropských zemí, avšak ne pro své ambice, ojedinělost a zastoupení „velkých jmen“. Reprezentuje určitý řetěz souvislostí, který je stručně možno naznačit takto: úroveň jejího zpracování, a to jak z hlediska koncepční konfúze, tak z hlediska macešského vztahu k sociologickým nástrojům poznávání konkrétních sociálních procesů, svědčí o marginalitě tematicky sociální struktury, pokud je chápána (o což se většina autorů alespoň pokusila) nejen jako apologetika kapitalistického společenského uspořádání a nejen jako souhrn ideologických klíšé. Marginalnost tematicky sociální struktury pak upozorňuje na obecný rys buržoazní sociologie, na její zcela odlišnou kvalitu než jaká vyplývá z role sociologie v socialistických zemích. Ze společenské úlohy buržoazní sociologie přímo plyne ruptura, o níž jsme se zmínili, a tím i zpětnovazební „smyčka“ propojující nedostatek objektivních předpokladů a stimulů se subjektivním nezájmem i neschopností zkoumat celospolečenské, objektivní a konkrétní rysy sociálních procesů, tj. analyzovat tyto procesy tak, aby jejich poznání se mohlo stát oporou jejich společenského ovládnutí. Sociologická teorie (sloužící ideologickým zájmům a akademickým potřebám) a empirická sociologie (stimulovaná a dotovaná v podstatě jen v rovině lokálních a dílčích požadavků) jsou navzájem odděleny propastí, kterou autoři *Contemporary Europe* nemohli překlenout ani zakrýt.

K překonání této ruptury nepřispívá ovšem ani teoreticky poměrně nejkonzistentnější závěrečná stať T. B. Bottomora, který zpochybňuje — ale většinou nevyvrací — řadu iluzí o vyrovnávání diferencí, po přesunu hlavního „sociálního problému“ do jiných oblastí (podle Galbraitha do kontrastu mezi soukromým blahobytem a veřejným nedostatkem, podle Arona do rozdílu mezi industriálními a neindustriálními zeměmi), o „zburžoaznění“ dělnické třídy či o vývoji sociální struktury směrem ke „společnosti středních vrstev“. Autor pak alespoň naznačuje souvislost těchto idejí s vývojem vyspělých kapitalistických zemí v poválečném období, který byl charakterizován zatím nejrychlejším ekonomickým růstem. Konec 60. let však podle Bottomora velmi ostře ukázal prvoadost role sociálních tříd v kapitalismu, jež se projevuje zejména v politické oblasti: „Protože třídy byly a stále zůstávají hlavním ztělesněním nerovnosti v moderních společnostech, jejich politický význam se nezmenšil“ (s. 406). Jde opět o konfúzi, která přiřazuje roli tříd pouze ke stratifikační optice nerovnosti, je to však závěr překvapivě mnohem jednoznačnější a konkrétnější než ty, které se týkaly jednotlivých zemí.

Jiří Linhart

Dvanácté setkání vedoucích redaktorů filozofických a sociologických časopisů socialistických zemí v Sofii

Tradiční každoroční setkání vedoucích redaktorů filozofických a sociologických časopisů se uskutečnilo ve dnech 1.—5. října 1975 v Sofii.

Jednání se zúčastnili:

- Z BLR (časopis *Filosofska misl*) Todor Pavlov, Todor Válov, Panajot Gindev, Asen Kátov, Sarkis Sarkisjan, Mitro Jankov, (časopis *Sociologičeski problemi*) Veličko Dobrijanov, Radi Vasilev, Stojan Michajlov, Niko Jachiel, Kristo Dimitrov.
- Z MLR (časopis *Magyar Filozófiai Szemle*) Elemér Keri, Katalin Szigeti, Béla Veszi, (časopis *Sociologia*) László Molnár, (časopis *Világosság*) Gyula Munkácsi.
- Z NDR (časopis *Deutsche Zeitschrift für Philosophie*) Frank Rupprecht, Herbert Hörz, Rolf Kirchhoff, Dieter Wittich, Fritz Richter, Horst Etschmann.
- Z PLR (časopis *Studia filozoficzne*) Janina Sujecka, Józef Borgosz, (časopis *Studia sociologiczne*) Jan Malanowski.
- Z RLR (časopis *Revista de filosofie*) Octavian Chetan, Nicolae Gogonea.
- Z SSSR (časopis *Voprosy filosofii*) Ivan Timofeevič Frolov, (časopis *Filosofskije nauki*) Vladimir Spiridonovič Gott, (časopis *Sociologičeskije issledovanija*) Nikolaj Michajlovič Blinov.
- Z ČSSR (*Filozofický časopis*) Jakub Netopilík, (časopis *Filozofia*) Lev Hanzel, Dalimír Hajko, (časopis *Sociológia*) Andrej Sirácky, (*Sociologický časopis*) Marie Huláková, Karel Rychtařík.

Jednání v Sofii probíhalo ve velmi srdečné, soudružské atmosféře lidí, kteří jsou si blízcí nejen svým profesijním zaměřením, ale především svými světónázorovými přístupy a postojem k nejzákladnějším otázkám složitosti světového dění druhé poloviny dvacátého století.

Základní osnovou jednání se stal referát prof. Velička Dobrijanova *Sociální funkce filozofie a sociologie* (ve zkráceném znění bude otištěn ve *Filozofickém časopise*). Zejména problematika světónázorových, metodologických a řídicích funkcí byla předmětem diskuse, v níž postupně své názory vyslovili všichni účastníci jednání.

Ti, kteří seděli za konferenčním stolem, nezapomenou na vystoupení, s nímž do jednání vstupoval Todor Pavlov, který se několikrát vracel k problematice vztahu marxistické filozofie a dílčích věd. Vůbec je možno

říci, že k nejaktivnějším účastníkům jednání patřili především ti, kteří ve svých zemích koncipovali základní teoreticko-metodologickou orientaci rozvoje marxistické sociologie (T. Pavlov a A. Sirácky).

V průběhu oficiálních jednání a mnoha neformálních setkání byly diskutovány otázky vzájemné spolupráce, a to jak mezi zástupci jednotlivých časopisů, tak i mezi delegacemi jednotlivých zemí. S konkrétními iniciativními návrhy přicházeli zejména sovětská a bulharská soudruzi. Jejich návrhy nacházely jednoznačný ohlas a tak byl postupně upřesňován a konkretizován okruh otázek vzájemné spolupráce. Byla vyslovena řada námětů o nových formách a cestách rozšiřování vzájemného styku mezi časopisy.

Příznačným rysem všech jednání bylo vědomí nemalé odpovědnosti těch, kteří stojí v čele našich časopisů, a hledání cest jak a čím ještě výrazněji vstoupit do zápasů dvou společenských soustav.

Závěrečný dokument, jednohlasně přijatý všemi účastníky, vychází právě z této odpovědnosti, kterou dnes mají představitelé filozofických a sociologických časopisů socialistických zemí. Doporučené návrhy pak velmi konkrétním způsobem orientují k dalšímu všestrannému prohlubování práce našich redakcí, předpokládají dvoustannou i vícestrannou spolupráci, výměnu materiálů, společnou přípravu monometatických čísel, organizování mezinárodních „kulatých“ stolů“ na předem dohodnuté téma atd.

Závěry z dvanáctého setkání vedoucích redaktorů filozofických a sociologických časopisů socialistických zemí byly projednány redakční radou Sociologického časopisu a prokonzultovány s vedoucími pracovníky Ústavu pro filozofii a sociologii ČSAV.

Ti, kteří tvořili československou delegaci na dvanáctém zasedání představitelů filozofických a sociologických časopisů v Sofii, se přesvědčili o velkém rozmachu, který zaznamenává marxistická sociologie v BLR, stejně jako o dalekosáhlých plánech, jejichž realita je zejména v úzkém spojení sociologických pracovišť s orgány Komunistické strany Bulharska.

Přátelské a soudružské pozdravy adresované bulharskými sociology, vedením Bulharské sociologické asociace, pracovníky Sociologického ústavu, redakcí a redakční radou časopisu *Sociologičeski problemi* všem československým sociologům byly vždycky spojovány s přáním prohloubit naši vzájemnou spolupráci.

Nejlépeším poděkováním za péči, kterou nám

bulharští soudruzi věnovali, bude naplnění právě tohoto přání. Bude to ku prospěchu nejen bulharské a československé sociologie.

Karel Rychtařík

Význam sociologických výzkumů pro řídicí práci

Ve dnech 30.—31. 10. 1975 se konal v Karlových Varech seminář na téma *Význam sociologických výzkumů pro řídicí práci*. Byl připraven a realizován vědecko-metodickou radou sociologie ÚV Socialistické akademie CSR. Kromě lektorů Socialistické akademie se semináře zúčastnili i pracovníci vědeckých a výzkumných institucí, propagandisté z různých společenských organizací, učitelé vysokých škol, personální a kadroví pracovníci.

Výsledky semináře potvrdily, že záměr vědecko-metodické rady sociologie byl správný a z hlediska potřeb praxe velmi podnětný. V posledních letech se u nás uskutečnilo mnoho sociologických výzkumů, ne každý měl však požadované kvality. Ale už sám tento fakt realizace řady výzkumů orientovaných k závažným společenským problémům, jako je výzkum sociální struktury, rodiny, města a bydlení, řízení, školy, kultury, socialistického způsobu života atd. naznačuje, že uzrál čas k zamyšlení se nad otázkou, jak sociologické výzkumy mohou důsledněji plnit společenskopoznávací funkci a lépe ovlivňovat oblasti řídicí práce. Hlavním předpokladem proto je, aby každý skutečně vědecký výzkum byl koncipován na základě teoreticko-metodologických postulatů marxismu-leninismu. Na tomto promyšleném teoreticko-metodologickém pozadí lze pak správně vymezit výzkumný problém, způsob jeho šetření a interpretace získaných údajů pro určenou oblast řízení. Teoreticko-metodologické aspekty tak navozují volbu adekvátních postupů a metod pro každou etapu výzkumné činnosti. S přihlédnutím k těmto požadavkům koncipovala vědeckometodická rada cíle semináře.

Zhodnocení dosavadních zkušeností s využitím výsledků sociologických výzkumů, výměna zkušeností z aplikace sociologických výzkumů v různých podmínkách a nastínění úkolů rozvoje marxistické sociologie v oblasti řízení socialistické společnosti tvořili osu cílů, které v různé míře vstupovaly do referátů určených pro seminář.

Program semináře tvořilo devět přípravných referátů a šest diskusních příspěvků. Kromě toho vystoupila řada účastníků s dílčími poznámkami nebo dotazy, které se týkaly zejména praktické realizace přednesených námětů z hlavních referátů.

Seminář zahájil předseda vědecko-metodické rady sociologie M. Krpata, který stručně zdůvodnil jeho cíle a poslání. Zejména potvrdil skutečnost, že oblast propagandy potřebuje informace z kvalitních sociologických výzkumů. Takové informace pak tvoří integrální součást naší informační báze, z níž se

vychází při objektivním zdůvodňování předností marxistické metodologie výzkumné činnosti a při kritice buržoazní, zejména pozitivisticky orientované sociologie. Tyto informace jsou nezbytným zdrojem, z něhož mohou lektori Socialistické akademie, propagandisté a vědecko-výzkumní pracovníci čerpat látku pro kvalifikovaný výklad jevů a problémů spadajících do oblasti marxistické sociologie a vědeckého komunismu.

Devět přednesených referátů lze z metodického hlediska rozčlenit do tří skupin. Do první skupiny patřily referáty, v nichž byla akcentována zejména teoreticko-metodologická hlediska marxisticko-leninské sociologie a kritika soudobé buržoazní sociologie a pozitivistické metodologie (viz referáty ss. K. Rychtaříka, J. Kohouta, F. Zicha). Do druhé skupiny patřily referáty, které zvýrazňovaly metodické aspekty a využívání sociologických výzkumů v řídicí činnosti (viz referáty ss. M. Illnera a J. Reháka).

Třetí skupina referátů byla zaměřena k otázkám a problémům sociálních a sociologických informací k oblasti vědeckého řízení společnosti, zejména k problémům výzkumu účasti pracujících na řízení (viz referáty ss. J. Koláře, K. Hlavatého a R. Fraňka).

*

Úvodem vystoupil K. Rychtařík s obsáhlým referátem *Marxistická sociologie jako nástroj poznání a přetváření sociální reality* — s podtitulem *Ke kritice některých koncepcí sociálního inženýrství a nehodnotící sociologie*. Ve svém vystoupení se zabýval teoreticko-metodologickými hledisky marxistické sociologie a jejího podílu na poznání a přetváření světa, dialektickým vztahem teorie a praxe, rostoucími požadavky na kvalifikovaného výrazně angažovaného sociologa a kritikou buržoazního empirismu, který je omezen pozitivistickými koncepcemi. Konstatoval, že marxistická sociologie překračuje hranice pragmatických úvah a přistupuje k řešení obecně teoretických otázek.

Jestliže buržoazní sociologie v důsledku krajního pozitivismu je v podstatě redukována na nástroj sociotechnické manipulace s cílem dávat návody pro praktická opatření, která umožňují kapitalistům realizovat jejich pragmatické cíle, pak marxistická sociologie usiluje o postžení společenských trendů, objasnění příčin sociálních procesů, nalezení a poznání „funkce mnoha proměnných“, které se váží na sociální skutečnost. Dialekticko-materialistické pojetí skutečnosti je onou platformou, která umožňuje tyto aspirace realizovat a odpovídat na otázky, na něž pozitivisticky orientovaná sociologie odpovídat nemůže. Pomocí marxistické sociologie velmi konkrétně a relativně přesně odpovídáme na otázku, jaký byl, je a bude tento svět. Sociologické analýzy, soudy a systémy soudu musí tak či onak ovlivňovat naši přetvářející činnost. Soudobé představy buržoazních a ne-

marxistických sociologů, které vycházejí z pozitivismu, v jehož rámci se koncipují tzv. nehodnotící soudy a „nezanášení ideologických předsudků“ do sociologie, se ve skutečnosti sami stávají buď vědomě, nebo nevědomě obětí falešných představ a iluzí. Pravdu mají ti autoři, kteří upozorňují, že empirismus bez hodnotících soudů stojí jako příznak nad teoretickým hnutím buržoazní sociologie dvacátého století.

Svět sociálních jevů je nesporně složitý. A zotřování ideologické funkce třídního boje klade na marxistického sociologa velké nároky. Má-li svou funkci dobře plnit a angažovat se ve prospěch politiky strany, musí být i jeho příprava a kvalifikace na požadované úrovni. Analyzujeme-li krizové období z roku 1968, nelze přehlédnout, že jedna z příčin deformálních tendencí v sociologii byla a je nepřipravenost naší sociologické fronty řešit problémy, které se vyjevily ve složitějších situacích. Proto akcent na připravenost sociologa, zejména jeho vybavenost odbornými a politickými kvalitami a bezvýhradnou oddanost věci socialismu je jedním z předpokladů pro to, aby naše sociologie vstupovala do zápasů o poznání a přetváření světa vyzbrojena vědeckou metodologií marxismu-leninismu.

J. Kohout se ve svém referátu zabýval otázkou *významu sociální analýzy pro sociální řízení a plánování*. Konstatoval, že řízení ekonomiky, má-li být komplexní, musí být koncipováno ze dvou hledisek, tj. musí zahrnovat nejen technické a ekonomické procesy, ale i řízení a vedení lidí. Dosud však ještě nebyla zcela překonána tendence technicismu a ekonomického myšlení, která chápe sociální procesy jako automaticky a samočinně následující technická opatření. Tento způsob myšlení vede hospodářské pracovníky k úvahám v kategoriích extenzivního rozvoje ekonomiky. Dnes, kdy je ve všech stranických usneseních akcentován intenzivní rozvoj ekonomiky, překáží tento starý způsob myšlení prosazování progresivních tendencí, jež zabezpečují prudký rozvoj socialistické ekonomiky.

Skutečnost, že socialismus vytvořil možnost jediného centralizovaného řízení a plánování celé společnosti jako kompaktního sociálního organismu, jako komplexu ekonomické, sociální a duchovní sféry společenského života, nevystupuje jen jako odlišnost, ale především jako přednost socialistického typu řízení před kapitalistickým. Růst role subjektu v podmínkách socialismu se v oblasti řízení projevuje i jako stírání hranic mezi řídicími a řízenými, mezi subjektem a objektem řízení. Tendence řízení se stává tvůrčí činností lidových mas, akumulace lidové energie a iniciativy.¹

J. Kohout rozebíral dále otázky zkoumání sociálních procesů spojených s rozvojem vědeckotechnické revoluce, a to jak v makrosféře, tak i v mikrosféře. V této souvislosti

obsáhl analyzoval zkušenosti z výzkumné činnosti v Sovětském svazu a poznatky z teoretické produkce V. Afanasjeva. Zdůraznil, že sociální aspekty řízení v hospodářské sféře jsou v Sovětském svazu plně doceněny. Intenzivně se pracuje na celé řadě ještě nedořešených teoretických a metodických otázek, jsou experimentálně ověřovány již variantně připravené metodiky plánů sociálního rozvoje kolektivů pracujících v podnicích. Tempo i šíře přípravy odpovídá skutečnosti, že plánování sociálního rozvoje bylo již zařazeno do metodiky příští pětiletky pro celý Sovětský svaz. Praxe i teorie — včetně společenskovědní teorie — se tak plodně ovlivňují k prospěchu zvýšení úrovně řízení socialistické ekonomiky.

Značnou pozornost věnoval i vývoji teorie a praxe plánování sociálního rozvoje kolektivů v ČSSR. Zdůraznil iniciativu stranických a odborových orgánů a potřebu vypracování koncepce v plánování sociálního rozvoje kolektivů pracujících v podnicích. Neopomenul ani některé problémy, které musí být řešeny jak v oblasti teorie, tak i v praxi, neboť na vyřešení komplexu různých otázek závisí úspěch plánů sociálního rozvoje. Z teoretického hlediska je nutno všestranně objasnit několik pojmů, jako například pojem „sociální“, „sociální analýzy“, „sociální predikace“, „sociální politika“, „sociální plánování“ atd. Doposud stále ještě přetrvává názor, že se pojem „sociální“ chápe jen v jeho charitativní formě, jen jako problém sociální péče. V praxi se pak takovéto chápání „sociální“ chápe jako soupis všeho „co bolí“, jako něco, co překáží a mělo by být „shora“ odstraněno. Toto pojetí akcentuje ne pozitivní tendenci a aktivitu, ale pasivitu. Plán sociálního rozvoje kolektivů sleduje vytvoření optimálních podmínek pro rozvoj člověka, přeměnu pracovního prostředí a zkulturnění životního prostředí. Řečeno zjednodušeně, jde o rozšíření prostoru pro rozvoj iniciativy a aktivity lidí. Na řešení uvedených problémů se musí více než doposud podílet teoretická a vědecká fronta. Vždyť jde o věc nás všech, o zefektivnění řídicích procesů. Sociální řízení a plánování je velkou předností socialistické společnosti. Je to cesta jak zrychlit tempo socialistického rozvoje a životní úroveň pracujících.

F. Zich referoval o *specifické sociologické informace v řídicích procesech a problémech její standardizace*. Konstatoval, že informace a její zpracování tvoří nedílnou součást každého řídicího kroku — od vypracování variant řešení, přijetí rozhodnutí až po bezprostřední organizaci řídicích aktů vzhledem k řízenému systému.

Hlavní pozornost věnoval pak významu sociální informace pro řídicí procesy, především úloze sociologické informace jako specifického druhu poznatků o společnosti a jejích dílech, relativně samostatných sociálních systémech.

¹ Afanasjev, V.: *Vědecké řízení společnosti a socialistický demokraticismus*. Otázky míru a socialismu 1974, 11, s. 58—59.

Nejdříve se zabýval širším a užším vymezením sociální informace. V širším slova smyslu je sociální informací ta informace, která obíhá ve společnosti a je využívána v řídicích procesech. Tato informace obsahuje poznatky o všech formách pohybu hmoty v té míře, v níž jsou použitelné pro společnost. Objektem i subjektem této informace je člověk. Takto chápáná informace tvoří informační základ společnosti. Zahrnuje fakticky všechny poznatky zobecnění (teorie), ale i dovednosti, které lidská společnost získala během své historie jako výraz zkušenosti přeměny přírody v procesu nezbytnosti svého bytí a které uchovává jako užité pro další vývoj. Takto široce chápáná sociální informace má výrazně třídní charakter. Význam tohoto pojetí informace spočívá především v tom, že zahrnuje historický aspekt společenského bytí a že má komplexní charakter. Pro potřeby analýzy řídicích procesů a optimalizace informace pro tyto procesy je toto pojetí příliš široké. V užším slova smyslu obsahuje sociální informace poznatky o vztazích mezi lidmi a o jejich vzájemném působení, jejich potřebách, zájmech.² Toto pojetí je pro oblast řízení blíže specifikováno a má v tomto směru nesmírný význam. Pro optimální zvládnutí řídicích procesů však subjekt řízení nezbytně potřebuje sociální informaci v širším i užším slova smyslu. Toto hledisko má konkrétní uplatnění zejména tam, kde je nutno provádět sociální analýzy pro sociální řízení a plánování.

F. Zich se dále věnoval specifice sociologické informace, kterou chápe jako nedílnou součást sociálních informací. Sociologická informace jako součást sociální informace je obecně výpovědí o těch jevech a stránkách života společnosti, které obsahují společenský pohyb nebo jeho relativně klidovou stránku. Konkrétně jsou to informace o způsobu začleňování lidí do skupin, o vztazích mezi lidmi, třídami, sociálními skupinami, o vztahu různých forem vědomí a bytí, o zákonitostech, jimiž se tento pohyb řídí, a mechanismech, kterými je v konkrétně historických podmínkách realizován. V této souvislosti zdůraznil význam marxistické metodologie při koncipování sociologických výzkumů, neboť právě tato metodologie rozhoduje o efektivitě sociologického poznání a kvalitě získaných informací.

F. Zich podal cenné náměty i pro řešení otázek standardizace sociologické informace z hlediska zvyšování efektivity jejího využívání v řídicích procesech. Problém standardizace souvisí především s otázkou rozpracovanosti pojmového aparátu v naší sociologii. Například nejasnost takového pojmu, jako je spokojenost s prací, se negativně promítá do rozdílných hledisek a procesu operacionalizace. To pak vyvolává obtíže při srovnávání spokojenosti s prací u různých objektů. Pro-

gram řešení složitého úkolu standardizace sociologických ukazatelů zřejmě musí vycházet z ujasnění toho, co vlastně máme měřit, co tvoří relevantní objekt standardizace, co vlastně tvoří relevantní sociální systém z hlediska fungování příslušného sociálního systému (závodu, instituce apod.). Teprve potom bude možno řešit otázku, jaké jsou cesty standardizace, jaké metody unifikace je třeba použít při vypracování operačních postupů od obecných pojmů k ukazatelům nebo od konkrétních dat k syntetickému údaji. Bez teoreticko-metodologických hledisek nelze učinit žádný krok k exaktizaci naší sociologie a zvyšovat efektivitu využívání sociologického poznání v řídicích procesech.

M. Illner se zabýval problémy uplatnění sociální informace v rozhodování organizací. Jestliže v minulosti bylo nejednou zdůrazněno, že marxistický výzkum musí přispívat k řešení společenských problémů a napomáhat k dokonalejšímu řízení a plánování společenských procesů, pak nyní stojí v popředí otázka hledání konkrétní cesty, jak skutečně sociologického výzkumu v řízení a plánování využít a jak zabezpečit, aby šlo o využití co nejefektivnější. Rozvoj podnikové sociální politiky, plánování sociálního rozvoje v organizacích i v rámci teritoria přináší pro marxistický sociologický výzkum nejen nové příležitosti a perspektivy, ale i novou společenskou odpovědnost.

Zdůraznil, že pro řízení socialistické společnosti jsou využitelné jen ty informace, které se opírají o dialekticko-materialistický světový názor. Jejich gnoseologická hodnota je dána takovými kritérii kvality, jako je pravdivost, spolehlivost a přesnost. M. Illner dále analyzoval faktory efektivnosti sociologických výzkumů pro řízení. Zdůraznil, že sociologický výzkum je především třeba chápat jen jako jeden z mnoha dílčích zdrojů informací, o něž se společenské řízení a plánování opírá, jako zdroj, který zpravidla nebude hrát v informační bázi řízení rozhodující roli. Tento přístup nepřeceňuje, ale ani nepodceňuje sociologickou informaci, nýbrž jí dává správné místo v systému dalších informací, které se v řízení a rozhodování využívají (běžné zkušenostní poznatky, evidence, statistika, kontrolní činnost atd.). To je podstatný rozdíl proti minulým letům, kdy se sociologické informace absolutizovaly, i když neměly odpovídající kvality. Při využívání sociologických informací je nutno respektovat strukturu a konkrétní charakteristiky řídicích procesů a brát v úvahu, pro kterou fázi řídicího cyklu, pro jaký časový horizont a pro jaký meritorní problém má výzkum poskytovat informace. Jen na základě tohoto ujasnění lze potom správně koncipovat zaměření výzkumné činnosti a interpretovat získané údaje z hlediska funkčního naplnění. Jakékoli úsilí o optimální využití sociální informace musí

² Affanas'jev, V.: *Sociálnaja informacija i upravlenije obščestvom*. Moskva, Izd. političeskoj literatury 1975, s. 39.

nezbytně optimalizovat také sociální rámec aplikace. I nejdokonalejší výzkum může zůstat nevyužitý, nebude-li respektován sociální rámec aplikace sociální informace na úrovni konkrétních organizačních struktur, v nichž probíhá jak výzkum, respektive produkce poznatků, tak i vlastní řídicí rozhodování a komunikace mezi oběma sférami. Využití sociologických informací v konkrétních typech praxe není tedy jen otázkou schopnosti, školení a dobré vůle výzkumníků či pracovníků řízení, jak se to často v běžném životě chápe. Proces aplikace sociologického výzkumu v řízení je nutno chápat také jako sociální proces probíhající v konkrétní sociální situaci. Úsilí o efektivnější využití sociologických výzkumů v řízení a plánování se musí opírat o znalost konkrétního průběhu aplikace v různých institucionálních strukturách a v různých tematických oblastech, o empiricky ověřenou znalost faktorů, podmínek a předpokladů, na nichž efektivnost aplikace závisí. O způsobech a podmínkách aplikace sociologických výzkumů v řídicí a plánovací praxi máme zatím nesystematické a mnohdy rozporné poznatky. Zatím nevíme jakou roli hrají výsledky výzkumů v různých fázích řídicího cyklu, které části výzkumných zpráv se skutečně čtou, které způsoby předávání výzkumných poznatků řídicí praxi jsou nejúčinnější atd. Efektivní využití marxistického sociologického výzkumu v řízení a plánování socialistické společnosti předpokládá: chápat aplikaci sociologického výzkumu v širším kontextu využití sociální informace řízení; chápat tuto aplikaci ve vazbě na strukturu a charakteristiky řídicích cyklů, resp. rozhodovacích procesů; analyzovat ji ze sociologického hlediska na úrovni konkrétních organizačních struktur a analyzovat ji na základě systematických empirických poznatků.

M. Illner se zabýval i otázkou sociální informace a sociologického výzkumu z hlediska vstupu do rozhodovacích procesů a uplatnění v jednotlivých fázích rozhodování. Cenná a podnětná byla jeho analýza sociálních a organizačních determinant využití sociologického výzkumu v rozhodování organizací. Představila, že kvalita rozhodování bude vždy úměrná kvalitě a množství dodané informace, se ukázala naivní. Cesta ke kvalitnějšímu využívání sociální informace v rozhodování nespočívá jenom, a dokonce ani ne převážně v posilování informačního toku. Klíč je také v optimalizaci strukturních předpokladů této aplikace.

J. Řehák zaměřil svůj referát k *problémům kvality poznatků sociologických výzkumů a k vazbě mezi moderní výpočetní technikou a sociologickými závěry*. Jádrem jeho analýzy byla kvalita poznatků, která je komplexním kritériem výzkumné činnosti. Před každým výzkumem je nutno si položit několik otázek, jejichž zodpovězení zaručí, že získané poznatky budou kvalitní a pro praxi maximálně

užitečné. Kvalitu poznatků může ovlivnit i zadání úlohy pro strojné početní zpracování údajů. Zkušenost ukazuje, že mnohé výstupy z počítače byly počítány podle špatného vzorce. Takové výstupy pak nelze správně interpretovat.

Daleko horší důsledky pro praxi řídicích procesů mohou vzniknout tehdy, když výstupy ze samočinného počítače interpretují neodborníci. Jekékoliv rozhodování nebo opatření učiněné na základě vědecky nezdůvodněných sociologických informací se pak dotýká nejen řídicích pracovníků, ale i řízených kolektivů a celkově snižuje váhu sociologické informace. Těmto jevům lze předcházet nejen náročným oponováním projektů výzkumů a závěrečných zpráv, ale především prohlubováním profesionální připravenosti sociologů. Teoreticko-metodologická připravenost, zvládnutí moderních metod statistických technik a modelů a dodržování etických principů vědecké práce musí být součástí výbavy každého skutečného vědce a výzkumníka v naší socialistické společnosti. Do etické výbavy patří nejen sebekázeň a kritičnost, ale především odpovědnost, která přesahuje individuální dimenzi a tvoří hodnotovou osu, na níž se sbíhají osobní a celospolečenské zájmy. Všude tam, kde mají primát celospolečenské zájmy, roste i váha odpovědnosti a angažovanosti vědce. Vždyť každý vědec-výzkumník je zároveň živým, jednajícím subjektem, který žije v konkrétní době a přejímá ze svého společenského prostředí, tj. ze socialistické skutečnosti hodnotový systém, jímž je ovlivněn jeho přístup ke skutečnosti i cesty jeho vědecké práce. Jde však o to, uvědomit si tyto skutečnosti a odpovědně k nim přistupovat.

J. Řehák v této souvislosti zdůraznil, že započítání každého výzkumu je třeba si položit takové otázky, jako: Je téma, které mám zkoumat, důležité? Budou poznatky z tohoto výzkumu užitečné? Komu pomohou v rozhodování a v jaké míře? Vyplatí se investovat do tohoto (konkrétního) výzkumu? atd. Hledání odpovědí na tyto otázky může přispět k zefektivnění výzkumné činnosti.

J. Kolář nazval svůj referát *Sociologie povolání v teorii a v empirických výzkumech*. Již v úvodu zdůraznil rozdíl mezi sociologií a profesiografií, kterou se zabývá psychologie. Profesiografie zjišťuje především způsoblost k povolání, tj. povolání jako činnost a typy osobnosti, které jí vyhovují. Naproti tomu sociologickou analýzu povolání je nutno zaměřit na ty oblasti, které nejsou řešeny psychologií práce ani jinou společenskou vědou. Jde o tyto otázky: místo povolání v sociální a třídní struktuře společnosti; povolání jako sociální skupina a jeho instituce; odvětvová, oborová a oblastní struktura povolání; kvantitativní a kvalitativní vývoj povolání.

Mají-li být kategorie povolání správně zařazeny mezi základní pojmy sociální struktury společnosti, je třeba vycházet z dělby práce

ve společnosti. Podle K. Marxe „...dělbá práce vytváří různé druhy práce uvnitř jedné a téže třídy.“ V kontextu těchto Marxových úvah J. Kolář formuloval problém takto: Povolání jsou tedy skupinami uvnitř společenských tříd a vrstev, diferencovanými podle obsahu pracovní činnosti. Povolání však často rozměr třídy přesahuje, jeho příslušníci mohou patřit k různým společenským třídám. Například řada řemeslníků v kapitalistické společnosti může být dělníky v továrně, a tedy příslušníky dělnické třídy, ale může být také samostatnými provozovateli svého řemesla, a tedy příslušníky maloburžoazie.

Podle J. Szczepańskiego „...kategorie povolání není skupinou v sociologickém slova smyslu, ale skupinou statistickou, tzn. souborem logicky vybraným na základě výkonu povolání. Kategorie povolání se může přeměnit ve skupinu ve smyslu sociologickém, jestliže podléhá institucionalizaci, vytváří instituce, vnitřní vazby, vlastní symboly a pocit společných zvláštností. Například stav horníků se svými institucemi, uniformou, společným vědomím, tradicemi a obřady je již nejen kategorií ve smyslu statistickém, ale sociální skupinou.⁴

V souvislosti s analýzou odvětvové, oborové a oblastní struktury povolání zdůraznil J. Kolář, že základem pro diferenciaci mezi povoláními je třídní struktura. V socialistické společnosti vedoucí úloha dělnické třídy vede k tomu, že některá dělnická povolání jsou poměrně přitažlivá a že jediným způsobem uplatnění nadání není jen studium a volba povolání intelektuálního. Dalším faktorem diferencujícím povolání je struktura národního hospodářství. Především je nutno rozlišovat jednotlivá odvětví, která mají vliv i na typ a počet pracujících v určitých povoláních. Struktura povolání ovlivňuje také sociální strukturu oblasti měst a obcí. Výsledkem této rozdílné struktury povolání jsou nejen rozdíly v životní úrovni (např. srovnáme-li Ostravu a České Budějovice), ale i ve způsobu prožívání volného času, nárocích na kulturní zařízení atd. Struktura povolání je hlavní součástí sociální struktury jednotlivých výrobních odvětví. V některých odvětvích pracují většinou vysokoškolsky kvalifikovaní pracovníci (školařství, kultura, osvěta), jinde vysokoškolsky a středoškolsky kvalifikovaní pracovníci (věda, výzkum, zdravotnictví...). Tato odvětví jsou sociálně značně homogenní. V průmyslu jsou naopak značné rozdíly mezi obory, v nichž převažují vyučení dělníci, a obory, kde převažují zaučení pracovníci. Rozdílná struktura v jednotlivých odvětvích národního hospodářství je také spojena s rozdílným technickým vybavením různých povolání.

Závěrem J. Kolář konstatoval, že sociologie povolání dosud trpí nedostatečnou teoretickou propracovaností i nedostatečným rozvojem

empirického výzkumu. Nedostatek poznatků o jednotlivých povoláních je způsoben tím, že povolání vyžaduje makrostrukturální přístup a že tedy také sociální objednávka musí přicházet od celospolečenských řídicích orgánů. Velký přínos by mohl znamenat zájem odborových svazů o studium problematiky zejména těch povolání, která jsou nepopulární, mají z různých důvodů nízkou prestiž a nemají dostatek dorostu.

K. Hlavatý se obsáhle zabýval *významem sociologického zkoumání pro vědecké řízení*. Zvláštní pozornost věnoval problematice účasti pracujících na řízení, přičemž tato účast je zabezpečována jednak zprostředkovaně, prostřednictvím volených delegátů, poslanců, zastupitelských orgánů, funkciónářů apod., jednak bezprostředně, tj. osobní účasti pracujících na řešení konkrétních úkolů. Na konkrétních rozbořech těchto jevů dokazoval, jak strana naplňuje Leninův odkaz o účasti pracujících na řízení. V současné době je zkoumání mechanismu účasti pracujících na řízení výroby zvláště aktuálním problémem. V této souvislosti podrobněji ukázal, jak je tato problematika zkoumána v Sovětském svazu,⁵ a dal náměty k tomu, jak takový výzkum lze uskutečnit v našich podmínkách. Uplatnění sociologického zkoumání pro řešení našich současných problémů je velmi široké, avšak hlavní úsilí je nutné zaměřovat k samostatnému vyhledávání a konkrétnímu řešení problémů další socialistické a komunistické výstavby. Vzhledem k tomu, že bezprostřední účast pracujících na řízení výroby je značně strukturovaná, je nutné, aby při konkrétním využívání určité formy účasti vždy byla zvážena „míra účasti“, neboť jinak se každá forma může převrátit do úplného formalismu, který věc znehodnocuje a nic nepřináší. Poznatky z účasti pracujících na řízení jsou důkazem přednosti socialistického společenského systému.

R. Franěk nazval svůj referát *Vztah mezi řízením a stabilizací pracovních sil*. Téměř všechny jeho úvahy a náměty byly založeny na poznatcích sociologických výzkumů v průmyslových podnicích, které se mj. zabývaly analýzou sociálního klimatu, fluktuace a stabilizace pracovních sil. Autor zdůraznil, že v posledních letech se u nás vytvářejí příznivé podmínky pro realizaci sociologických výzkumů i pro uplatnění jejich výsledků v praxi. Velmi podrobně se zabýval sociologickým výzkumem flukтуаčních a stabilizačních tendencí, který byl realizován ve 22 závodech v letech 1971–1975. Počet respondentů tvořil 5 tisíc. Stabilizační a flukтуаční tendence jsou ovlivňovány řadou faktorů objektivní i subjektivní povahy a mají vnitropodnikový i mimopodnikový charakter. Hlavní pozornost věnoval vztahům mezi řízením a celkovou spokojeností pracovníků v závodech a stabili-

⁴ Szczepański, J.: *Czynniki kształtujące zawody i strukturę zawodową*. Socjologia zawodowa. Warszawa 1963, s. 11.

⁵ *Sovershenstvovanie sistemy vnutrifirmennogo upravlenija*, Moskva, Izd. Moskovskogo universiteta 1972.

začínají a fluktuálními tendencemi. Ve zmíněném výzkumu byly sledovány zejména tyto aspekty: spokojenost (resp. stupeň spokojenosti) s úrovní řízení v závodě; spokojenost s úrovní řízení na pracovišti; hodnocení úrovně řízení bezprostředního vedoucího; spokojenost s vertikálními vztahy; vztahy mezi vedoucími a jejich spolupracovníky; hodnocení způsobu chování bezprostředních vedoucích a osobních vztahů mezi bezprostředními vedoucími a jejich spolupracovníky (tento aspekt byl sledován jen v několika závodech).

Z uvedených výsledků výzkumu citujeme alespoň některé: Ukázalo se, že pracovníci jsou spokojeni především s úrovní řízení bezprostředního vedoucího, pak následuje spokojenost s úrovní řízení na pracovišti a nakonec s úrovní řízení celého závodu. Výsledky výzkumu dokazují, že stupeň spokojenosti s mezilidskými vztahy je rozhodně vyšší než stupeň spokojenosti s úrovní řízení a organizací práce.

Na základě výzkumu v jednom z podniků bylo zjištěno, že u respondentů s fluktuálními tendencemi je index spokojenosti s úrovní řízení na pracovišti i v závodě poměrně velmi nízký, zatímco u respondentů se stabilizačními tendencemi je index spokojenosti s úrovní řízení podstatně vyšší.

Ukazuje se, že zlepšení úrovně řízení práce na všech stupních závodu a podniku představuje nejen důležitý zdroj pro rozvoj výroby, ale současně může příznivě ovlivnit celkovou spokojenost pracovníků a posílit tak stabilizační tendence. Na základě výsledků výzkumu lze vyslovit soud, že jde především o zkvalitnění odborné technické stránky řízení, která může příznivě ovlivnit stupeň využití kvalifikace a iniciativy pracovníků, což je pro rozvoj socialistického podniku nesmírně důležité. Práce lidí v závodech a podnicích není jen zdrojem pro získání mzdy či platů, ale i důležitým místem pro uplatnění jejich kvalifikace, znalosti a schopnosti i iniciativy.

P. Zapletal se ve svém diskusním příspěvku zabýval zejména *využitím sociologických výzkumů v práci stranických orgánů*. Na konkrétních příkladech ukázal, jak výzkumy nedostatečně vázané na seriózní teoreticko-metodologická východiska upadly do plochého empirismu. Označil výzkumy, které byly uskutečněny v krizových letech na Ostravsku, za poplatné pravicovému oportunismu a zdůraznil, že *Poučení z krizového vývoje ve straně a ve společnosti po XIII. sjezdu KSČ* je trvale platné i pro sociologickou frontu. Informoval o hlavních problémech, na něž je orientován sociologický výzkum Severomoravského KV KSČ, jehož cílem je přispět k řešení aktuálních a závažných úkolů, jimiž se zabývají stranické orgány.

J. Ražnok přednesl diskusní příspěvek na téma *význam sociologických výzkumů pro práci ROH*. V rámci ROH bylo v posledních letech uskutečněno několik sociologických výzkumů. Nejdůležitější z nich byl výzkum *Postavení, úloha a činnost úsekových důvěrníků*

z hlediska závěrů VIII. všeodborového sjezdu. Výsledky z tohoto výzkumu byly již využity pro potřeby praxe. Informace ze sociologických výzkumů patří v ROH mezi důležité prvky celého systému informací.

M. Večeřa nazval své diskusní vystoupení *Komunikace mezi objednavatelem sociologického výzkumu a sociologem*.

B. Hanuš se zabýval otázkou významu sociologických výzkumů pro řídicí práci ve veřejné silniční a městské dopravě. P. Kunst nazval svůj diskusní příspěvek *Plánování řízení rozvoje tvůrčí výkonnosti kolektivu ve vědě a výzkumu*. Petr Paducha věnoval ve svém diskusním příspěvku pozornost některým zkušenostem z provádění sociologických výzkumů ve VÚSTĚ v Praze.

A. Fazík, místopředseda vědecko-metodické rady sociologie ÚV Socialistické akademie, provedl zhodnocení semináře. Zdůraznil, že cíle semináře byly naplněny.

Ukázalo se, že téma semináře a zejména soubor základních referátů akcentoval závažnou problematiku, která je v centru naší řídicí činnosti. Potvrdilo se, že sociologie a zvláště sociologické výzkumy přinášejí řadu závažných a kvalitních informací, které přispívají k zefektivnění řídicí práce ve všech jejích fázích.

Hlavním přínosem semináře však bylo, že lektorský aktiv Socialistické akademie, personální a kádroví pracovníci, učitelé společenských věd a vědeckovýzkumní pracovníci se zde seznámili s kvalitními informacemi, které obohacují sféru našeho poznání. Objasnění metodologických principů, zejména marxisticko-leninské objasnění vztahů teorie a praxe, teorie a empirie, kritika buržoazní sociologie, vymezení kritérií, posuzování gnoseologické hodnoty sociální a sociologické informace pro řídicí činnost, angažovanost a prohlubování kvalifikace sociologů a jejich angažovaný postoj ve všech fázích výzkumné činnosti, racionální vstup sociologických informací do řídicích a rozhodovacích procesů, problémy standardizace sociologických ukazatelů, využití sociologických informací pro různé typy praxe v různých organizačních strukturách, problém účasti pracujících na řízení a zkušenosti z aplikace sociologických informací na různých stupních řízení patří mezi stěžejní problémy, které musí naše sociologická fronta kvalifikovaně řešit. A seminář v Karlových Varech byl v tomto směru cenným příspěvkem. Lze jen doufat, že řešení těchto závažných problémů, jakož i těch, které s danou tematikou souvisejí, bude pokračovat na vyšší úrovni. Ukázalo se, že sociologické informace jsou nejen důležité pro řídicí oblast, ale současně poskytují důkazy pro zdůvodnění předností socialismu a důslednou kritiku buržoazní sociologie a plochého empirismu.

Seminář ukončil předseda vědeckometodické rady sociologie ÚV Socialistické akademie M. Krpata. Konstatoval, že seminář splnil své poslání. Sborník referátů je připraven do

tisku. Vyjde v účelovém nakladatelství České socialistické akademie v první polovině roku 1976.
Alexander Fazik

Významný seminář „Československá sociologie podniku“

Sekce sociologie práce, průmyslu a podniku Československé sociologické společnosti při ČSAV spolu s plzeňskou pobočkou této společnosti uspořádaly k třicátému výročí osvobození ČSSR seminář pod názvem *Československá sociologie podniku*. Seminář se konal v polovině roku 1975 v Domě vědeckých pracovníků v Praze 6 a zúčastnilo se ho asi 40 našich předních teoretických a vědeckovýzkumných pracovníků zabývajících se sociologií podniku a podnikových sociologů.

Seminář se vyznačoval bohatou diskusí, v níž účastníci živě reagovali na každé vystoupení. Plně se potvrdila slova úvodního referátu, že téma semináře nejlépe vyhovuje potřebě dialogu mezi pracovníky teoretických pracovišť a podnikovými sociology.

Úvodní referát *Československá sociologie podniku* přednesl vedoucí sekce sociologie práce, průmyslu a podniku J. Kolář (katedra ekonomické sociologie a psychologie fakulty řízení Vysoké školy ekonomické v Praze). V první části svého referátu, věnované vzniku a vývoji čs. sociologie podniku, vzpomněl zakladatele moderní československé sociologie podniku. Po kritickém zhodnocení prací Zdeňka Ulricha ocenil přínos Jaroslava Šnobla, který se též semináře osobně účastnil, i prof. Vladimíra Čecha a Eduarda Jukla, zvláště jejich marxistickou analýzu některých filozofických směrů, jež ovlivňovaly sociologické myšlení, především technokraticismu, energetismu a laboretismu, a jejich iniciativu při organizování prvních empirických výzkumů sociologie podniku v ČSSR, zejména výzkumů prováděných v n. p. Škoda.

Ve druhé části svého referátu, věnované československé sociologii podniku sedmdesátých let, J. Kolář konstatoval, že domácí knižní produkci v oblasti sociologie podniku lze považovat za kvalitní, že však doposud chybí syntetizující práce, která by se stala učebnicí pro studenty vysokých škol a hospodářské a politické pracovníky. J. Kolář se v této souvislosti zmínil především o práci J. Pichni *Sociologie podniku*, podávající funkcionální analýzu sociálního systému podniku, dále o práci J. Kohouta, J. Růžičky a B. Malaniuka *Člověk v pracovním prostředí*, spojující pohled sociologa, psychologa a architekta na pracovní prostředí, a konečně o práci V. Čecha a E. Jukla *Člověk v průmyslovém podniku*, analyzující sociologickou a psychologickou problematiku průmyslového podniku. Upozornil dále na knihu J. Bauerové *Zaměstnaná žena a rodina* a na připravovanou společnou práci sovětských a československých sociologů *Sociální problémy v řízení pracovních kolektivů*, kterou připravuje kolektiv katedry ekonomické sociologie a psychologie

VŠE v Praze pod vedením prof. J. Kohouta a skupina sovětských autorů pod vedením prof. G. N. Cerkasova z Leningradu.

J. Kolář současně zdůraznil, že hlavní bohatství československé sociologie podniku není dosud přístupno široké veřejnosti, protože je rozptýleno v desítkách výzkumných zpráv téměř ze všech odvětví národního hospodářství, nejvíce však ve výzkumných zprávách z resortu hutí a těžkého strojírenství a dále z resortu stavebnictví. Objevují se i výzkumy nadresortního charakteru, např. průzkum pracovních sil v letňanské aglomeraci, vedený F. Krpatou a R. Fraňkem, nebo průzkum podmínek stabilizace pracovních sil v Ostravsko-karvinském revíru, vedený J. Wysockým.

Problematiku řízení podniků se týkají výzkumy pozice a role mistrů, systému vedení lidí při práci, přijímání a rozmisťování pracovních sil v podniku a účasti pracujících na řízení výroby, právě tak jako analýzy sociálního systému řízení. Zasahují sem i výzkumné úkoly zabývající se pracovní kázní v dopravě, iniciativou pracujících v geologickém průmyslu, adaptací pracovníků aj.

Další výzkumy byly věnovány problematice jednotlivých kategorií pracovníků, např. výzkumy profesionálního vzestupu průmyslových dělníků, uplatnění absolventů a učňů v dopravě a výzkumy postavení a postoje výzkumných pracovníků v rámci podniků a resortů.

Jinou oblastí výzkumu je pracovní prostředí. Bylo zkoumáno pracovní prostředí a sociální klima ve slévárnách a sociologické aspekty přesunu stavební výroby.

V oblasti péče o pracovníky a sociálního plánování jsou k dispozici práce o sociální prognostice a péči o pracovníky, byl založen výzkum sociálního plánování ve stavebním podniku a byly zpracovány zprávy o řízení sociálního rozvoje stavebního podniku. Byla též připravena metodika sociální analýzy podniku ve stavebnictví a ve strojírenství, hutnictví a v chemickém průmyslu. Výzkum sociální struktury a metodě sociální analýzy kolektivu pracujících podniku se věnovala katedra ekonomické sociologie a psychologie fakulty řízení VŠE v Praze.

Další výzkumy byly věnovány motivaci k práci, příjmové diferenciaci, hospodaření energií a sociálním aspektům tvořivosti.

J. Kolář si pak zvláště všiml tří výzkumných úkolů, které zasluhují zvláštní pozornost pro svůj teoretický přístup.

Především jde o výzkumný úkol *Pracovní podmínky nehmotné povahy v ČSSR*, jehož řešitelem je kolektiv pracovníků Československého výzkumného ústavu práce a sociálních věcí v Bratislavě. Je to svým rozsahem jeden z nejvýznamnějších sociologických úkolů u nás řešených, na němž se vedle sociologů podílejí i psychologové, ekonomové, právníci a teoretikové řízení. Je rozdělen do 7 dílčích úkolů:

1. Účinky společenských postojů k práci a k zaměstnání na mentalitu pracujících.

2. Společenské hodnocení pracovních výkonů a systém jejich odměňování.
3. Organizace pracovní doby.
4. Vedení lidí při práci.
5. Soužití pracujících v závodech.
6. Zvyšování pracovní aktivity a účasti pracujících na řízení.
7. Organizovaná podniková péče o pracující.

Druhým takovým zajímavým výzkumným úkolem je *Informační systém o lidském činiteli ve stavebním podniku*, řešený Vl. Chlumským v Ústavu ekonomiky a organizace stavebnictví v Bratislavě. Jeho podstatou je vypracování a experimentální ověřování periodického systému informací o lidském činiteli v podniku. Systém tvoří tři bloky:

1. motivace, tj. postoje k práci, k plánu, úkolům, k podniku, k nadřízenému a spolupracovníkům;
2. styl řídicí práce, tj. orientace na lidi a na úkoly, obecný a těsný dozor, participativní a autoritativní rozhodování, soudržnost, skupinové cíle, účast na řízení a autorita řídicích pracovníků;
3. horizontální a vertikální kooperativnost, která zahrnuje strukturu motivační, referenční, prestižní, mocenskou a přátelskou.

Třetí úkol představuje téma *Postupové linie absolventů specializovaných studijních oborů v dopravě*, řešený E. Mlezivou a kolektivem ve Výzkumném ústavu dopravním v Praze. Studie postupových linií vychází z poznání, že je zapotřebí přiblížit skutečnou kvalifikační strukturu struktury optimální, a snaží se vyrovnat s tím, že řada vedoucích funkcí je dosud obsazena pracovníky, kteří nesplňují kvalifikační předpoklady, přičemž současně na železnici pracuje dostatek lidí, kteří tuto kvalifikaci mají, ale nemají možnost a někdy ani chuť do těchto funkcí postoupit. Autoři v tomto výzkumu usilovali o přesnou definici jednotlivých kategorií postupových linií, jako je výchozí funkce, cílová funkce, prahová funkce, jedinečná funkce atd. Celý výzkumný úkol znamená nejen obohacení pojmového a metodologického aparátu sociologie podniku, ale je též významným příspěvkem k novému pojetí kádrové a personální práce.

V třetí části svého referátu se J. Kolář zabýval určujícími tendencemi v soudobé sociologii podniku, přičemž uvedl, že hlavní důraz v soudobé sociologii podniku je položen na realizaci cyklu výzkum – vývoj – užití, což zdůrazňuje společenskou angažovanost sociologie.

Druhou hlavní tendenci v soudobé sociologii podniku je posun zájmu na nadpodnikové orgány řízení, což má v různých společenských podmínkách různé podoby. Jako naléhavý úkol soudobé ekonomické sociologie označil J. Kolář problematiku sociologie povolání, která by se zhruba měla zabývat těmito problémovými okruhy:

1. sociální strukturou povolání a jejím vztahem k třídní struktuře společnosti,

2. obsahem práce v povolání, vztahem duševní a fyzické práce, tvořivosti práce a kvalifikací,
3. sociálními hodnotami a sociálními normami povolání,
4. sociální mobilitou jednotlivých povolání.

Ekonomická sociologie by se měla podle slov referujícího věnovat i řadě dalších, dosud opomíjených témat, jako jsou sociologické aspekty nízké výkonnosti práce, vysokého počtu zmetků, špatného využívání strojů a plýtvání surovinami a časem, a měla by též zkoumat množství a typy konfliktů v pracovních skupinách i v podnikových kolektivech a naznačovat způsoby jejich řešení.

Závěr svého referátu věnoval J. Kolář hlavním institucím soudobé sociologie podniku v ČSSR. Především konstatoval, že těžiště sociologické práce se do značné míry přesouvá do Bratislavy, kde jsou v denním studiu vychovávaní podnikoví sociologové a kde pracuje největší ústav v oblasti ekonomické sociologie – Československý výzkumný ústav práce a sociálních věcí. Informoval též o tom, že federální ministerstvo práce a sociálních věcí zahájilo jednání o rozšíření výchovy podnikových sociologů a o vydání vzorového statutu podnikového sociologa.

Pokud jde o publikační činnost, měli by být podnikoví sociologové aktivnější v publikování výsledků vlastní práce, neboť jen zveřejněný výzkum může obohatit celkový poznatkový fond podnikové sociologie. Informoval též o tom, že by bylo možno zařadit rubriku *Ukončené výzkumy* do nového časopisu – *Zpravodaje Československé sociologické společnosti*.

Druhým hlavním referátem byl referát prof. V. Čecha *Funkce podnikové sociologie při řízení socialistické výroby*.

V. Čech (katedra technologie a řízení Vysoké školy strojní a elektrotechnické v Plzni) především zdůraznil, že podniková sociologie je se sférou řízení spjata svým vznikem, obsahovým zaměřením i aplikačním využitím. Jedním ze zdrojů této disciplíny je potřeba zvědeckovat řízení, jak se to projevilo již při vzniku této vědy v amerických podmínkách, kde si sociologie podniku nikoli náhodou vysloužila označení Managerial Sociology. I převažující orientace počátků německé podnikové sociologie byla vlastně „manažerskou“ orientací, protože řídicí opatření v sociální sféře měla sloužit k upevnění vztahu dělníků k práci. Řídicí aparát kapitalistických průmyslových organizací a sociologové pracující v námezdních službách těchto organizací byli zainteresováni na studiu a praktickém využití výsledků výzkumů sociálních vztahů a jevů, které se zdály mít vliv na výkonnost dělníků a ostatních složek zaměstnanců a na jejich poměr k vedení a k průmyslovým organizacím jako celku. Parciální přístupy se ukázaly pro potřeby kapitalistických podniků nedostatečné, právě tak jako i některé širší koncepce, např. původní koncepce tzv. „lidských

vztahů". Řídicí sloky průmyslových podniků se potýkaly s takovou spleťí naléhavých lidských a sociálních problémů, že bylo nutno hledat globálnější a teoretičtější pohledy na celou problematiku řízení a začala se uplatňovat systémová a kybernetická hlediska. V souvislosti s analýzou tzv. konstruovaných systémů, jimiž jsou a) fyzikální systémy a b) systémy lidské činnosti, se věnuje stále větší pozornost právě systémům lidské činnosti jako komplexním systémům s širokou sítí vazeb mezi jejich heterogenními prvky. Systémový a komplexní přístup k podnikům a k jejich řízení je však v západní sociologii znevažován podstatným nedostatkem v tomto přístupu, jenž spočívá v tom, že podnikový systém není chápán ve svém včlenění do konkrétních sociálně ekonomických vztahů kapitalistické společnosti, že je ignorován vliv tohoto prostředí na vnitřní skladbu podnikového systému a na vztahy v něm.

Podniková sociologie se přirozeně i v socialistických zemích vyvíjela a vyvíjí v nejužší spojitosti s řízením a jeho jednotlivými články a fázemi, včetně sociálního plánování. Sociologové pracující v této oblasti mají eminentní zájem na tom, aby jejich práce byla společensky prospěšná, aby jejich poznatky vedly ke zvalitnění řízení, a to především v nejdůležitější oblasti — v oblasti řízení socialistické výroby. V souvislosti s tím se objevují dvě závažné otázky: a) Jak specifické rysy řízení socialistické výroby ovlivňují funkce sociologie v podnikovém řízení? b) Jak souvisí sociologický aspekt řízení výroby s jeho ostatními aspekty?

Pokud jde o první otázku, plyne již ze samé podstaty socialismu, že sociologie v socialismu musí a může hrát při řízení rozvoje společnosti a všech jejích sfér daleko větší roli než sociologie v kapitalistickém systému. Na problém funkcí podnikové sociologie při řízení socialistické výroby však nelze pohlížet jen z tohoto nejobecnějšího hlediska. Musí se vycházet z toho, že řízení socialistické výroby se vyznačuje řadou specifických rysů, vyjádřených v řadě známých principů, jimiž jsou princip plánovitosti, princip demokratického centralismu, princip jediné vedoucího a princip jednoty hospodářského a politického řízení.

Pokud jde o druhou otázku, je v ní vlastně vystižen teoretický koncept funkce sociologie při řízení socialistické výroby, jehož základem nemůže být nic jiného než systémový přístup k socialistické výrobě. Tento přístup je po řadu let rozpracováván například v sovětské vědě, kde jsou kritizovány různé projevy redukcionismu ve vztahu k řízení, zejména nejrozšířenější redukcionismus ekonomický. V jedné z nejnovějších sovětských učebnic vědeckého řízení práce *Osnovy NOT na promyšlenom předprijatii* (Základy vědecké organizace práce v průmyslovém podniku) z r. 1974 se ve větu 5 hlavních problémů zavádění vědecké organizace práce do podniků na prvním místě uvádí zajištění komplexnosti,

příčmě se se touto komplexností chápe uplatnění základních přístupů k vědecké organizaci práce z ekonomického, psychologického a sociologického hlediska.

Stupeň teoretického ujasnění funkcí podnikové sociologie při řízení socialistické výroby souvisí se stupněm vyhrázení marxistické koncepce sociálního systému podniku. Při úvahách o funkci sociologie při řízení socialistické výroby je nutno vycházet z faktu vzájemné propojenosti, dialektické závislosti jednotlivých determinant lidského chování a vzájemné spojitosti člověka s každou z těchto determinant samostatně.

O využití sociologie při zvědečňování řízení nelze hovořit jen obecně, jde o úkoly sociologie v oblasti zkoumání a využívání sociologických poznatků při zajišťování takových strukturních prvků řídicího procesu, jako jsou prognózování, plánování, rozhodování, příkazování, zajišťování rozhodnutí a kontrola. Každý z těchto prvků řízení jako sociální jev má svou základnu v řadě sociologických souvislostí a vazeb, které je nutno zkoumat jak obecně, tak i při praktických krocích realizace těchto prvků řízení ve vlastní řídicí praxi.

V souvislosti se stále realističtějším přístupem k využití poznatků sociologie při řízení socialistické výroby je nutno studovat vzájemné vztahy mezi jednotlivými společenskými vědami — mezi obecnou psychologií, fyziologií a sociologií, mezi psychologií a fyziologií práce a sociologií práce, mezi fyziologickými a psychologickými poznatky o pracovních organizacích ap. Stále výrazněji dochází k propojení poznatků antropologických věd v ergonomii. Z toho ovšem nelze vyvodit závěr o aktuálnosti přechodu k jedné velké antropologické vědě jako teoretickému základu jednotného, složitě strukturovaného procesu řízení. Stále zde platí zásada: „Abychom se sjednotili, musíme se rozdělit“. Dělbá práce ve vědě zjevně vyžaduje průzkum ve speciálních vědních oborech zabývajících se řízením, přičemž stále více do popředí vystupuje závažnost systémového přístupu.

V závěru svého referátu se V. Čech soustředil na vnější a vnitřní příčiny toho, proč se poznatky sociologie při řízení socialistické výroby dostatečně nevyužívají. Jako příklad vnějších vlivů uvedl:

- a) Převažuje rutinní a často navíc ještě operativní řízení.
 - b) Řídicí pracovníci nedoceňují význam sociologických informací, protože nedoceňují sociální aspekt řízení.
 - c) Řídicí pracovníci znají příliš dobře význam sociologických informací, vědí, že se jimi zpravidla odhaluje řada nepopulárních věcí.
 - d) Představitelé komplementárních vědních oborů — fyziologové, pracovní lékaři, psychologové, ekonomové a organizátoři — přeceňují význam svých přístupů a neaktivizují snahy po oborové spolupráci.
- Z vnitřních vlivů jsou to zejména:

- a) Neobvyklý (z hlediska řídicí praxe) jazyk podnikových sociologů.
- b) Příliš obecná, „statistická“ poloha závěrů.
- c) Zavádění často nepřehledné sítě vztahů, plurality vazeb apod., s níž si konkrétní řídicí praxe neví rady.
- d) Rozsah zpráv typu „výzkumných foliantů“, které vyžadují dlouhodobou práci na exploataci, a tudíž se stávají pramenem spíše dalších zpráv než instrukcí a normativů pro řídicí praxi.

Jako relativně samostatnou a snad nejzávažnější příčinu uvedl V. Čech nedostatek koncepčního přístupu k otázkám vztahu sociologie a řízení, tedy zejména k otázkám sociologie při řízení socialistické výroby. Podle jeho názoru by vyjasnění a respektování koncepčního přístupu umožnilo:

1. Zaměřovat nadále úsilí podnikové sociologie na hlavní problémy rozvoje, jako jsou otázky přeměn a rozvoje profesionální a kvalifikační struktury apod., ale také na „zauzlování“ sociálních vztahů, s nímž se setkáváme v jevu fluktuace, na otázky profesionálních drah apod., což jsou problémy, které se řeší spíše „samovolně“, z iniciativy a rozhodnutí podnikových sociologů, význam jejich zkoumání pak však uznávají i pracovníci řídicí sféry.

2. Zaměřovat se na sociální aspekt všech ostatních řídicích problémů a sledovat při tom „hlavní článek“. I když nalezení hlavního článku je součástí strategie řídicích složek, sociologové by měli ujasňovat význam a roli ostatních souvislostí těch problémů, které tvoří „hlavní článek“.

V závěru svého referátu V. Čech uvedl, že podniková sociologie by nevyužila svých možností v oblasti spolupráce na zdokonalování řízení socialistické výroby, kdyby neseštopila s vrcholu řešení celopodnikových problémů také na nižší stupeň denní, všední práce, kde se však může nejvíce naučit i nejvíce dát a kde si může vydobýt i tolik potřebnou důvěru.

Diskusi zahájil V. Chlumský (pražské pracoviště Ústavu ekonomiky a organizace stavebnictví v Bratislavě). Svůj diskusní příspěvek zaměřil na problém algoritmizovatelnosti řízení lidské práce. Ve svých úvahách vycházel ze dvou hlavních skutečností v praxi řízení podniků u nás – systémem automatizovaných systémů řízení a sociálního plánování. Za typickou stránku společnou pro oba systémy řízení označil algoritmizovatelnost, opakovatelnost jejich procesů. Zatímco u automatizovaných systémů řízení jde o věcnou, technicko-ekonomickou stránku řízení, u sociálního plánování jde o sociální obsah řízení. Přitom z hlediska sociálního plánování je algoritmizovatelná jak metodika (měla by se rovnat algoritmizaci typických rozhodovacích problémů na různých úrovních řízení podniku – v podstatě jde o algoritmizaci sestavování plánu), tak sociální analýza (jejím jádrem by měl být institucionalizovaný informační systém, rovnající se algoritmizaci

transformace prvotních dat v řídicí informace, zejména v ukazatele, a algoritmizace transformace řídicích informací v rozhodnutí) i sociální ukazatele, které jsou algoritmizovatelným pojítkem mezi informačním systémem a metodikou.

V. Chlumský se dále zabýval dialektikou rutinní a tvůrčí činnosti v řízení lidí v podniku, jež má dva aspekty: teoretický – zatímco pro rutinní činnost je charakteristická opakovatelnost, pravidelnost jevu, což umožňuje zobecňující přístup, tvůrčí činnost je jedinečná, originální, nealgoritmizovatelná – a praktický – zobecnění umožňuje rozvíjet rozhodovací modely, což je algoritmizovatelná transformace řídicích informací a rozhodnutí; naproti tomu tvůrčí přístup vyžaduje aplikaci obecně filozofických marxistických východisek na konkrétní rozhodnutí, tvůrčí aplikaci zobecněného modelu na danou rozhodovací situaci a kolektivní přípravu a přijímání rozhodnutí jako druh účasti pracujících na řízení.

Jako příklady rozhodovacích nástrojů (pomůcek), které je nebo by bylo možno zařadit do procesu řízení lidí a jejichž algoritmizovatelná podoba umožňuje jejich tvůrčí aplikaci pro konkrétní rozhodování, uvedl V. Chlumský testy v psychologii, flukuační test, metody prognóz, rozhodovací tabulky (např. pro konfliktní situace ap.) a metody sociálního plánování.

Vývoj nástrojů řízení lidí v podniku má své metodologické požadavky. Nejprve jde o to v rámci marxistického aplikovaného výzkumu popsat, vysvětlit a zmodelovat jev a pak v rámci fáze vývoje vyvinout algoritmy transformací, ověřit jejich validitu a spolehlivost a vyvinout z nich nástroje řízení.

Zařazení aplikujících procedury vývoje do sociologické práce je odlišením specifikace výstupů u dosavadního převažujícího přístupu. Zatímco doposud se na základě výzkumu vypracovávala speciální doporučení, nový přístup vsunuje mezi tyto dvě fáze vývoj jako obecně použitelný nástroj řízení pro typické problémy. Jde o to co nejpřesněji pochopit jev a toto pochopení dotáhnout do nejpraktičtější podoby. Je zde obdoba s vývojem směřujícím k technickým vynálezům, přičemž analogicky nástroje řízení jsou „sociálními vynálezy“. Začlenění takových sociálních vynálezů do soustavy řízení vyjadřuje dialektiku tvůrčího a rutinního, živého a zformalizovaného myšlení, subjektivního a objektivního, zvláštního a obecného.

Myšlenka sociálních vynálezů není nová. Mezi největší sociální vynálezy dvacátého století patří ten, s nímž se začalo po říjnu 1919 v SSSR – plánované hospodářství. S ním úzce souvisí idea sociálního plánování, pro něž automatizované systémy řízení dávají nové podněty. Zařazení vývoje nástrojů řízení do sociologické práce umožňuje uskutečnit přirozenou dělbu práce mezi resortním aplikovaným výzkumem, zahrnujícím vývoj nástrojů, a podnikovými sociology, popřípadě so-

ciology ve VHH, kteří by od resortního výzkumu měli k dispozici vyvinuté nástroje, použitelné i pro řídicí pracovníky.

V diskusní části dále vystoupil V. Fiala (Útvar psychologie a sociologie v oborovém podniku Škoda Plzeň), který přednesl příspěvek připravovaný společně s K. Hermanem z téhož pracoviště, zřízeného v r. 1966 jako součást úseku pro kadrovou a personální práci. Informoval o práci a zkušenostech svého pracoviště. V rámci vytváření materiálních předpokladů pro využití psychologických a sociologických poznatků se především vybudovala psychologická laboratoř, jejíž činnost má značný význam i z hlediska sociologie, neboť umožňuje zahrnout některé výsledky psychologických postupů přímo do sociologických úkolů. Jedním z důležitých materiálních předpokladů pro rozvoj sociologie v podniku bylo zpracování a ověření základních programů pro vyhodnocování sociologických výzkumů, přičemž v současné době se sleduje možnost dalšího využití některých stávajících programů i pro plnění dalších úkolů v závodech, například pro systematické sledování a vyhodnocování fluktuace a absence.

Ve svém zaměření na spolupráci při zpracování podkladů a metodických pomůcek pro potřeby úseku pro kadrovou a personální práci zpracoval útvar psychologie a sociologie řadu zpráv a materiálů, např. příručku z r. 1970 *Výběr, hodnocení a příprava talentovaných pracovníků a kadrových rezerv*, která byla federálním ministerstvem hutnictví a strojírenství přijata jako vzorová, dále *Systém práce kadrového odboru*, návrh podnikové směrnice *Komplexní hodnocení vedoucích pracovníků* a resortní pomůcky vydané Institutem průmyslové výchovy v Praze v r. 1972 *Metodika tvorby kadrového modelu a Model řízení procesu adaptace pracovníků podniku*.

Pokud jde o provádění sociologických výzkumů, analýz a psychologických vyšetření, byly provedeny výzkumy stabilizace, fluktuace, postavení inženýrské inteligence v podniku, pozice a role vedoucích pracovníků a dělníků s vyšším vzděláním, dále průzkum názorů studentů čtvrtých ročníků průmyslových škol na povolání, podniková sociologická a sociálně psychologická analýza kadrových rezerv, výzkum zájmu žáků ZDS o učební obory, longitudinální výzkum učňů, který sledoval postoje a zájmy učňů o povolání a podnik od posledních tříd ZDS až do období vyučení a návratu z vojenské základní služby, ap. V rámci výzkumu učňů se například zjistilo, že v průběhu učební doby dochází k poklesu intenzity zájmů v oblasti faktorů, které jsou podstatné pro strojírenská povolání, jako je práce se stroji a přístroji, a naopak došlo k posunu zájmů směrem k vyšším hodnotám (zájem o dějiny, politiku, literaturu, umění, uměleckou tvorbu).

Vzhledem k tomu, že v r. 1974 oslavil oborový podnik Škoda Plzeň 115. výročí svého založení, bylo provedeno sociologické šetření „Škodovských rodinných generací“, při němž

se zjistilo, že v podniku pracuje nejméně 562 dělníků a techniků, kteří tvoří v podniku již alespoň třetí přímou generaci. Z toho 112 pracovníků představuje čtvrtou generaci a 6 pracovníků pátou generaci, což znamená, že jejich předkové pracovali v podniku od jeho založení v r. 1859.

V současné době byl v oborovém podniku Škoda zpracován dlouhodobý program sociálního rozvoje, který navazuje na celopodnikový plánovací systém, jehož základem je integrovaný dlouhodobý plán do r. 1990. Další etapou sociálního plánování v podniku je tvorba plánu sociálního rozvoje pracovníků podniku na období šesté pětiletky, přičemž sociologické pracoviště se na něm bude podílet hlavně sociální analýzou, jejímž účelem bude poskytnout objektivní podklady pro tvorbu sociálního plánu.

Další diskusní příspěvek, který přednesl E. Jukl (katedra technologie a řízení Vysoké školy strojní a elektrotechnické v Plzni), upozornil na ergonomii jako disciplínu, v níž se pro sociologii otevírají významné možnosti a o níž sociologie doposud projevila malý zájem. Především nelze přehlédnout vývojové tendence, které v současnosti na poli ergonomie probíhají. Ergonomie se vyvíjí jako obor studující vztah člověk (lidé) – stroj (technika) a hledá cesty k jeho optimalizaci. Takto chápáná ergonomie se stala záležitostí především psychologů (dlouhou dobu se u nás ztotožňovalo označení ergonomie s inženýrskou psychologií), dále fyziologů a některých techniků, popřípadě výtvarníků (otázky designu). Záběh ergonomie se však postupně rozšiřoval a například již moskevský světový ergonomický kongres zdůraznil, že systém člověk-stroj, má-li se vědecky analyzovat, nemůže být chápán jinak než jako člověk-stroj-prostředí. Jsou sice značné tendence chápat prostředí především jako záležitost fyzikální (resp. chemickou), avšak jeho sociální složku nelze opomenout.

Úkol sociologů nespočívá v tom prezentovat některé sociologické práce jako ergonomické, ale daleko výrazněji se zapojit do komplexního řešení závažných otázek, jež ergonomie vyzdvihuje.

O některých aspektech vývoje aplikovaného výzkumu v československém stavebnictví v sedmdesátých letech pohovořil R. Havlík (Ústav marxismu-leninismu University Karlovy), který svůj příspěvek připravil spolu s L. Prudkým z Ústavu racionalizace ve stavebnictví v Praze. Pokusil se o přehled základních charakteristik výsledků a některých problémů sociologické práce v československém stavebnictví. Uvedl, že v současné době se shromažďují práce z oblasti výzkumu lidského činitele. Jež se ve stavebnictví realizovaly v letech 1971–1975, čímž se získá ucelený pohled na dosavadní strukturu a vývoj sociologické práce ve stavebnictví a že pro rozvoj aplikované sociologie ve stavebnictví měly velký význam Usnesení předsednictva ÚV KSČ ke kadrové a personální práci ze

6. listopadu 1970 a závěry XIV. sjezdu KSČ. Společenská objednávka sociologických analýz a tlak na jejich další zkvalitňování v první polovině sedmdesátých let neustále rostly. Zatímco v letech 1965–1970 připadalo na 1 rok průměrně 12,5 průzkumu, v letech 1971 až 1974 již 15,5 průzkumu. Rozdíl mezi oběma obdobími je patrný i ve struktuře předmětů zkoumání. Zatímco pro první období byla charakteristická orientace na problematiku fluktuace, popřípadě na problematiku učňů, ve druhém období se objevují taková témata jako přesuny pracovních sil, sociální souvislosti inovačních procesů, problematika optimalizace pozice a role bezprostředních řídicích pracovníků, sociální aspekty některých oblastí péče o pracovníky, problematika ověřování a pokusů o standardizaci sociologických technik pro potřeby informačního toku, proces adaptace a uplatnění absolventů škol, otázky pracovní iniciativy atd. Rozdíl je patrný též v používaných technikách. V prvním období převažuje dotazník, ve druhém se již ve stejné míře používá interview i další techniky. O růstu významu sociologie pro praxi stavebních podniků nesporně svědčí skutečnost, že se sociologie stala neodmyslitelnou součástí výuky a výchovy řídicích pracovníků v resortu, a to v cyklické průpravě kadrů, v postgraduálním studiu na stavební fakultě apod. Sociologické průzkumy se ve stavebnictví realizují na třech úrovních: 1. na celoresortní úrovni, na níž pracují dvě pracoviště, Ústav ekonomiky a organizace stavebnictví v Praze a v Bratislavě, 2. na úrovni výrobně hospodářských jednotek (některá generální ředitelství mají sociologická pracoviště), 3. na podnikové úrovni.

Realizace sociologických šetření ve stavebnictví však naráží na řadu problémů. Teprve vládní usnesení č. 66/73 představuje výrazný posun směrem ke koncepční práci v zadávání sociologických průzkumů a zlepšení slibuje realizace záměrů metodiky komplexních programů péče o pracující. Pokud jde o problémy spojené s přípravou, realizací a zpracováním výsledků šetření, chybí mnohdy tazatelská síť a zpracovaná šetření jsou velmi různorodá, což znemožňuje komparaci. Práce sociologů ve stavebnictví se neomezuje jen na sociologické empirické průzkumy, ale zahrnuje i expertizní činnost. Dosud neodstraněným problémem zůstává okolnost, že se výsledky práce podnikových sociologů mnohdy neberou vážně. Aby sociální analýzy plnily svůj účel, je nutná aktivní účast sociologů na tvorbě a realizaci komplexních programů péče o pracující.

H. Schimmerling (Výzkumný ústav ekonomiky zemědělství a výživy v Praze) se zabýval některými problémy sociologie zemědělství a zemědělského podniku. Vlivy sociální kooperace na systémy zemědělství působí na růst významu nadpodnikové a mezipodnikové sféry. Na jedné straně dochází ke slučování družstev, na druhé straně se usu-

tečňuje mezipodniková spolupráce, což má vliv na sociální strukturu a dění uvnitř sociálních systémů. Zatímco v období kolektivizace neexistovala metodologická výzbroj sociologie zemědělství, dnes se tato sociologie může opírat o sociologii podniku.

J. Šemrínec (Vědecký výzkumný lesnický ústav Vysoké školy zemědělské v Praze) pak vystoupil s problematikou sociologie lesnictví. Uvedl, že sociologický výzkum v lesním hospodářství není tak rozsáhlý jako v jiných oborech, má však určitou tradici. Významný je však prováděný sociologický výzkum lidského činitele v lesnictví.

M. Hájek (oddělení sociologie katedry filozofie, logiky a sociologie filozofické fakulty Univerzity J. E. Purkyně v Brně) připomněl otázky výchovy sociologů a její potřeby. Zdůraznil, že u nás ve srovnání s jinými socialistickými zeměmi, zejména SSSR, ale i Polskem, je počet profesních sociologů poměrně malý. Výzkumná praxe však sociologii potřebuje a na filozofickou fakultu je vzrůšen i požadavek dálkového studia oboru sociologie.

O přípravě sociologů na filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze informovala přítomná V. Havlová. Uvedla, že současné dvouoborové studium, jehož jednou specializací je sociologie práce, průmyslu a podniku a druhou politická ekonomie, vycházelo ze společenských potřeb a má se postupně rozšířit o sociologii životního prostředí, sociální práce apod. Nedílnou součástí výuky je sociologická praxe, jednak vstupní (ekurze do velkého závodu), jednak průběžná (ve 2 semestrech) a konečně předdiplomní. Současný studijní program platí teprve 2 roky a podřídí se celostátní koncepci výuky oboru. Před přípravou studijního programu byl zpracován orientační profesioigram podnikového sociologa. V. Havlová pak zdůraznila potřebu učebnice průmyslové sociologie.

O. Sedláček (Institut pro sociální analýzu) věnoval ve svém příspěvku pozornost vlivu společenské objednávky na rozvoj sociologie průmyslu a podniku, přičemž uvedl nejvýznamnější tematiku sociologických výzkumů, které provedla ISA v posledních letech, včetně sekundární analýzy problematiky mezilidských vztahů. Zaujal kritický postoj k výzkumům fluktuace, které v minulosti převažovaly, a zdůraznil, že je třeba tyto výzkumy řešit nově, v souvislosti s komunitou.

Druhý den jednání byl zahájen příspěvkem M. Tomášika (katedra ekonomické sociologie a psychologie fakulty řízení Vysoké školy ekonomické v Praze) zaměřeným na aplikaci poznatků sociologie při uskutečňování komplexní socialistické racionalizace. Byly zde dotčeny takové faktory, jako je účelná organizace pracovišť, účelná dělba práce a správné rozmístění pracovníků, co nejehospodárnější provádění práce, rozšiřování pokrokových pracovních metod, vytváření příznivé atmosféry pro racionalizační opatření atd. Nava-

zující bohatá diskuse ukázala, že v této oblasti je třeba ještě mnoho vykonat.

J. Rytina (Výzkumný ústav pro hnědé uhlí v Mostě) informoval o řešení dílčího výzkumného úkolu *Výzkum vlivu vysoké koncentrace výkonů a rostoucí mechanizace a automatizace na pracovníka, pracovní skupiny a pracovní pohodu*.

J. Bočková (Ústav pro výzkum rozvoje měst v Ostravě) hovořila o výzkumu, který se v posledních dvou letech provádí v 5 městech a je nyní ve stadiu dokončování. Tento výzkum sleduje vztah průmyslových podniků a národních výborů a jejich podíl na rozvoji celého území. Je komparován tento rozvoj ve městě s více průmyslovými podniky, ve městě s jedním velkým průmyslovým podnikem a ve městě bez průmyslu, přičemž se ukazuje, že nejlepší vybavenost města (byty, jesle, mateřskými školkami, stravovacími zařízeními, kulturními a sportovními zařízeními) je tam, kde je jeden velký průmyslový podnik, který většinou lépe chápe potřeby města než národní výbor.

Vlivem racionalizačních opatření na postoj pracovníků se ve svém diskusním příspěvku zabýval P. Kopecký (Generální ředitelství kožedělnického průmyslu v Pardubicích), který informoval o výsledcích provedeného výzkumu zaměřeného na srovnání postojů pracovníků ve dvou závodech.

Další diskutující byla R. Navarová (Výzkumný ústav ekonomiky zemědělství a výživy), která upozornila na tu závažnou okolnost, že potravinářskému průmyslu se v rámci celého národního hospodářství i v rámci sociologické práce věnuje prozatím málo pozornosti, přičemž je zde třeba řešit celou řadu problémů. Jde především o mnohdy velmi špatné pracovní podmínky, zejména pro ženy, jak to ukázal konkrétní příklad skupinové výpovědi žen v jednom závodě.

J. Ort (Spolek pro chemickou a hutní výrobu v Ústí nad Labem) zdůraznil význam sociálního plánování pro podniky a v této souvislosti i zavedení automatizovaných systémů sociálně personálních informací.

Otázkám péče o rozvoj odborné kvalifikace pracovních kolektivů se věnovala ve svém diskusním příspěvku A. Pospíšilová (Výzkumný ústav odborného školství). Svoji pozornost soustředila na problémy vzdělávání související s vědeckotechnickým rozvojem, jako je např. utváření zcela nových psychických a fyzických vlastností, vytváření velice specifických schopností a návyků a formování postojů a hodnotových orientací odpovídajících novým podmínkám pracovního procesu. Upozornila na naléhavost zřízení odpovídající institucionální základny pro odborné vzdělávání, která by zajišťovala nutnou interdisciplinární součinnost pedagogiky, didaktiky, sociologie, psychologie práce, medicíny, ergonomie a jiných věd o člověku, přičemž by mohla soustřeďovat síly, zkušenosti a prostředky k zajištění efektivnosti výchovně vzdělávacích procesů.

J. Vůjtek (Výzkumný ústav energetický) předložil písemný příspěvek *K efektivnosti stylů řízení malé pracovní skupiny*, který uvedl tím, že důležitým faktorem pro efektivnost práce organizace i z hlediska spokojenosti pracovníků je podnikové klima, jež má řadu charakteristik, z nichž jednou je styl řízení. Na konkrétních výsledcích výzkumu stylu řídicí práce vedoucího obchodního referenta pak ukázal souvislost mezi spokojeností s prací a stylem řízení, který v praxi není převážně stoprocentně vyhraněný a bývá kombinací prvků jednotlivých stylů řízení.

L. Lišková (katedra ekonomické sociologie a psychologie Vysoké školy ekonomické v Praze) ve svém písemném diskusním příspěvku upozornila na skutečnost, že při zkoumání sociálního klimatu se dosud nerozlišuje sociální klima v celém podniku a sociální klima v pracovní skupině, což nemusí být zdaleka totožné. Sociální klima v celém podniku není nějakým souhrnem či výslednicí sociálního klimatu v jednotlivých pracovních skupinách. Tato tematika je jednak předmětem specializovaných výzkumů, jednak se do určité míry její některé prvky zjišťují v celé řadě jinak zaměřených výzkumů, ať už jde o výzkumy fluktuace, adaptace, sociální pozice a role apod. Je to důsledek toho, že sociální klima ovlivňuje celou řadu jiných sociálních jevů, že tedy s nimi úzce souvisí a bez zjišťování některých jeho prvků je nelze řádně objasnit. To ovšem na druhé straně znamená, že se sociální klima zkoumá převážně roztržštěně, což pak dokonce vyvolává i takový názor, že zkoumání sociálního klimatu samého nemá vlastně význam. Vzhledem ke složitosti zjišťování sociálního klimatu a k jeho významu pro řízení a sociální plánování je velmi žádoucí teoreticky upřesňovat sám pojem, dále rozpracovávat metody zjišťování sociálního klimatu, odhalovat faktory, které na ně působí, a konečně formulovat jeho ukazatele.

Seminář uzavřel V. Čech shrnujícím hodnocením: Diskuse prokázala, že svolání semináře bylo nutné, neboť žádný obor se nemůže rozvíjet bez výměny názorů a zkušeností. Od posledního setkání v Liblicích se sociologická práce velmi výrazně posunula kupředu a zdaleka nejde jen o výzkumy, které se týkají vlastní sociologie podniku, ale i o výzkumy teoretického rázu. Dalším výrazným momentem je skutečnost, že v oblasti sociologie podniku dochází ke generační výměně, takže je důležité vyměňování mezigeneračních názorů. Seminář ukázal, že sociologie podniku je obor živý, což vyplývá z toho, že je spojen s řídicí a racionalizační praxí. S uspokojením lze konstatovat, že obor sociologie podniku má svoji institucionální a personální bázi a že je vysoce produktivní. Znovu se potvrdilo, že sociologie podniku má nejbližší vztah k sociálnímu plánování a prognózování a může poskytnout potřebné poznatky ještě před zaváděním sociálního plánování, což je dokonce nutné. Ukázalo se, že sociologie pod-

niku musí řešit některé naléhavé problémy, jako je vztah mezi řízením a sociologií, status podnikového sociologa, výchova odborníků pro pracovní sféru a problematika výchovy odborníků s ohledem na sociální činnost, koordinaci vědeckovýzkumné práce v oboru informačních toků, rozpracování určitých teoretických otázek a spojení základního teoretického výzkumu s výzkumy v resortních ústavech a podnicích. Jestliže se podaří spojit teorii a praxi, sociologie podniku, která v podobě návrhů, doporučení a instrukcí vstupuje do výrobního procesu, se stane výrobní silou. Je třeba se zamyslet nad celou řadou metodologických otázek i nad tím, jak propočítat efektivnost sociologické práce. Zdá se, že dozrála doba, kdy je třeba pokusit se vytvořit studijní příručku, v níž by se soustředily poznatky, které jsou k dispozici, a to za kolektivního úsilí a pod vedením několika odborníků.

Libuše Lišková

Úloha vysoké školy v přípravě socialistické inteligence

V roce 1975 se uskutečnil ve Zvíkovském Podhradí II. seminář na téma *Úloha vysoké školy v přípravě socialistické inteligence*. Pořadatelem tohoto semináře byl Ústav marxismu-leninismu ČVUT a Výzkumný ústav inženýrského studia ČVUT ve spolupráci s Ústavem marxismu-leninismu UK. Seminář, který měl ryze pracovní charakter, se zúčastnilo 46 pracovníků z 13 pracovišť vysokých škol, výzkumných ústavů a dalších institucí. Rovněž byli přítomni zástupci ÚV SSM.

V programu bylo předneseno celkem 19 příspěvků, které budou společně s diskusními příspěvky publikovány ve zvláštním sborníku.

Již při přípravě semináře byly zadávány příspěvky rozděleny do tří tematických okruhů. První okruh zahrnul práce zabývající se významem sociologických výzkumů vysokoškolských studentů a vysoké školy jako výchovně vzdělávací instituce. Druhý okruh byl věnován zájmu uchazečů o studium, vztahu ke studiu i budoucímu povolání, představám o něm a jejich sociálním determinantám. Třetí okruh byl věnován politickým postojům, postavení a funkci SSM na vysokých školách, problematice politické výchovy a společensko-politické angažovanosti vysokoškoláků.

V úvodním referátu semináře *Výzkum vysokoškolských studentů, současný stav a hlavní problémy* seznámila E. Freiová účastníky s hlavní orientací výzkumné aktivity v oblasti výzkumů vysokoškolských studentů realizovaných v posledních třech letech. Poukázala na příčiny poměrně úzkého meritorního zaměření výzkumné činnosti i na důvody, které vedou k zaměření výzkumů především na studenty začátečníky, tzn. mladé lidi, kteří jsou vysokoškolskými studenty zatím spíše

de iure než de facto. V závěru příspěvku, analyzujícího z různých úhlů dosavadní výzkumnou činnost, podala některé konkrétní návrhy na zaměření budoucí výzkumné činnosti, jejímž vyústěním by mělo být vytvoření tzv. relativně celistvého obrazu vysokoškolského studenta technického a společensko-vědního zaměření.

A. Matějovský v příspěvku *Výzkum studentů a vysoká škola jako výchovná instituce* vyšel z analýzy 3 základních funkcí vysoké školy a poukázal na rozdílnost jejich plnění vysokými školami v zemích kapitalistické a socialistické soustavy. Dále se zabýval funkcí výzkumů vysokoškolských studentů z hlediska komunistické výchovy na vysokých školách i užitečností a využitelností výsledků těchto výzkumů v praxi vysokých škol.

Významem sociologických výzkumů vysokoškolských studentů pro řešení teoretických i praktických problémů se zabývala i A. Kunstová v příspěvku *Úloha sociologických výzkumů v systému plánování vysokoškolského vzdělání*, v němž akcentovala nutnost věnovat mnohem větší pozornost předvídaní budoucích změn. Vymežila i některé závažné oblasti, jež si vyžadují pozornosti sociologů zabývajících se vysokoškolským vzděláváním a studenty, konkrétně kvalifikační sféru pracovníků jednotlivých odvětví národního hospodářství, využívání kvalifikace vysokoškolsky vzdělaných pracovníků apod.

První tematický okruh uzavřela M. Jirková příspěvkem *Demokratizace vzdělávání v socialistické společnosti*. Analyzovala v něm jednotlivé fáze demokratického procesu vysokoškolského vzdělání.

Druhý tematický okruh byl zahájen příspěvkem P. Kuchaře *Vztah studentů Karlovy univerzity ke studiu* a E. Vernerové *Sociální podmíněnost úspěšného studia na Karlově univerzitě*. Oba autoři podali stručné výsledky výzkumu sociálního a politického profilu studentů této vysoké školy. Kuchař se zaměřil především na sociální determinanty doby, kdy se mladý člověk rozhoduje pro vysokoškolské studium, a na vztah mezi realizací studijního oboru a spokojeností se studovaným oborem. Zajímavé byly jeho informace o sledované intergenerační návaznosti studijního zaměření. Srovnáním studijních oborů posluchačů UK a ČVUT v Praze a Vysoké školy zemědělské v Brně se studijními obory jejich rodičů došel k závěru o poměrně silné intergenerační návaznosti obdobného zaměření u studentů UK a velmi slabé u studentů ČVUT. E. Vernerová ověřila hypotézu, že úspěšnost studia je podmíněna třídním a společenským postavením rodičů studentů. Dále sledovala studijní dráhy studentů, kteří neuspěli v prvním ročníku studia. Výzkumem bylo např. zjištěno, že téměř všichni studenti medicíny, kterým se nepodařilo zvládnout první ročník studia, se nevzdávají, ale pokoušejí se opakovaně o úspěch. Naproti tomu neúspěšní studenti matematicko-fyzikální fakulty se mnohem častěji po neúspěchu vzdá-

vají a odcházejí na jiné fakulty. Neúspěchem ve studiu a jeho spjatostí se sociálními faktory či podmíněností těmito faktory se zabýval i J. Munk v příspěvku *Sociální faktory studijního neúspěchu na Karlově univerzitě a vysokých školách technických*. Vyšel ze srovnání studijní neúspěšnosti na UK a ČVUT. Věnoval se pak rozboru příčin relativně malého zájmu uchazečů o studium technických oborů, rozdílným příčinám zanechání studia apod.

G. Denská v příspěvku *K problematice zájmu o studium na vysokých školách technických* analyzovala nejen statistické údaje vypovídající o zájmu mladých lidí o studium na vysokých školách různého odborného zaměření, ale i výsledky výzkumu realizovaného ÚML ČVUT (o němž podrobně referoval R. Franěk a z něhož čerpal i M. Zítko), zaměřeného na postižení představ studentů druhého a pátého ročníku vysokých škol technických o jejich budoucím povolání. Autorka poukázala na to, že ti studenti, kteří studují původně zvolený obor, jsou s tímto oborem silněji identifikováni. Spokojenost se studovaným oborem se promítá do lepšího studijního výkonu, vytrvalejšího zájmu o budoucí pracoviště (u posluchačů pátého ročníku) i do konkrétnějších představ o typu instituce, v níž by chtěli pracovat po skončení studií. Spokojenost se studijním oborem se promítá i do pozice, jakou zaujímá „práce“ v hodnotovém systému. Spokojení studenti přikládali „práci“ v životě člověka větší význam než studenti neidentifikovaní se studovaným oborem a mnohem častěji považovali „naplnění v práci“ za podstatný aspekt životní sebe-realizace.

R. Franěk v příspěvku *Představy studentů-techniků o podmínkách pracovního uplatnění* podrobně seznámil s výsledky výzkumu, jehož objektem byli posluchači druhého a pátého ročníku čtyř vysokých škol technických v ČR (ČVUT v Praze, VUT v Brně, VŠSE v Plzni a VŠST v Liberci, celkem 2100 respondentů). Výzkum provedl v roce 1973 Ústav marxismu-leninismu ČVUT. Z tohoto výzkumu vyplynulo, že téměř všichni studenti byli optimističtí v posuzování potřeb technických odborníků v našem národním hospodářství. Studenti neměli obavy o své uplatnění v naší společnosti a perspektivy potřeb absolventů hodnotili pozitivně především ti jedinci, kteří hodlali pracovat v oblasti vědy a výzkumu. Studenti tedy neměli obavy z neupltnění své specializace, ale nebyli již tak optimističtí ve svých očekáváních týkajících se míry využití a uplatnění jejich znalostí a schopností v zaměstnání. Za nejvýznamnější příčiny působící negativně na uplatňování absolventů vysokých škol technických v praxi považovali především nedostatky v řízení a organizaci a nedůvěru nadřízených k mladým, začínajícím pracovníkům; jako třetí příčinu v pořadí uváděli platovou nivelizaci. Naproti tomu za nejdůležitější faktory ovlivňující dobrou pracovní uplatnění považovali na prvním

místě schopnost samostatně a tvořivě pracovat, na druhém místě dobrou odbornou a politickou připravenost absolventa vysoké školy.

S výsledky velice zajímavého výzkumu *Názory vysokoškoláků na některé otázky vývoje světa* vystoupil F. Zich. Výzkum byl zaměřen na vztah studentů k vědě a budoucnosti, na zjištění polohy, kterou ve vědomí vysokoškoláků zaujímá věda. Součástí této orientace bylo i zjišťování problémů, jež je podle názoru vysokoškolských studentů nutno v blízké době vyřešit. Ve sféře problémů společenských věd a politiky dominoval v odpovědích komplex problémů spjatých se zabezpečením míru, vyřešením problému mírového soužití zemí různých politických systémů. Zajímavé byly i výpovědi posluchačů vztahující se k očekávaným objevům přírodních a technických věd.

Třetí okruh byl uveden referátem V. Dubského *Mládež a ideologie*. Příspěvek přesáhl běžný rámec vysokoškolské problematiky. Autor v něm seznámil posluchače se současným myšlením západoněmeckého studentstva a mládeže, s jejich politickými postoji a názory.

A. Fazík hovořil na téma *Pozitivní změny v politickém vedení vysokoškolských studentů*. Nejprve se zabýval některými závažnými teoretickými a metodologickými problémy empirického výzkumu i metodologickými problémy interpretace empirického výzkumu a dat výzkumem získaných. Seznámil posluchače s některými výsledky výzkumu politických postojů vysokoškoláků realizovaného roku 1974 z podnětu ÚV SSM. Jeho vystoupení doplnili v obsáhlejších diskusních příspěvcích J. Čebiš (*Formování politických postojů absolventů učitelských studií ve školní praxi*) a J. Patera (*Příprava vojenskolékařské inteligence na plnění politickovýchovných stránek své profese*).

M. Zítko v příspěvku *Postavení SSM na vysokých školách technických v ČR* podal výsledky své práce (která byla součástí výzkumu, o němž podrobně referoval R. Franěk) zaměřené na sledování vztahu faktoru „členství a výkon funkcí v SSM“ a dalšími sledovanými znaky. Doložil, že neexistuje žádný statisticky významný vztah mezi členstvím v SSM a sociálním původem studenta, ani stupněm vzdělání jeho rodičů. Ve sledovaném souboru byli členy SSM častěji absolventi gymnázií (ve srovnání s absolventy SOŠ) a mladí lidé, kteří přišli na vysokou školu z menších lokalit. Faktor členství v SSM sledované posluchače diferencoval jen ve výjimečných sledovaných znacích. Členové SSM (ne funkcionáři) a nečlenové zastávali zhruba stejné názory a postoje. Mnohem citlivějším diferenciálním kritériem byla participace na řízení mládežnické organizace. Funkcionáři si například mnohem častěji plánovali další zvyšování kvalifikace v době po ukončení vysokoškolských studií a zaujímal i mnohem kladnější postoje k budoucí práci

v povolání, jejíž součástí bude řízení. Funkcionáři SSM podstatně častěji akceptovali činnost, jejímž komponentem je řízení jiných lidí.

D. Holda a Z. Čermáková v příspěvku *Životní hodnoty* prezentovali účastníkům semináře výsledky sekundární analýzy údajů orientovaných, byť pouze zčásti, na postižení životních hodnot. Pracovali s údaji získanými výzkumem nejen vysokoškolské mládeže, ale i s informacemi získanými výzkumem mladých lidí pracujících v jednom velkém strojírenském závodě v Praze, dále mladých lidí pracujících v podniku spadajícím do resortu ministerstva financí a s daty získanými výzkumem mládeže hlavního města Prahy. Po podrobné metodické analýze výzkumné situace a výkladu aplikované sekundární analýzy podali stručný obraz výsledků komparace hierarchie životních cílů mladých lidí. Podle referujících mladí lidé preferovali (ve všech 4 souborech) hodnoty vztahující se k jejich „souladnému životu“. Vysvětlení lze hledat v tom, že se jednalo o mladé lidi nacházející se v životní etapě, pro niž je charakteristická volba životního partnera, zakládání rodiny. Lze souhlasit s autory, že proces interiorizace hodnot musí být sledován ve své dynamice. I když hodnoty vztahující se k „souladnému životu“ zaujaly v hierarchii hodnot veškeré sledované mládeže jednoznačně dominantní pozici, pozice dalších hodnot již byla ovlivněna příslušností k určité kategorii mládeže.

Posledním příspěvkem předneseným na semináři byl referát J. Wolfa *Vzdělání a výchova zahraničních studentů v ČSSR*, referát, o němž by nezasvěcený čtenář mohl soudit, že byl s tématem semináře spjat jen velmi volně. Ve skutečnosti tomu však tak nebylo, a to především díky autorovu pojetí funkce vzdělávání zahraničních studentů. Referující nejprve podal přehled vývoje vzdělávání zahraničních studentů v ČSSR. Analyzoval etapy tohoto vývoje: období 1945–1960 jako období spíše individuální, neprogramované přípravy, období 1961–1974 jako etapu fungování samostatné vzdělávací instituce (Univerzity 17. listopadu). Předložené údaje představovaly první obsáhlejší a podrobnou informaci svého druhu. J. Wolf uvedl, že od roku 1961 studovalo v ČSSR celkem 14 128 studentů z rozvojových zemí, socialistických zemí a zemí kapitalistických. Z tohoto celkového počtu 7070 svá studia ukončilo, 3200 studium neukončilo a 3837 ještě studuje (řádní i externí studenti, postgraduanti, stážisté apod.). Centrem pozornosti Wolfova příspěvku však nebyl vývoj vzdělávání zahraničních studentů v ČSSR, ale především opomíjené udržování styků s nimi v době po jejich odchodu z ČSSR. Zanedbávání dalších styků s těmito mladými odborníky, zaujímavějšími zvláště v rozvojových zemích mnohdy významné postavení, představuje podle názoru autora nejen škody ideové politické, ale i nevyčíslitelné ztráty pro naši investiční a zahraniční politiku.

Seminář navázal na setkání ve Žďáru nad Sázavou r. 1974 věnované stejné tematice. Základ k opakovaným diskusím zde tedy již byl položen. Nyní půjde o to, aby se tyto semináře staly nejen prostorem pro setkání pracovníků zabývajících se specifickými aspekty vysokoškolského vzdělání, funkcí školy v přípravě vysokoškolsky vzdělané socialistické inteligence, prostorem, na němž jsou prezentovány výsledky celoroční práce jednotlivých pracovišť, ale i místem z něhož by vycházely nové podněty k práci, a — což je ještě významnější — místem, na němž by nové náměty byly akceptovány.

Celkově lze seminář hodnotit jako podnětný a přínosný pro činnost všech zúčastněných zástupců jednotlivých pracovišť, která se obdobnou tematikou zabývají. Pořadatelé semináře vytvořili dlouhodobější cíle, jejichž splnění je podmíněno dlouhodobou vzájemnou spoluprací jak většiny účastníků, tak jejich pracovišť. Budoucí semináře by měly být hodnocením vlastní práce, vzájemné spolupráce v minulém období, hodnocením plnění úkolů etapových i zpřesněním úkolů pro příští rok. Jedině touto formou bude možné vytvořit celistvý a současný diferencovaný obraz současného studenta vysoké školy.

Václav Andrlé — Eliška Freiová

Zpráva o sociologických průzkumech životního prostředí obyvatel hlavního města Prahy

Problém ochrany a tvorby životního prostředí v hlavním městě Praze je předmětem komplexního řešení v rámci úkolu státního plánu vědy a techniky (C 16-380-031), jehož koordinátorem je Ústav hlavního architekta Prahy.

Koncepce výzkumu předpokládá řešení dvanacti dílčích úkolů, zaměřených k jednotlivým okruhům problémů kvality životního prostředí. Výzkum je soustředěn na hmotné i společenské prostředí a podílí se na něm poměrně široký okruh odborných pracovišť a specialistů. Výzkum problémů v oblasti společenskovední je založen na sledování podmínek způsobu života obyvatel Prahy, a to jak z hlediska pozitivních předpokladů, tak i z hlediska negativních stránek současného životního prostředí.

Koncept projektu výzkumů se opírá o vstupní hypotézy existence vzájemných vztahů mezi kvalitou životního prostředí jako hmotnou podmínkou, tj. strukturou vybavení města, a způsobem života. Z hlediska společenské upotřebitelnosti výzkumů jde o sledování funkčnosti a stupně vybavenosti prostoru na podkladě rozložení činnosti a potřeb obyvatel. Urbanistické pojetí tohoto řešení vychází z ekologických podkladů, počítá se značnou diferenciací prostorové vybavenosti, zejména v kontrastu centrálních částí města a nových sídlišť. Proto byla výzkumná činnost soustředěna na charakteristická modelová území města. Podkladovým materiálem pro tento

specifický výběr byla řada předvýzkumů a sociologických sond, jejichž výsledků bylo využito již při řešení problémů při sestavování územního plánu pražské středočeské aglomerace.

Ze sociologického hlediska zajímavý dílčí úkol projektu, nazvaný *Sociální hlediska při ochraně a tvorbě životního prostředí v hlavním městě Praze*, se zaměřuje na poznání dvou základních okruhů problémů: způsobu života obyvatel a výchovy obyvatel k ochraně a tvorbě životního prostředí. Speciálně zaměřenými sociologickými sondami jsou studovány postoje obyvatel k současnému životnímu prostředí v Praze. S ohledem na poměrně široký řešitelský tým byl vypracován harmonogram dílčích výzkumů. Pro informaci zde uvádíme některé projekty dílčích výzkumů, především ty, které jsou již realizovány nebo jsou v závěrečné vyhodnocovací fázi zpracování.

Projekt výzkumu způsobu života obyvatel Prahy

Mezi společenskými aspekty, které ovlivňují utváření a užívání životního prostředí a jsou jím samým výrazně modifikovány, je nejkomplexnější kategorií „životní způsob“.

Zvýšená pozornost otázkám životního způsobu byla vyvolána jednáním XIV. sjezdu KSČ, které zdůraznilo vzájemné souvislosti jednotlivých složek života a poukázalo na to, že rozšiřování výroby a spotřeby nemůže být samoúčelné. Růst hmotné úrovně je pouze předpokladem k celkovému obohacení života, ke rozvoji tvořivých schopností člověka, ke kultivování oněch prvků, které ve vzájemných vztazích lidí upevňují socialistický způsob života. Stranický pokyn se stal podnětem nejen zvýšeného teoretického zájmu o problematiku životního způsobu, ale podnítil také potřebu empirického postižení některých momentů životního způsobu, a to ještě dříve, než budou uzavřeny teoretické diskuse a než bude k dispozici konzistentní definice životního způsobu. Ze specifických potřeb empirické orientace vychází pracovní vymezení kategorií životního způsobu, které k postižení komplexnosti a dynamiky zkoumaného fenoménu volí několik rovin přístupu:

a) z hlediska věcného obsahu životního prostředí — zaměření na široké spektrum lidských aktivit a interakcí, počínaje sférou práce, přes participaci na řízení společnosti, obstarávání denních potřeb až k aktivitám volného času,

b) rovinu rozličných materiálních podmínek a atributů životního způsobu a jejich subjektivního průmětu v podobě spokojenosti a hodnotových orientací,

c) zaměření na integračně diferenciální společenské procesy, jako jsou socializace, racionalizace, kultivace,

d) postizení prostorové ekologické specifiky životního způsobu.

Projekt empirického výzkumu životního způsobu je zaměřen na semiprostředí,¹ přičemž se zvláště sledují vazby na individuální a rodinné mikroprostředí na straně jedné a na městské mezoprostředí na straně druhé. Jde především o postižení oněch specifických momentů životního způsobu, jež se na této úrovni životního a sociálního prostředí konkretizují, modifikují nebo i formují. V projektu je vyslovena domněnka, že v podmínkách miliónového města, které je současně hlavním městem státu, se při vysokém stupni koncentrace obyvatel projevuje i značná diferenciace způsobu života lidí v jednotlivých částech města, což je ovlivněno výrobou, povoláním, způsobem bydlení, občanskou vybaveností, dopravním spojením, možnostmi využití volného času, sociálními podmínkami, tradicemi a zvyky.

S tímto projektem úzce souvisí další subúkol, který se soustřeďuje na chování obyvatel v prostředí různého typu. Projekt obou subúkolů vychází z jednotného metodického základu. Důležitým prvkem jednotného metodického přístupu je soustředění empirické fáze výzkumu do určitých územních celků, které byly zvoleny jako typické z hlediska urbanistických kvalit. Výběr území byl veden záměrem postihnout charakteristické lokality, které se v hlavním městě vyskytují, a reprezentativně zachytit co největší část města, aniž by při tom byla opomenuta území extrémního působení některého specifického faktoru nebo skupiny faktorů. Pro volbu území byly rozhodující tři skupiny faktorů:

1. urbanistické faktory (druh, stáří) zástavby, poloha území vzhledem k celému městu;
2. vnitřní faktory (kvalita bydlení);
3. vnější faktory (přírodní a hygienické poměry).

Na základě kombinace těchto tří hledisek bylo pro výzkum životního prostředí v Praze vytypováno celkem 23 vzorových území, z nichž v první etapě (ukončení v prosinci 1975) bylo vybráno 9 lokalit. Každá z nich představuje prostor o rozloze 4 ha, který spolu s přilehlým územím je předmětem soustředěného výzkumu:

Výzkum sociálního chování je zaměřen na tyto okruhy proměnných:

- a) objektivní estetické charakteristiky prostředí,
- b) kulturně estetické orientace obyvatel ve vztahu k urbanistickému mikroprostředí,
- c) postoje, názory a hodnotové orientace obyvatel ve vztahu k prostředí vůbec,
- d) charakteristika některých projevů chování obyvatel daného prostředí.

Použité techniky a dílčí výsledky

Propojení problematiky životního způsobu s otázkami estetiky a sociální psychologie si vyžádalo interdisciplinární přístup (realizova-

¹ Viz: Černý, M. — Lakomý, Z. — Nový, K.: *Životní prostředí pro člověka*. Praha, Academia 1973.

Obvod	Blížejší určení (ulice)	Charakter území
1. Staré Město	Michalská, Melantrichova	historické jádro, méně kvalitní zástavba, promísení funkcí
2. Nové Město	Václavské náměstí, Vodičkova ulice	městské centrum, smíšená funkce, nejvyšší vybavenost
3. Žižkov	Cimburkova, Štítného	asanační území, nekvalitní obytná zástavba
4. Vinohrady	Vinohradská, Polská, Třebízského	starší zástavba, poměrně kvalitní obydlí, postupnost vybavenosti
5. Spořilov	Severovýchodní IV, Hlavní, Severní IV	meziválečná zástavba, rodinné bydlení nižšího standardu
6. Střešovice	Na Orechovce, Na dračkách	meziválečná zástavba, rodinné bydlení vyššího standardu
7. Invalidovna	Molákova	poválečná zástavba, experimentální sídliště
8. Novodvorská		reprezentant celé řady obdobně řešených novějších sídlišť
9. Smíchov	Nádražní, Na bělidle	starší, méně kvalitní zástavba v těsném sousedství s průmyslovým obvodem a výpadovou komunikací

ný skladbou řešitelského týmu subúkolů) a také zmnožení technik sběru dat v terénu, aby kromě subjektivních postojů a názorů obyvatel byly zachyceny i intersubjektivní a objektivní parametry reality. V terénním sběru dat byly použity tyto techniky:

1. kvalitativní ekologická sonda, realizovaná pomocí dotazníkového šetření na výběrovém souboru cca 900 respondentů, kteří reprezentovali obyvatelstvo vzorových území,
2. dotazování souboru expertů kvalifikovaných svých znalostí zkoumaného prostředí,
3. systematické pozorování behaviorálních a časoprostorových vlastností vzorových území,
4. empirický popis kulturně estetických vlastností vzorových území.

V druhé polovině roku 1975 bylo provedeno vyhodnocení dat výběrového šetření obyvatel. Specifika zaměření úkolů si vyžádala zařazení značného počtu kvalitativních znaků. Kvantifikovatelné údaje byly zpracovány strojně, přičemž byl poprvé použit vlastní program ÚHAMU. V současné době je hotova analýza I. stupně, údaje jsou vyhodnoceny odděleně za každé z devíti vzorových území. Způsob zpracování je jednotný a soustřeďuje se na tyto problémové okruhy:

- a) Obecná charakteristika lokality, vycházející ze statistických údajů sčítání 1970.
- b) Sociální identifikace obyvatel.
- c) Vztah obyvatel k dané lokalitě: Subjektivní ocenění bytu, domu, ulice a čtvrti se zvláštním zřetelem k charakteristikám hygienickým. Estetické působení, názory na údržbu a možnosti participace. Přání stěhovat se z dosavadního bydliště. Důvody případné nespo-

kojenosti. Faktory, které rozhodují o spokojenosti s bydlením.

d) Lidé v prostoru města: Subjektivní ocenění urbanistického mikroprostředí. Vytypování atraktivních a odpudivých míst. Funkční využití veřejných prostorů. Místa setkávání různých skupin obyvatel. Speciální zřetel k potřebám dětských skupin. Vnímání městského prostředí a vytypování prvků, které umožňují orientaci ve zkoumaném prostoru. Prostředky pohybu ve městě, zejména kontrapozice pěší pohyb — automobilismus — veřejná doprava.

e) Lidé v čase: Časoprostorový rytmus obyvatel vzorových území. Volný čas v pracovní dny a o víkendu. Skutečné a aspirované aktivity volného času.

f) Kulturně estetické postoje obyvatel: Uznávané a pocítované estetické hodnoty městského prostředí. Vztah k určitým typům zástavby. Preference určitého druhu bydlení v rovině teoretické a v rovině vlastní zkušenosti. Preference měst a městských čtvrtí vhodných k bydlení. Vázanost k určitým místům v Praze.

V závěrečné fázi výzkumu mají být zprávy ze vzorových území vzájemně komparovány a doplněny o výsledky z třídění II. stupně. Zpracování syntetické charakteristiky vzorových území má být vstupem k jinému úkolu komplexního výzkumu, který se zabývá hodnocením faktorů pohody při řešení urbanistické syntézy životního prostředí na území hlavního města Prahy. Kromě toho má závěrečná zpráva výzkumu sociálního chování poskytnout orgánům městské a místní správy podněty a doporučení ke konkrétním opatřením pro zlepšení současných poměrů.

Projekt výzkumu poruchových situací občanského spoluzití

Koncepce výzkumu podmínek života ve městě předpokládá pohled nejen na pozitivní jevy našeho života, ale i na negativní jevy a poruchové situace občanského spoluzití. Vzrůstající trendy některých sociálně patologických jevů jsou do určité míry adekvátní stále se zvyšující koncentraci obyvatelstva ve městech. Jednou z řešených otázek je význam role, kterou zde sehrává životní prostředí města, ať již z hlediska prostorových podmínek, nebo společenské působnosti. V těchto souvislostech jde o zkoumání širších vztahů životního prostředí a jeho důsledků, jak se odrážejí v kvalitativním stupni vybavení, ve struktuře osídlení, hustoty zalidnění apod. Východiska výzkumu jsou především urbanistická, soustředěná na společenské procesy, které mohou sociálně negativním jevům napomáhat, nebo je brzdit. Cílem je především hledání ochrany a prevence.

Výzkum jevů, jako je kriminalita, alkoholismus, narkomanie, suicidální činy atd., je zaměřen na komplex faktorů doprovázejících stále se zvyšující koncentraci obyvatel ve městě. Měl by osvětlit alespoň některé faktory a závislosti, jež je nutno znát pro koncepci nových sídelních celků. Sběr dat v terénu se provádí buď jako přímý řízený interview, nebo jako evidence zachycovaných záznamů příslušné odborné instituce (soudní spisy při rozvodových jednáních, záznamy ošetřujících lékařů apod.). Tazatelé jsou v druhém případě soudci, lékaři, sociální pracovníci. Souběžně s empirickým výzkumem je zachycována frekvence jednotlivých jevů do předem připravených mapových podkladů za účelem zmapování výskytu sledovaných jevů v Praze.

V průběhu roku 1975 byly realizovány tyto výzkumné projekty:

- a) rozvodovost v Praze,
- b) suicidální činy (sebevraždy dokonané i pokusy).

Zpracování a vyhodnocování získaných dat zajišťují odborné pracovní týmy, které také připravují podklady pro syntetizující zprávu.

Projekt výzkumu motivace migrací

Koncepce výzkumu ochrany a tvorby životního prostředí předpokládá vzájemné vztahy mezi kvalitou prostředí a jeho hodnocením obyvateli. Proto další dílčí úkol se zabývá motivací vnitřního stěhování obyvatel v Praze. Stoupající trend životních nároků formuluje postoje k současnému životnímu prostředí — přání změnit je dočasně nebo trvale. Výzkum se proto zaměřil na migraci jako na společenský proces ekologicky vázaný na prostor a jeho kvalitu. Jsou v něm sledovány motivace sociální, ekonomické a další. Zkoumanou základnou je prostor a jeho funkční vybavení z hlediska optimálních podmínek pro život obyvatel.

Na podkladě připraveného dotazníku byl proveden interview s obyvateli ve chvíli, kdy

na místní ohlašovně nového bydliště vyplňovali připravený formulář přihlášky. Dotazník sledoval okruhy otázek týkající se spokojenosti s bydlením, spokojenosti se životním prostředím. Otázky byly zaměřeny nejen na spokojenost v předchozím bydlišti, ale také na aspirace spojované se změnou bytu. Výzkum v terénu byl realizován koncem roku 1974 a v současné době jsou zpracovávány výsledky. Závěrečná zpráva verifikuje formulované hypotézy o vztahu mezi kvalitou prostředí a hodnotovými postoji obyvatel. Zejména kvalitativní difference jednotlivých městských částí se odrážejí v počtu migrací motivovaných zhoršeným životním prostředím. Výzkum motivací vnitřní migrace obyvatel Prahy otevřel pohled na postoje obyvatel k současnému městu. Není to jenom čistota ovzduší, vody, problémy exhalací ve městě, ale zejména vzdálenost zařízení občanské vybavenosti, dopravní obtíže apod., což představuje nejcitlivěji pocítované obtíže. Analýza získaných dat poskytuje značné množství informací nejen z hlediska skutečně pocítovaných a diferencovaných hodnocených negací životního prostředí, ale podává i obraz nejzávažnějších problémů života ve městě. Soustředěný materiál je společensky využitelný nejen pro poznání v oblasti demografické a populační, ale především v oblasti plánování města.

Projekt výzkumu výchovy obyvatel k ochraně a tvorbě životního prostředí

Nedílnou součástí výzkumu životního prostředí a způsobu života obyvatel je sledování výchovy obyvatel k ochraně a tvorbě životního prostředí. Celková koncepce tohoto výzkumného úkolu navazuje na základní výzkum socialistického způsobu života obyvatel v hlavním městě Praze. Je zaměřena především na oblast kulturní a kulturně výchovné činnosti a obsahovou orientaci na utváření a ochranu obytného prostředí v užším slova smyslu.

Výzkumný úkol je rozdělen na čtyři samostatné části:

1. Možnosti a úloha kulturně výchovné činnosti při tvorbě a ochraně socialistického životního prostředí v Praze.
2. Současné formy působení propagace a výchovné činnosti při tvorbě a ochraně životního prostředí a náměty pro zlepšení dosavadního stavu.
3. Sociální předpoklady masové a místní komunikace při ochraně a tvorbě životního prostředí ve vybraných komunitách.
4. Zásady propagace při formování životního prostředí.

Cílem výzkumu je vypracovat zásady účinné propagace ochrany a tvorby životního prostředí, sledovat objektivní sociokulturní charakteristiky ve vybraných urbanistických mikroprostředích Prahy z hlediska postojů a názorů pražského obyvatelstva. Analýza působení specializovaných institucí a kulturně výchovných zařízení přispěje v závěreč

k vypracování návrhů na praktická sociotechnická opatření v oblasti výchovy obyvatelstva, směřující k pozitivnímu formování diferencovaného socialistického životního prostředí v Praze.

Na podkladě sestavené a schválené metodiky výzkumné činnosti, která byla opoňována v prvním čtvrtletí 1975, proběhly v časovém plánu jednotlivé terenní výzkumy. Současně je zpracována obsahová analýza dokumentů a sekundární analýza vybraných statistických dat. Další výzkumnou technikou byla pozorování a série standardizovaných a polostandardizovaných interview s pracovníky kulturních zařízení a místními funkcionáři, doplněná rozhovory s návštěvníky těchto kulturních zařízení.

Závěrečná zpráva o jednotlivých subdílčích úkolech je doplněna bohatou fotodokumentací, která jako citlivě působící argumentace dokládá některé zjištěné fakty, dotýkající se problémů kulturních zařízení a jejich významu pro kulturní potřeby obyvatel Prahy. Široký záběr výzkumné tematiky, jakož i obsažnost zpracování předpokládá samostatnou publikaci výsledků shrnující celkovou výzkumnou činnost v oblasti ochrany a tvorby životního prostředí v Praze.

Helena Janišová

Změny sociální struktury v Maďarsku v letech 1930–1970

1. Pohyb sociální struktury

Sociální struktura Maďarska prodělala od období mezi dvěma válkami zásadní změny,

kteřé zachycují — i když ne se všemi podrobnostmi — data sčítání lidu.

V meziválečném období se sociální struktura Maďarska vyznačovala existencí skupin pozemkových vlastníků a velkokapitalistů (jejichž počet není daty sčítání lidu přesně zachycen, protože pozemkoví vlastníci a kapitalisté většinou ve sčítání udali nějaké jiné povolání), proti níž stály velké masy vykořisťovaných tříd; maloburžoazie a skupiny nemanuálně pracujících byly poměrně slabé. Celkový počet různých skupin dělnické třídy tvořil už v této době přibližně polovinu společnosti, v dělnické třídě byl však značný podíl zemědělských dělníků, přičemž počet průmyslových dělníků ve velkých závodech byl poměrně nízký. Postavení samostatných rolníků, kteří měli velmi malá hospodářství, se blížilo postavení dělnické třídy: tyto rolníci byli nuceni část svého času věnovat výdělečné práci, aby doplnili malý příjem z hospodářství. Samostatní řemeslníci a obchodníci postupně ztráceli své postavení v důsledku konkurence velkých firem, současně růst počtu úředníků byl velmi pomalý a jejich postavení bylo znehodnocováno rozsáhlou nezaměstnaností.

V současné Maďarsku je struktura společnosti zcela odlišná. V důsledku pozemkové reformy a znárodnění podniků zmizely vykořisťovatelské třídy a také počet samostatných řemeslníků a obchodníků se velmi podstatně zmenšil. V důsledku socialistického přebudování zemědělství již téměř neexistují samostatní rolníci. Početní zastoupení dělnické třídy

Tabulka 1: Sociální složení ekonomicky aktivních v letech 1930–1970 v (%)

Sociální skupina	1930	1949	1960	1970
Dělníci	48,8	36,3	51,4	57,1
z toho: kvalifikovaní	} 26,4	11,2	15,5	19,5
zaučení		5,2	13,1	16,6
nekvalifikovaní		12,1	14,0	13,0
zemědělství		6,9	6,4	4,9
mistři	1,6	0,9	2,4	2,7
Družstevní rolníci	—	—	12,0	17,0
Samostatní rolníci	32,5	46,7	19,9	1,2
z toho: s méně než s 1 holdem*	1,7	2,1	1,1	—
1–5 holdů	12,8	16,3	7,5	—
6–10 holdů	7,9	16,5	7,5	—
11–100 holdů	10,1	11,8	3,8	—
Nemanuální pracovníci	7,3	8,9	14,3	23,1
z toho: s vysokou školou	1,8	1,8	3,0	5,1
bez vysoké školy	5,5	7,1	11,3	18,0
Samostatní mimo zemědělství	8,6	8,1	2,4	1,6
Majitelé půdy	0,3	—	—	—
Ostatní	2,5	—	—	—
Celkem	100,0	100,0	100,0	100,0

* 1 hold = 0,57 hektaru

dy se zvýšilo: v roce 1970 činilo 57 % ekonomicky aktivních, přičemž uvnitř dělnické třídy se výrazně zvýšil podíl dělníků v průmyslu, stavebnictví a dopravě, a naopak poklesl podíl zemědělských dělníků. Sociální postavení zemědělského obyvatelstva se změnilo téměř od základu, zpočátku v důsledku pozemkové reformy, později v důsledku socialistické přestavby zemědělství. V posledních letech se také značně zvýšil počet nemanuálně pracujících a změnilo se i jejich relativní postavení: určitá část těchto vrstev má poněkud nižší příjmy než kvalifikovaní dělníci a pracovní podmínky některých nemanuálních pracovníků (např. u počítačů) a některých kvalifikovaných dělníků (např. elektrotechniků) si jsou velice podobné. V souladu s tím, jak se tyto hranice mezi dělníky a rolníky nebo dělníky a zaměstnanci postupně stírají, stává se určitá zvláštní kvalifikace (vysokoškolské vzdělání u nemanuálních pracujících a vyučení u dělníků) faktorem, který silně ovlivňuje společenské postavení.

2. Šetření sociálního původu různých skupin obyvatelstva v Maďarsku

Tato šetření mají v maďarské statistice dlouhou tradici. Statistický úřad v Budapešti jako první zařadil do dotazníku tzv. „přehledů sociálních vrstev“ otázku „zaměstnání otce“. V těchto přehledech jsou shromážděna data o některých aspektech sociálního postavení, příjmů a životního způsobu některých profesí a širších sociálních skupin v Budapešti (dělníků, řemeslníků, obchodníků, státních a soukromých zaměstnanců, lékařů, advokátů a inženýrů). Otázka povolání otce byla obsažena i ve sčítacím archu v roce 1930 a v roce 1949.

Profesionální i širší sociální mobilita byla dále zkoumána zvláštní řadou šetření Výzkumného ústavu demografického při Ústředním statistickém úřadě [Klinger — Szabady 1965], [Andorka 1970]. V roce 1962 bylo nejdříve zkoumáno 0,2 % domácností v Budapešti, v roce 1963 potom 0,4 % domácností v ostatních městech, a konečně v roce 1964 0,5 % venkovských obyvatel. Jednalo se o náhodně vybraný soubor opený o data sčítání z roku 1960 a mikrocensu 1963, přičemž šetřenou jednotkou byla rodina. Nejdříve byly uveřejněny výsledky výzkumu v Budapešti a ostatních měst [Klinger — Szabady 1965], [Szabady 1966], později data za celou zemi, tj. Budapešť, města a venkov [Andorka 1970], [Harcsa — Kulcsár 1975].

V roce 1963 provedl Ústřední statistický úřad šetření sociální diferenciace, v němž kromě otázek týkajících se příjmů, časového rozpočtu, kulturních aktivit apod. bylo zjišťováno povolání otce a předchozí povolání zkoumané osoby. Šetření bylo výběrové a zahrnovalo 0,5 % obyvatelstva. Výsledky zkoumání intergenerační mobility se téměř přesně shodují s výsledky zjištěnými výzkumným ústavem demografickým.

V roce 1973 bylo Ústředním statistickým úřadem provedeno nové šetření profesionální mobility v rámci mikrocensu, a to u 0,5 % souboru populace. Dotazník byl téměř přesnou obdobou dotazníku šetření z let 1962—1964. Místo rodinných dotazníků však byly použity dotazníky individuální (pro všechny členy domácností starší 14 let).

3. Historické změny profesionální mobility

Pro historické srovnání profesionální mobility v Maďarsku máme tedy dva hlavní zdroje: 1. výsledky sčítání a šetření v různých historických obdobích, 2. retrospektivní životní historie zkoumaných osob v šetření z let 1962—1964. Sčítání a šetření uskutečněná v různých historických obdobích naneštěstí užívala různých kategorizací, takže výsledky jsou srovnatelné pouze částečně. Ze životních historií osob zkoumaných v letech 1962—1964 však bylo možné sestavit tabulky intergenerační mobility pro léta 1938 a 1949 a srovnat tyto tabulky s výsledky sčítání z let 1930 a 1949. Oba druhy dat se v základních tendencích ukázaly totožné, takže tabulky zakládající se na retrospektivních životních historiích mohou být použity pro historické srovnání.

Tři základní období zvolená pro srovnání jsou určena různými ekonomickými a společenskými podmínkami:

1. Meziválečné období končící rokem 1938 se vyznačuje téměř stagnující ekonomikou (s průměrným ročním přírůstkem národního důchodu na hlavu 0,5 %) a společenskou strukturou silně prostoupenou feudálními prvky — především na venkově, kde byla téměř polovina půdy ve vlastnictví statkářů.

2. Rok 1949 znamená konec poválečné obnovy, kdy národní důchod se pohybuje zhruba na předválečné úrovni. Dochází k významným společenským změnám, tj. k pozemkové reformě — rozdělení statkářské půdy mezi zemědělskými dělníky — a znárodnění velkých podniků a soukromých bank.

3. Od roku 1949 do poloviny šedesátých let se ekonomika rychle rozvíjí, růst národního důchodu dosahuje průměrně 5 %; je to období socialistické industrializace, spočívající převážně v tom, že rezervy pracovních sil ze zemědělství přecházejí do ostatních odvětví. Kolem roku 1980 se proces zespolečenštění zemědělství v podstatě završuje, malá rolnická hospodářství jsou nahrazena velkými zemědělskými družstvy a státními statky.

Ze srovnání tří tabulek intergenerační mobility (tabulky 2—4) můžeme vyvodit tyto celkové tendence: Podíl mobilních osob (synové ve srovnání s otci) činil v roce 1939 44 %, v roce 1949 47 % a v letech 1962—1964 59 %. Od roku 1938 do roku 1949 došlo k mírnému vzestupu, od roku 1949 do poloviny šedesátých let pak k prudkému vzestupu tohoto podílu. Posuzujeme-li zvlášť zemědělské dělníky, samotné rolníky a členy zemědělských družstev, je vzestup ještě výraznější, tj. okolo 67 % mobilních v roce 1949 a 86 % v letech 1962—1964. Téměř polovinu celkové mobility představuje mobilita z rolnických profesí

Tabulka 2: Intergenerační mobilita mužů v letech 1938, 1949 a 1962–1964 (v%)

Sociální postavení otec	Skupina povolání syna							
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
1938*								
1. Řídicí a odborní pracovníci	26,1	6,8	0,7	0,8	0,2	0,6	—	1,5
2. Zaměstnanci	25,5	24,3	2,8	4,2	3,5	1,3	0,3	3,7
3. Řemeslníci	18,6	19,2	35,6	18,7	8,1	6,9	2,4	10,4
4. Kvalifikovaní dělníci	7,1	14,5	8,9	24,7	10,2	11,5	1,1	8,8
5. Zaučení dělníci	2,7	4,8	2,7	6,8	16,8	5,3	1,1	4,0
6. Nekvalifikovaní dělníci	0,7	3,5	3,9	7,8	9,6	13,5	1,1	4,7
7. Zemědělci	16,6	19,5	42,2	33,1	47,2	55,0	93,1	64,2
8. Celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
1949**								
1. Řídicí a odborní pracovníci	18,5	6,4	1,7	0,6	—	0,8	0,1	1,7
2. Zaměstnanci	23,2	16,8	2,9	3,3	2,1	1,9	0,4	3,7
3. Řemeslníci	15,8	20,0	32,5	15,5	9,2	9,2	3,0	10,3
4. Kvalifikovaní dělníci	10,9	19,4	10,3	26,5	10,5	10,0	1,5	10,1
5. Zaučení dělníci	4,1	6,1	3,6	8,2	13,6	5,4	1,2	4,6
6. Nekvalifikovaní dělníci	2,8	4,4	4,3	8,1	8,8	9,8	1,8	4,7
7. Zemědělci	20,6	19,5	41,4	33,4	52,2	58,3	90,9	61,8
8. Celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
1962–64***								
1. Řídicí a odborní pracovníci	16,1	4,6	1,3	0,7	0,6	0,5	0,1	1,9
2. Zaměstnanci	15,7	12,9	5,5	3,2	1,7	1,1	0,2	3,7
3. Řemeslníci	15,0	18,3	26,6	13,9	9,2	7,8	3,8	10,4
4. Kvalifikovaní dělníci	17,1	20,7	10,6	22,1	8,2	5,8	1,5	10,6
5. Zaučení dělníci	3,7	6,8	6,1	7,5	8,3	4,0	1,1	4,6
6. Nekvalifikovaní dělníci	4,4	5,1	4,3	7,0	7,8	9,0	1,4	4,9
7. Zemědělci	24,3	25,4	40,4	41,5	61,1	68,3	90,8	60,7
8. Celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

* Postavení otec i syna v roce 1938

** Postavení otec v roce 1938, syna v roce 1949

*** Postavení otec v roce 1938, syna v letech 1962–64

(všichni manuálně pracující v zemědělství) do jiných, především dělnických profesí: podíl tohoto typu mobility činil v roce 1938 20 %, v roce 1949 22 % a v letech 1962–1964 30 % všech osob uvedených v tabulce 2.

Hlavní směry profesionální mobility byly totožné ve všech třech obdobích: šlo o přesuny ze skupin manuálních pracovníků do zaměstnanců, ze zemědělství do ostatních odvětví, z povolání s nižší kvalifikací k povoláním kvalifikovanějším. Mezi rokem 1949 a polovinou let šedesátých intenzita profesionální mobility v tomto směru velice vzrostla,

zatímco mobilita v opačném směru zůstala v podstatě stabilní. Tyto přesuny v profesionální mobilitě byly v podstatě v souladu s požadavky ekonomického rozvoje, v němž změny vlastnických poměrů a industrializace vyvolaly pohyb profesionální struktury. K témuž závěru můžeme dospět, použijeme-li pojmů strukturní a čistá mobilita. Zatímco strukturní mobilita, daná růstem nových pracovních příležitostí, silně vzrostla, zůstala tzv. čistá mobilita, spjatá s rotací kádru, od roku 1939 do poloviny šedesátých let na stejné úrovni. Stupeň čisté mobility byl někdy po-

Tabulka 3: Mobilitní indexy podle šetření z let 1938—1964

Sociálně profesní skupina	Yasudův index			Tyreeův index		
	1938	1949	1962—64	1938	1949	1962—64
Řídicí a odborní pracovníci	0,52	0,45	0,46	0,917	0,910	0,916
Zaměstnanci	0,46	0,30	0,28	0,726	0,709	0,707
Řemeslníci	0,24	0,25	0,18	0,597	0,599	0,539
Kvalifikovaní dělníci	0,46	0,36	0,31	0,636	0,616	0,564
Zaučení dělníci	0,21	0,14	0,09	0,677	0,484	0,371
Nekvalifikovaní dělníci	0,14	0,16	0,09	0,517	0,354	0,339
Zemědělci	0,81	0,76	0,77	0,911	0,882	0,844

Oba indexy se pohybují v intervalu od -1 do $+1$ přičemž nulová hodnota indexu znamená statistickou nezávislost povolání syna na povolání otce.

kládán za ukazatel rovnosti mobilitních šancí, zatímco strukturální mobilita byla považována pouze za důsledek změn sociální struktury a diferenční fertility. Maďarská data však tuto interpretaci vyvracejí. Ukazují, že při zvýšení strukturální mobility a nezměněném stavu čisté mobility se silně snížila nerovnost mobilitních šancí právě v důsledku zvýšení strukturální mobility vyvolané socialistickým typem industrializace. Například možnosti přesunu do skupiny odborníků se od roku 1938 do období 1962—1964 u mužů rolnického původu ztrojnásobily, u mužů dělnického původu (otec kvalifikovaný dělník) více než ztrojnásobily, takže rozdíly mezi příležitostmi — přestože do určité míry dále trvají — se ve srovnání s meziválečným obdobím velmi snížily.

Empirické údaje dokumentují zmenšující se sociální dědičnost povolání. Je však třeba zdůraznit, že míra „dědičnosti“ povolání je v různých sociálních skupinách různá, největší míra dědičnosti povolání se projevuje u vedoucích a odborných pracovníků a u rolnictva. Dále je nutno poznamenat, že míra „dědičnosti profesí“ se zmenšila relativně nejméně u odborných pracovníků, k největšímu poklesu došlo u rolnických profesí.

4. Profesionální mobilita žen

První analýzy sociální mobility, vycházející ze šetření z let 1962—1964, se týkaly pouze mobility mužů. Na základě těchto šetření bylo však možné vyhodnotit i mobilitu žen, protože odpovídající data (např. data partnerů hlav rodin) byla v šetření obsažena [Kulcsár 1974], [Andorka — Harcsa — Kulcsár 1975]. Profesionální mobilita žen byla specificky ovlivňována těmito faktory:

1. Zvýšil se podíl pracujících žen a důchodkyň: v roce 1949 činil podíl ekonomicky aktivních žen ve věku 15—54 let 34,6 %, v roce 1963 se zvýšil na 53,0 %.

2. Podíl závislých žen byl u zkoumaných skupin velmi různý. Nejnížší byl u dcer odborníků (28 %) a nejvyšší u dcer rolníků a nádeníků (52 a 59 %).

Rozdělení ekonomicky aktivních žen a důchodkyň ve výběrovém souboru se velmi silně lišilo od mužů. Mezi ženami se ve srovnání s muži vyskytovalo více zaměstnanců, kancelářských pomocníků a domácího služebnictva, nekvalifikovaných dělníků a rolníků, naproti tomu méně odborníků a kvalifikovaných dělníků. Přestože hlavní směr mobility byl pro

Tabulka 4: Intergenerační mobilita žen v letech 1962—64

Skupina povolání otce v roce 1938	Skupina povolání dcery v letech 1962—64							
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
1. Řídicí a odborní pracovníci	28,2	7,2	2,3	2,0	1,2	1,4	0,0	2,8
2. Zaměstnanci	21,9	13,9	5,2	4,7	2,2	2,0	0,4	4,7
3. Řemeslníci	19,2	18,3	19,9	19,8	14,1	8,8	4,2	11,4
4. Kvalifikovaní dělníci	6,7	23,8	20,3	23,8	21,0	11,7	1,9	12,8
5. Zaučení dělníci	2,6	7,9	7,1	8,0	7,2	8,9	1,9	5,5
6. Nekvalifikovaní dělníci	2,2	4,5	6,8	5,0	5,5	8,6	2,1	4,4
7. Zemědělci	14,1	19,3	32,4	31,9	43,7	54,2	88,7	55,1
8. Celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Tabulka 5: Vzdělání v letech 1962–64 podle sociálního původu (v%)

Povolání otce v roce 1938	Podíl dětí majících			
	vysokou školu		střední školu	
	synové	dcery	synové	dcery
Řídicí a odborní pracovníci	54,8	15,2	33,8	38,0
Zaměstnanci	21,8	6,4	34,6	27,7
Řemeslníci	6,4	1,9	14,5	7,7
Kvalifikovaní dělníci	6,6	0,3	14,6	9,7
Zaučení dělníci	3,9	0,4	7,3	5,5
Nekvalifikovaní dělníci	2,8	0,3	5,3	2,3
Zemědělci	1,6	0,3	2,4	1,1

muže i ženy obdobný, směřovala mobilita žen více k zaměstnáním nevyžadujícím zvláštní kvalifikaci. Podrobné údaje o mobilitě žen jsou uvedeny v tabulce 4.

Z těchto dat můžeme odvodit některé hlavní trendy v jednotlivých skupinách žen:

1. Pohyb dcer odborných pracovníků k jiným skupinám, zejména k zaměstnancům, byl vyšší než u mužů, přesto však byla skupina odborných pracovníků z hlediska původu (v porovnání s muži z této skupiny) sociálně stejnorodější; zejména zde bylo méně žen dělnického a rolnického původu.

2. Odliv dcer dělníků do skupiny odborných pracovníků byl mnohem nižší než u dělnických synů, na druhé straně však se více dělnických dcer dostávalo do skupiny zaměstnanců. Zbývající část dělnických dcer se většinou stala polokvalifikovanými a nekvalifikovanými dělníci. V dělnických profesích bylo ve srovnání s muži méně žen rolnického původu, takže podíl polokvalifikovaných a nekvalifikovaných pracovníků dělnického původu je vyšší u žen než u mužů.

3. V rolnických profesích zůstala o něco větší část rolnických dcer než rolnických synů.

Údaje naznačují, že rozdílnost životních příležitostí žen a mužů se zmenšuje pouze pomalu, přičemž však existuje jasná tendence ke stírání těchto rozdílů v mladších věkových kohortách.

5. Mobilita a vzdělání

Od meziválečného období do šedesátých let se významnou měrou zvýšila vzdělanostní úroveň obyvatelstva. Toto zvýšení je rovněž zachyceno ve výsledcích šetření z let 1962–1964. Zatímco více než 9 % otců bylo negramotných a jenom 8 % mělo nejméně osmileté vzdělání, mezi syny představovali negramotní pouze 2 %, přičemž 33 % mělo osmileté nebo delší vzdělání. Nejdůležitější změna se uskutečnila na úrovni základního vzdělání v důsledku zavedení osmileté školní docházky v roce 1947. 53 % synů tak dosáhlo vyššího vzdělání než jejich otcové, zatímco 38 % mělo přibližně totéž a 9 % nižší vzdělání.

Empirické výzkumy ukazují, že profesionální přesuny byly ve většině případů spojeny s předchozím nebo pozdějším dosažením vyšší vzdělanosti rovně. Rovněž tak každý, kdo dosáhl vyššího vzdělání (středoškolského nebo vysokoškolského), dostal přiměřené zaměstnání: např. 85 % vysokoškolsky vzdělaných osob patřilo do skupiny odborných a vedoucích pracovníků, dalších 11 % vykonávalo nějakou jinou nemanuální práci a pouze 4 % pracovalo manuálně. Nemanuální práci vykonávalo 82 % středoškolků, přičemž 13 % bylo řemeslníky, členy průmyslových družstev nebo kvalifikovanými dělníky (kde tato úroveň vzdělání nebyla bezvýhradně nutná, avšak nebyla ani nadbytečná) a pouze 5 % vykonávalo nekvalifikovanou manuální práci. Naproti tomu přechod ze skupiny odborníků do dělnických profesí byl ve většině případů spojen s neúspěchem při dosažení úrovně vzdělání odpovídajícího skupině sociálního původu.

Přestože obecná úroveň vzdělání rychle vzrostla a byly učiněny kroky ke snížení rozdílů v přístupu ke vzdělání u osob pocházejících z různých sociálních skupin, byly v letech 1962–1964 stále ještě pozorovány významné rozdíly, jak je patrné z tabulky 5.

Některé sociologické výzkumy vzdělání kladly velký důraz na zkoumání vztahu mezi sociálním původem, vzděláním a sociální mobilitou. Bylo zjištěno, že vzdělanostní kariéra mládeže je značně ovlivňována jejím sociálním původem a že „systém vzdělání působí v rostoucí míře jako nástroj přenášení výhod vzdělání na nastupující generace, čímž napomáhá sebe reprodukci vrstvy odborných pracovníků“ [Gazsó 1972]. Sociální původ ovlivňuje nejen průměrnou úroveň školního prospěchu (stoupající měrou od 1. do 8. třídy), ale i při stejném prospěchu ovlivňuje výběr střední školy (synové rolníků a nekvalifikovaných dělníků se zaměřují na učňovské školy, synové kvalifikovaných dělníků jdou spíše do středních škol technického směru a děti nemanuálních pracovníků na gymnázia, která poskytují nejlepší možnosti pro pokračování ve studiu na vysoké škole [Fergeová 1972].

Vzdělání má tedy velký vliv na sociální mobilitu i v socialistické společnosti. Tento vliv je však jiný než v rozvinutých kapitalistických zemích. Je významné například to, že v maďarské společnosti nemá sociální původ žádný vliv na mobilitu nezávisle na vzdělání.

6. Migrace a mobilita

Souběžně s profesionální mobilitou se projevovала i rozsáhlá vnitřní migrace. Jejím výsledkem byl příliv venkovských obyvatel do měst a obyvatel žijících mimo hlavní město do Budapešti. V roce 1963 žilo v Budapešti 19 % maďarského obyvatelstva, 23 % žilo v ostatních městech a 58 % na vesnici. Výsledky mobilitních šetření z let 1962–1964 ukazují, že v Budapešti se narodilo pouze 29 % dospělého mužského obyvatelstva, 27 % se narodilo v ostatních městech a 44 % na vesnicích. V ostatních městech bylo zastoupení místa rodiště toto: 37 % v tomtéž městě, 1 % v Budapešti, 21 % v ostatních městech a 41 % na vesnicích. Na venkově se narodilo v téže vesnici 50 %, v Budapešti 1 %, v ostatních městech 6 % a v ostatních vesnicích 43 %.

Budapešť na jedné straně nabízela synům dělníků narozených v Budapešti nejvyšší možnosti uplatnění v odborných a ostatních nemanuálních profesích, na druhé straně docházelo k velkému přílivu do skupin nemanuálních pracovníků a kvalifikovaných dělníků ze stejných sociálních skupin z ostatních měst a venkova. Tyto procesy sociální mobility a migrace potvrzuje skutečnost, že pozice polokvalifikovaných a nekvalifikovaných pracovníků byly v Budapešti obsazeny přistěhovalci převážně rolnického původu a dojíždějícími, bydlícími mimo hlavní město.

Odliv dětí dřívějších vrstev odborných zaměstnanců a kvalifikovaných dělníků z menších měst a vesnic do Budapešti zanechal ve struktuře těchto obcí prázdné pozice, které byly pak obsazeny syny dělníků a rolníků. Proto vrstvy odborníků a zaměstnanců na venkově vykazují nejvyšší procento synů dělníků a rolníků a dělníci bydlící na vesnici jsou převážně rolnického původu. Z tohoto hlediska došlo tedy na venkově k větší mobilitě než v Budapešti, kde existují poměrně velké stabilní složky tradičních nemanuálních skupin pracovníků a také stabilní složky budapeštské dělnické třídy.

7. Mobilita a fertilita

Jedním z cílů výzkumů z let 1962–1964 bylo prozkoumání vlivu mobility na úroveň porodnosti maďarského obyvatelstva, která byla v této době velice nízká, nižší, než je nutné pro dlouhodobou prostou reprodukci populace.

Výzkumy ukázaly dva typy rozdílů v porodnosti, konkrétně rozdíly podle sociálních skupin (odborníci s nejnižší a rolníci s nejvyšší porodností) a rozdíly podle typu bydliště (Budapešť měla nejnižší a vesnice poměrně

vysokou porodnost). Tyto dva typy rozdílů se projevují i nezávisle na sobě (např. dělníci na vesnici mají vyšší porodnost než dělníci v Budapešti) a přirozeně se i zpětně ovlivňují (skupiny s nízkou porodností jsou v Budapešti a skupiny s nejvyšší porodností na venkově).

Vliv mobility a migrace na porodnost lze shrnout takto. Hlavní směry mobility a migrace vycházely od skupin s vyšší porodností a zaměřovaly ke skupinám s nižší porodností; fertilita mobilních a migrujících osob se rychle přizpůsobila nižší úrovni nového sociálního postavení a bydliště, přičemž vyšší porodnost původní skupiny hrála malou roli.

8. Perspektivy dalšího výzkumu sociální mobility v Maďarsku

V současné době jsou analyzovány tabulky šetření o sociální mobilitě z roku 1973. Nejdůležitější otázkou, na níž je třeba na základě těchto nových dat odpovědět, je, zda se v posledních deseti letech změnil rozsah a směr profesionální a sociální mobility či nikoli. Je zřejmé, že v důsledku řady změn se některé tendence musely změnit — snížil se například příliv rolníků do dělnických profesí v důsledku snižujícího se počtu rolníků. Dosavadní tempo profesionální a sociální mobility by však mělo být dále zachováno v zájmu urychlení další homogenizace společnosti. To závisí na řadě faktorů a procesů, zejména na změnách profesionální struktury, vzdělanostního systému, změnách v porodnosti jednotlivých sociálních skupin, na ekonomické aktivitě a profesionálním zařazení žen.

Stále více se ukazuje, že otázky profesionální a sociální mobility je třeba řešit v rámci konkrétních přeměn sociální struktury a dynamiky vývoje socialistické společnosti. Komparace s ostatními socialistickými zeměmi nacházejícími se v různých fázích zralosti socialistického společenského systému — je v této situaci nezbytností.

Literatura

- Andorka, R.: *A társadalmi ártérégződé és demográfiai hatásai Magyarországon* (Sociální mobilita a její demografické důsledky v Maďarsku). KSH Népeségtudományi Kutató Intézet Közleményei, No. 39, 1970.
- Andorka, R.: *Mobilité sociale, développement économique et transformations socio-professionnelles de la population active en Hongrie. Vue d'ensemble (1930–1970)*. Revue française de Sociologie. Vol. 13, 1972, Supplément.
- Andorka, R.: *Historical Comparison of Hungarian Social Mobility 1930–1963, by Means of Census Data and Retrospective Life Histories*. Paper presented at the MSSM Seminar, Toronto 1974.
- Andorka, R. — Harcsa, I. — Kulcsár R.: *A társadalmi mobilitás történeti tendenciái* (Historické tendence sociální mobility). Társa-

- dalomstatistikai Időszaki Közleménynek, No. 343, 1975.
- Fergeová, Z.: *A társadalmi struktúra és az iskolarendszer közötti néhány összefüggés* (Vztahy mezi sociální strukturou a vzdělávacím systémem). Szociológia, Vol. 1, 1972, No. 1.
- Klinger, A. — Szabady, E.: *A társadalmi átrétegződés és demográfiai hatásai Budapesten és a városokban* (Sociální mobilita a její důsledky pro Budapešť a další města). KSH Népeségstudományi Kutató Intézet Közleményei, No. 7, 1965.
- Kulcsár, R.: *A nők társadalmi mobilitásának vizsgálatára* (Analýza sociální mobility žen). Szociológia, Vol. 3, 1974, No. 2.
- Szabady, E.: *A társadalmi-foglalkozási átrétegződés Budapesten és a vidéki városokban* (Sociálně profesionální mobilita v Budapešti a dalších městech). Valóság, Vol. 9, 1966, No. 12.
- Tyree, A.: *Mobility ratings and association in mobility tables*. Population Studies, Vol. 27, 1973, No. 3.
- Yasuda, S.: *A methodological inquire into social mobility*. American Sociological Review. Vol. 29, 1964, No. 1.

Rudolf Andorka

Výzkum sociálně profesní struktury a mobility v Polsku

V prosinci roku 1972 provedl polský Ústřední statistický úřad reprezentativní výzkum sociálně profesní struktury a mobility, a to na náhodně vybraném souboru 0,5 % ekonomicky aktivní populace ve věku 15–69 let.

1. Charakteristika vzorku

Výzkum zahrnuje ekonomicky aktivní populaci, muže i ženy, přičemž byli zkoumáni pouze ti, kteří žijí v rodinách nebo domácnostech jednotlivců. Vyloučeny byly osoby bydlící v hotelech, ubytovných apod. Soubor byl získán vícestupňovým náhodným výběrem,

tvorilo jej 72 179 osob. Porovnání sociálně profesní struktury výběrového souboru se složením ekonomicky aktivní populace podle sčítání 1970 ukazuje vysokou kompatibilitu těchto dvou pramenů, a to i z hlediska málo početných kategorií.

Předmětem výzkumu byla přesně definovaná sociálně profesionální skupina, úroveň vzdělání a místo bydliště zkoumaných osob ve dvou časových momentech — v době výzkumu a v době, kdy dotázaný začínal své první povolání (zde byla sledována i sociálně ekonomická skupina, k níž příslušeli jeho rodiče, a jejich vzdělání). Dále bylo šetřeno místo a rok narození, rok počátku prvního zaměstnání, rok a způsob ukončení školního vzdělání (popř. jeho pokračování), přesně určený obor vzdělání, rodinný stav, počet sourozenců a sociálně ekonomická skupina, k níž přísluší. Z důvodů diferenční fertility v různých sociálně profesních skupinách a také z důvodů rozdílné úrovně profesionální aktivity osob různého sociálního původu umožňují tyto informace přesně definovat sociální původ zkoumaných osob, o sociálně profesní struktuře populace otců vypovídají pouze přibližně.

Řada údajů je zatím ještě ve stadiu zpracování, takže můžeme uvést jen některé základní výsledky.

2. Základní údaje o změnách v sociálně ekonomické struktuře a mobilitě mezi sociálně ekonomickými skupinami

Rychlé změny v sociálně ekonomické struktuře populace byly vyvolány přeměnou sociálně politického systému a zrychlením ekonomického vývoje, založeného především na socialistické industrializaci.

Změny sociální struktury vedly ke značnému zintenzivnění mezigeneračních i vnitrogeneračních procesů, pozměňujících třídně sociální rekrutaci jednotlivých sociálně ekonomických skupin.

Z celkové ekonomicky aktivní populace v roce 1972 patřilo 44,3 % dotázaných k jiné

Tabulka 1: Ekonomicky aktivní populace podle sociálně ekonomických skupin v letech 1931–1972 (v %)

Sociálně ekonomická skupina	1931	1950	1960	1970	1972
Dělníci ¹	25,6	43,9	33,8	41,2	42,2
Zaměstnanci ¹	4,1		18,2	22,5	23,3
Členové výrobních družstev	—	1,3	1,3	.	.
Členové zemědělských družstev	—	0,4	0,2	.	.
Samostatní mimo zemědělství ²	9,5	1,6	1,5	1,3	1,2
Samostatní v zemědělství ²	60,7	52,6	44,0	33,7	32,5
Ostatní	0,1	0,2	0,0	1,3	0,9
Celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Prameny: Sčítání 1931–1970, Výzkum sociální mobility 1972

¹ V letech 1970 a 1972 včetně členů výrobních a zemědělských družstev.

² Včetně pomáhajících členů rodiny.

Tabulka 2: Ekonomicky aktivní populace podle sociálně ekonomické skupiny dotázaného v roce 1972 a sociálně ekonomické skupiny otce (v%)*

Postavení otce	Procenta odlivu					Procenta přílivu				
	Dělníci	Zaměstnanci	Samostatní mimo zemědělství	Samostatní v zemědělství	Celkem	Dělníci	Zaměstnanci	Samostatní mimo zemědělství	Samostatní v zemědělství	Celkem
Dělník	61,5	27,5	1,0	8,9	100,0	48,0	38,8	28,9	9,0	32,9
Zaměstnanec	27,3	68,3	1,0	2,4	100,0	5,8	26,3	7,7	0,7	9,0
Samostatný mimo zemědělství	41,9	34,4	7,6	14,7	100,0	2,7	3,9	17,3	1,2	2,7
Samostatný v zemědělství	31,3	12,1	1,0	55,0	100,0	38,4	26,8	41,8	87,6	51,7
Celkem muži a ženy	42,2	23,3	1,2	32,5	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Dělník	72,1	20,8	1,3	5,5	100,0	47,2	36,3	29,0	7,4	34,6
Zaměstnanec	38,1	58,9	1,4	1,3	100,0	6,1	25,1	7,2	0,4	8,5
Samostatný mimo zemědělství	49,8	28,0	11,0	10,5	100,0	2,7	4,0	19,3	1,2	2,8
Samostatný v zemědělství	41,2	11,9	1,6	45,3	100,0	39,3	30,4	39,9	89,6	50,3
Celkem muži	52,8	19,8	1,3	25,5	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

* Z důvodu stručnosti byla vynechána nepatrná skupina „ostatních“. Součty na 100 % mají proto jen orientační význam (pozn. red.).

sociálně ekonomické skupině než jejich otčové. Tento podíl je dvakrát vyšší než teoretické procento propočtené na základě strukturální mobility (rozsah této mobility činí 22,9 %).

Jako východisko pro studium sociální mobility bylo zvoleno postavení rodičů v době profesionálního „startu“ zkoumaných osob. Při sledování sociálního původu jednotlivých skupin populace se zde zaměříme na sociální postavení otců jednak proto, že do značné míry definuje sociální charakteristiku celé rodiny, jednak proto, že mnoho matek bylo ekonomicky neaktivních.

Údaje v tabulce 2 dovolují určit hlavní směry mobility mezi sociálně ekonomickými skupinami v Polsku.

Individuálně hospodařící rolníci představují z hlediska sociálního původu nejhomogennější skupinu. Zároveň je to skupina, u níž pozorujeme značný odliv do skupin manuálních a nemanuálních pracovníků.

Dělníci představují z hlediska stability sociálního původu druhou skupinu v pořadí, jejich značný podíl je však zemědělského původu. Velké procento dělnických dětí pracuje v nemanuálních profesích, což představuje hlavní směr odlivu z této skupiny.

Pouze jedna čtvrtina nemanuálních pracovníků má otce ze stejné společenské skupiny, zhruba týž podíl inteligence pochází z rolnických rodin. Nemanuální pracovníci představují skupinu rekrutující se ze tří čtvrtin z jiných sociálních vrstev, z toho více než z jedné třetiny z dělníků.

Ještě rozmanitější sociální původ vykazuje skupina samostatných mimo zemědělství, přičemž osoby pocházející z této společenské skupiny vykonávají ve většině případů ještě další povolání v jiných vlastnických sektorech. To nepochybně plyne z okrajového významu této skupiny ve struktuře polské společnosti a také z poměrně nízké ekonomické pozice nezemědělského soukromého sektoru.

Prvním obecnějším závěrem je, že přes tendenci k „dědění“ profese a třídní ekonomického postavení v Polsku existuje značně intenzivní mobilita ze skupiny samostatných rolníků do skupin dělníků a zaměstnanců a z manuálních do nemanuálních profesí. Pohyb mezi těmito dvěma skupinami není však jednostranný, protože každá čtvrtá osoba pocházející ze skupiny nemanuálních pracuje nyní jako manuální pracovník. Jestliže přes tuto skutečnost je podíl manuálních pracovníků pocházejících z inteligence nízký, je třeba hledat důvod v podstatném rozdílu velikosti obou společenských skupin.

Struktura sociálního původu definovaná podle postavení otců by se neměla příliš lišit mezi muži a ženami patřícími k jednotlivým sociálně ekonomickým skupinám. Nicméně značná diference v aktuální sociálně profesní struktuře zaměstnané mužské a ženské populace je příčinou značných rozdílů v koeficientech přílivu z jednotlivých sociálně ekonomických skupin.

3. Mobilita mezi sociálně profesními skupinami

Aplikace detailní klasifikace sociálně profesních skupin v polském výzkumu umožňuje podrobnější analýzu mobilních směrů.

Vyděme ze skutečnosti, že více než jedna třetina nemanuálních pracovníků (mužů a žen) pochází z rodin manuálních pracovníků a jedna čtvrtina z rodin samostatných rolníků. Podíly osob dělnického a rolnického původu jsou však v jednotlivých skupinách nemanuálních pracovníků různé. 19,0 % řídících administrativních pracovníků pochází z rodin průmyslových dělníků, tj. z nejdůležitější a nejpočetnější dělnické třídy. Podíl osob dělnického původu je vyšší u řadových administrativních pracovníků, kde dosahuje 23,9 %. Obrácený vztah nacházíme u inteligence rolnického původu. Podíl osob, jejichž otec byl rolníkem, je vyšší u řídících pracovníků (34,5 %) než u řadových administrativních pracovníků (pouze 24,4 %).

Podobný vztah mezi podílem dělnického a rolnického původu a vedoucím postavením nacházíme u osob pracujících v technických profesích. Osoby, jejichž otec byl průmyslový dělník, tvoří 21,9 % řídícího personálu na technických a výrobních úsecích a 23,9 % ostatních (nikoli řídících) inženýrů a techniků. Obdobné podíly pro rolnický původ jsou obrácené a činí 28,2 a 17,3 %.

Pracovníci rolnického původu jsou (ve srovnání s pracovníky dělnického původu) více zastoupeni mezi špičkovými odborníky v netechnických profesích (jako lékaři, právníci, učitelé atd.) než v netechnických profesích nižší úrovně (ošetřovatelky, knihovníci apod.).

Přestože příliv osob z dělnických rodin do skupin nemanuálních profesí je vyšší než z rodin rolnických, zaujímají osoby rolnického původu častěji odpovědnější postavení v rámci pracujících inteligence. Může to být způsobeno tím, že koeficienty odlivu ze skupiny samostatných rolníků do skupiny nemanuálních pracovníků jsou mnohem nižší než ze skupiny dělníků, takže statisticky nižší šance opuštění rolnické skupiny pro vstup do inteligence vede k přesnějšímu výběru, a tím i k výraznější kariéře v rámci této skupiny.

Hlavní mobilní pohyb ze skupiny rolníků směřuje do skupiny manuálních pracovníků — u specifických dělnických skupin se tento příliv liší. Rolnický původ je běžnější u stavebních dělníků (47,7 %) nebo nekvalifikovaných dělníků (43,5 %) než u průmyslových dělníků (34,2 %).

Výše jsme se zmínili o odlivu ze skupiny nemanuálních pracovníků do dělnických kategorií (asi jedna čtvrtina). Tento odliv je vyšší ze skupiny nemanuálních pracovníků pracujících v obchodě, službách, dopravě a spojích a také ze skupiny mistrů nebo podobných postavení. Avšak nemění odliv se projevuje u pracovníků řízení (administrativních i technických), odborníků nižší úrovně v netechnických oborech a úředníků. Naproti tomu

Tabulka 3: Mezigenerační mobilita některých sociálně profesních skupin (v %)*

Sociálně profesní skupina	Podíl v generaci		Procenta odlivu				Procenta přílivu			
	otců	dotázaných	Intelligence	Dělníci	Zemědělci	Ostatní	Intelligence	Dělníci	Zemědělci	Ostatní
Řídicí administrativní pracovníci	0,7	0,9	61,2	17,6	3,7	17,5	14,8	22,9	37,6	24,7
Ostatní administrativní pracovníci	2,7	8,1	61,7	18,5	4,2	15,6	17,1	29,2	27,0	26,7
Řídicí techničtí pracovníci	0,3	0,9	61,3	20,9	2,1	15,7	19,0	27,7	31,4	21,9
Ostatní inženýři a technici	0,5	1,9	71,3	12,9	1,5	14,3	29,4	27,0	20,2	23,4
Mistři a obdobné funkce	0,8	2,0	56,1	23,0	2,5	18,4	20,1	31,9	23,4	24,6
Vyšší odborní pracovníci v netechnických oborech	0,9	3,4	79,5	7,7	5,0	7,8	29,0	17,7	30,3	23,0
Nižší odborní pracovníci v netechnických oborech	0,2	1,8	61,1	19,5	3,1	16,3	17,7	27,0	30,0	25,3
Průmysloví dělníci	16,4	23,3	26,0	44,8	7,5	21,7	4,1	36,6	38,1	21,2
Stavební dělníci	3,7	2,9	16,6	47,1	12,9	23,4	2,4	32,0	49,1	16,5
Nádeníci	1,6	1,6	14,7	49,0	11,0	25,3	1,9	25,8	53,3	19,0
Manuální pracovníci v dopravě a spojích	3,7	4,3	36,1	25,8	9,0	29,1	3,4	26,2	48,4	22,0
Nemanuální pracovníci obchodu a služeb	0,7	1,9	49,0	28,3	4,2	18,5	9,3	28,8	35,9	26,0
Manuální pracovníci obchodu a služeb	2,1	4,7	23,0	40,8	10,0	26,2	4,3	7,6	45,3	42,8
Samostatní mimo zemědělství	2,1	0,9	27,0	28,2	17,3	27,5	4,8	15,4	48,1	31,7
Zemědělníci	3,4	2,2	8,4	29,9	39,0	22,7	0,9	13,3	72,7	13,1
Samostatní rolníci	51,7	32,5	9,0	25,3	57,7	8,0	0,5	4,6	90,4	4,5

* Tabulka byla pro přehlednost upravena a vybrány jen některé početnější sociálně profesní skupiny. Podobně jako v tabulce 2 značí „procenta odlivu“ reprodukci určité sociální skupiny v další generaci, „procenta přílivu“ její současné složení z hlediska sociálního původu. Například, jestliže 61,2 % dětí řídicích administrativních pracovníků pracuje ve skupině intelligence, podílejí se na dnešním složení této kategorie děti z rodin intelligence 14,8 % (pozn. red.).

u skupiny špičkových odborníků v netechnických oborech a u skupiny inženýrsko-technických pracovníků nevykonávajících řídicí funkce je tento odliv velmi malý.

Pro analýzu dlouhodobých změn v sociální mobilitě byla zkoumaná populace rozdělena do kohort podle doby vstupu do zaměstnání, a to v pětiletých intervalech. Výjimku tvořily pouze první a poslední skupina: první tvořili všichni, kteří začali pracovat před válkou, a poslední ti, kteří vstoupili do svého prvního zaměstnání v letech 1970–1972.

Jak se ukázalo, hlavní směry sociální mobility se v Polsku v různých obdobích značně měnily, a to v závislosti na sociálně ekonomických podmínkách.

Výrazně se změnila sociální mobilita skupiny nemanuálních pracovníků. Nejvíce osob dělnického a rolnického původu bylo v této skupině v období 1950–1954, přičemž tento podíl byl nižší v předválečném období, ale klesal i po roce 1955. Roky 1950–1954 mohou být mimo jiné charakterizovány jako období rozmachu centrálního společenského řízení a období nahrazování válečných ztrát na inteligenci. Je ovšem třeba poznamenat, že ačkoli šlo o budování socialistického systému řízení, vykonával na počátku padesátých let duševní práci také značný počet osob pocházejících z rodin inteligence (tento podíl byl dokonce relativně vyšší než před válkou).

Ze všech osob pocházejících ze skupiny inteligence a počínajících pracovat před válkou činil podíl duševních pracovníků 58,0 % v době jejich prvního zaměstnání a 62,9 % v roce 1972. Obdobná procenta činila v období 1950–1954 75,4 % v době jejich prvního zaměstnání a 65,6 % v roce 1972. V pozdějších letech opět tyto podíly klesají. V letech 1965–1969 udávají příslušná čísla 58,8 % pro dobu prvního zaměstnání a 64,8 % pro rok 1972. Skupina osob vstupujících do pracovního procesu v posledním sledovaném období, tj. v letech 1970–1972, vykazuje v tomto směru obdobné charakteristiky jako skupina vstupující do zaměstnání v letech 1965–1969.

Velký příliv do skupiny inteligence na počátku padesátých let, spojený zároveň s malým odlivem, byl bezpochyby dán velkou poptávkou po kádrech a inteligenci v tomto období, kdy začínal rychlý ekonomický rozvoj, budoval se předtím málo rozvinutý aparát řízení a nahrazovaly ztráty, které bylo v bezprostředně poválečném období obtížné nahradit. Podíl duševních pracovníků na celkovém počtu osob začínajících pracovat v letech 1950–1954 dosáhl 30,6 %, zatímco v předválečném období to bylo 5,0 %, v letech 1945–1949 19,5 %, v dalších obdobích po roce 1955 cca 25 %.

Tato zjištění jsou v souladu se statistickými údaji o vzdělání. Podle nich bylo období 1950–1954 (či přesněji jeho část, roky 1950–1952) charakterizováno výjimečně vysokým počtem absolventů vysokých škol. Ve všech pozdějších obdobích, s výjimkou let 1965–1969, byl počet absolventů již nižší.

Neméně zajímavé jsou mobilitní pohyby uvnitř dělnické třídy. Počínaje druhou polovinou padesátých let se u osob vstupujících do dělnických profesí objevuje rostoucí podíl těch, kteří pocházejí ze skupiny inteligence a ostatních nemanuálních pracovníků. Tento podíl roste z asi 20 % v letech 1950–1954 na přibližně 40 % v období 1965–1970 i v letech 1970–1972. To může být spojováno se zvětšující se atraktivitou některých dělnických povolání, která vyžadují stále vyšší kvalifikaci a jsou dobře placena. Současně, jak se zdá, značně klesá ekonomická i sociální přitažlivost práce nižších administrativních pracovníků, úředníků a pracovníků v obchodě, dopravě a spojích, a to jak v relaci k ostatním skupinám, tak vzhledem k jejich postavení před válkou a na počátku padesátých let.

Podíl osob z rodin zemědělců, které vstupují do zaměstnání mimo zemědělství, systematicky rostl od předválečného období, kdy nedosahoval ani 15 %, až do let 1960–1964, kdy činil 45 %. V pozdějších osmi letech toto číslo mírně klesá ve prospěch těch, kteří zůstávají ve svém hospodářství.

Výrazné zintenzivnění mobilitních procesů nevede k úplné likvidaci dědění pozic zaujímaných v sociálně profesní struktuře. Tento jev stále hraje významnou roli jak v rozdělení zkoumané populace do velkých sociálně ekonomických skupin, tak do podrobněji vyčleněných sociálně profesních kategorií. Získané výsledky dovolují určit i jasnou tendenci k dědění určitých povolání.

Jako příklad můžeme uvést, že jestliže podíl lékařů a zubářů z celé ekonomiky aktivní populace činí jen 0,4 %, jde v 23,2 % případů o děti lékařů a stomatologů. Obdobná procenta u soudců, advokátů a prokurátorů činí 0,2 %, a 7,1 %, u vědeckých pracovníků 0,2 %, a 17,4 %, u učitelů 1,9 % a 19,6 %.

Závislosti tohoto typu — přirozeně různé intenzity — pozorujeme ve většině dělnických i duševních profesí. Udržování rodinné tradice je tedy v Polsku živým společenským fenoménem, a to přes poměrně vysokou sociální mobilitu.

4. Závěrem

Celkově lze říci, že v Polsku můžeme v posledních letech pozorovat stabilizaci nebo i mírně sestupný trend v odlivu z dělnických a rolnických skupin do inteligence, přičemž zároveň roste odliv z inteligence do dělnické třídy. Je zřejmé, že první, že skončila fáze „extenzivního“ růstu zaměstnání v nemanuálních profesích, a za druhé, že se mění hodnotový systém určitých společenských skupin a v souvislosti s tím postupně mizí hariéry oddělující dělnickou třídu a pracující inteligenci, zejména pak kvalifikované dělníky a střední úřednické skupiny.

Postupný přechod od extenzivní k intenzivní strategii ekonomického rozvoje se rovněž odráží v mírně klesajícím trendu koeficientů

odlivu ze skupiny samostatných rolníků do dělnických kategorií. Na tento jev působí dva další faktory, totiž postupné vyčerpání rezervy pracovní síly v soukromém zemědělském sektoru a její nepříznivé věkové složení a na druhé straně i rostoucí atraktivita zemědělství, vyvolaná novými principy zemědělské politiky realizované v posledních dvou letech.

Můžeme oprávněně předpokládat, že tyto nově vzniklé trendy se v budoucnosti zesílí,

avšak s jednou výjimkou: klesající pohyb dělníků do skupiny inteligence se může obrátit a může opět dojít k jeho růstu.

Naše zkoumání mobilitních procesů ve vztahu k ekonomickým procesům může sloužit jako jedno z východisek dalšího hlubšího studia přeměn sociální struktury v souvislosti s rozvojem sociálně ekonomického systému Polské lidové republiky.

Krzysztof Zagórski

Obsah č. 2/1976 časopisu
SOCIOLÓGIA
vydávaného SAV v Bratislavě

Úvodom

Zibrín P.: Výhľady rozvoja urbanizácie na Slovensku

STÚDIE

Pašiak J.: Socialistická urbanizácia Slovenska

Zemko J.: Urbanizačný proces a administratívno-územné členenie SSR

Faltan L.: Historické predpoklady súčasnej urbanizácie Slovenska

Francú D.: Urbanizácia a medzifudské vzťahy

ROZHLADY

Wagner V.: Pozornosť procesu urbanizácie v ZSSR

Kusý I.: Problematika aglomerácií v súčasnom urbanizačnom procese

ZO SOCIOLOGICKÝCH VÝSKUMOV

Petriková D.: Zmeny spôsobu života ako determinanty bývania budúcnosti

Kuhn V.: Bratislava — pokus o sociálno-ekologickú interpretáciu

Z VEDECKÉHO ŽIVOTA

Sekcia urbanistickej sociológie Slovenskej sociologickej spoločnosti Slovenskej akadémie vied

Deylová J.: Diplomové práce z oblasti sociológie urbanizmu

RECENZIE

Katriak M.: Monografia o Čiernom Balogu (J. Zemko a kol., Čierny Balog — partizánska obec v minulosti a dnes)

Galdoš P.: Problémy súčasnej urbanizácie (Kolektív, Problemy sovremennoj urbanizacii)

SOCIOLOGICKÝ ČASOPIS. Vydáva Ústav pro filozofii a sociologii ČSAV, Jilská 1, 110 00, Praha 1, telefon 249—391, v ACADEMII, nakladatelství Československé akademie věd, Vo-dičkova 40, 112 29 Praha 1. — Objednávky a předplatné přijímá PNS, administrace odborného tisku, tř. Obránců míru 2, 656 07 Brno. Lze také objednat u každého poštovního úřadu nebo doručovatele. — Vychází šestkrát ročně. Cena jednotlivého sešitu Kčs 10,—, roční předplatné Kčs 60,—. — Objednávky ze socialistických zemí vyřizuje ARTIA, Ve Smečkách 30, 111 27 Praha 1. — Tiskne Státní tiskárna, n. p., závod 4, Sámova 12, 101 46 Praha 10. — Rukopis tohoto čísla odevzdán do tiskárny v prosinci 1975. Číslo vyšlo v květnu 1976.

Sole agents for all western countries with the exception of the German Federal Republic and West Berlin JOHN BENJAMINS B. V., Amsteldijk 44, Amstredam (Z.), Holland, Orders from the G. F. R. and West Berlin should be sent to Kubon & Sagner, P. O. Box 68, 8000 München 34 or to any other subscription agency in the G. F. R. Annual subscription: Vol. 11, 1975 (6 issues) Dutsch Glds. 50,40.

© ACADEMIA, Praha 1975.